

Suvun musta lammas

Yrjö Varpio

**SUVUN MUSTA
LAMMAS**

Herman Heseziel Holmströmin elämä

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2017

© Yrjö Varpio

Taitto: Raimo Parikka

Kansi: Yrjö Varpio

ISBN 978-952-5976-61-8 (Nid.)

ISBN 978-952-5976-62-5 (PDF)

Hansaprint Turenki 2017

SISÄLLYS

Mies jota suku ei tunne	...7
Esikoispoika	...12
Ratavartija	...16
Jumala vahvistaa	...23
Pietarin radan varteen	...27
Luumäen vastalaitettu pysäkki	...27
Aseman kello	...33
Vaarallinen rautatie	...35
Muutto Savoan	...37
Kasvava maaseutukeskus	...37
Ratamestari	...40
Gustafin lestadiolaisuus	...48
Herman menee kouluun	...53
Lapset kasvavat ja lähtevät maailmalle	...59
Tornion mamma ja pappi	...69
Helsinkiin	...75
Nimenvaihto	...75
Elämän leipä	...78
Sosialistinen reformipuolue syntyy	...84
Vaalityö alkaa	...89
Tappion tiellä	...96
Keksijä	...99
Kapinallinen	...102
”-- ottanut osaa kapinaan”	...102
Helsinki 1917–1918	...104
Herman tarttuu toimeen	...110
Pako Viipuriin	...115
Oikeudenkäynti ja tuomio	...119

Tuhlaajapoika	...128
Voittajatkin häviävät	...130
Retki Karjalaan	...131
Kuinka käy Itä-Karjalan pakolaisten?	...131
Aunuksen kaupunki talvella 1921	...135
Aheinen käy Petroskoissa	...144
Hermanin matkahavaintoja	...146
Poliittinen muistio	...148
Viimeiset vuodet	...152
Herman Hesekiel poistuu historiasta	...152
”Koville otti, mutta pahin on voitettu”	...156
Kaunis lokakuun päivä	...159
Lähdeviitteet	...161
Lähteet	...167

Mies jota suku ei tunne

Vuonna 1992 ilmestyneessä Emil Holmströmin elämäkerrassa *Opettaja* kerrotaan ratamestari Gustaf Fridolf ja Maria Gustava Holmströmistä ja heidän suuresta perheestä, jonka lapsista yksi oli Emil, Miehikkälään päätynyt kansakoulunopettaja.¹ Muutkin 1800-luvun lopulla syntyneet lapset menestyivät elämässään. Toivosta tuli ratamestari Paimion asemalle. Väinö opiskelija yliopistossa saakka ja hänestä tuli lakimies ja kihlakunnanvouti. Hjalmar toimi erilaisissa ammateissa, poliisinakin, mutta suvun tietoon hän jäi harrastaja-aidemaalarina, jonka öljyvärimaisemista muutamia on edelleen suvun omistuksessa. Lauri valmistui rakennusmestariksi. Hiljasta tuli kansakoulunopettaja kuten veljestäänkin, ja hän toimi alakoulunopettajana Virolahdella. Perheen nuorin Siiri toimi osuusliikkeen toimistotehtävissä Vaasassa. Yksi lapsista, Helmi Irene Ingeborg kuoli lapsena, vain kahden kuukauden iässä. Kotona oli massiivinen perheeraamattu, jonka alkuun liitetyille lisälehdille kirjoitettiin sekä vanhempien että lasten syntymäajat ja syntymäpaikat siistillä käsialalla.

Perheen vanhimman lapsen Hermanin elämästä tiedot puuttuvat lähes täysin. *Opettaja*-kirjassa hänestä mainitaan vain epä-määräisiä arveluita ja tarinoita. Yhden kertomuksen mukaan hän jäi poikamieheksi. Hän oli muistitiedon mukaan käynyt kolme luokkaa yhteiskoulua, mutta riitautunut isän kanssa ja muuttanut Helsinkiin, jossa hän oli työskennellyt hyväpalkkaisena kaakeli-muurarina. Toisen tarinan mukaan hänestä oli tullut sosialisti, ja vuonna 1918 hän oli liittynyt punakaartiin, viety sodan päättyessä vankileirille Suomenlinnaan, josta hän sitten oli paennut uimalla ja siirtynyt sen jälkeen Neuvostoliittoon.

Barnkastares

Gustaf Fridolf Holmström föd i Snopertuna 18¹⁴/_{VI} 54
Kuoli Torniossa sunnuntaina kello 7. 19¹²/₃ 39.

Kuolleet

Maria Justava Sippjänen föd i Tammenla 18¹⁵/_{VII} 53.
Kuoli i Tornio 19²/_{VII} 36.
Om torsdag kl 8.10 e.m.

Barn

Herman Heerkiel föd i Vaasa om torsdag kl 7.10 fm 18⁵¹/_{VI} 33

Toivo Tuomomies föd i Vaasa om torsdag kl 6.21 fm 18²⁴/_{VI} 35

Leo Väinö föd i Lummäki om torsdag kl 8.10 em 18²⁵/_{VI} 37

Beov Ensel föd i Lummäki om torsdag kl 9.25 em 18³/_{VI} 39

Hjalmar Malakins föd i Suomenjoki om torsdag kl 9.50 fm 18²²/_{VI} 32

Lauri Nikolai föd i Suomenjoki om torsdag kl 3.55 fm 18²⁹/_{VI} 34

Helja Cecilia Maria föd i Suomenjoki om torsdag kl 5.55 em 18²⁹/_{VI} 36
Kuoli Lohdessa 6.7.1977

Helmi Irene Toijberg föd i Suomenjoki om torsdag kl 1.02 em 18²⁹/_{VI} 37
Dag i Suomenjoki om onsdag kl 8.40 em 18²⁹/_{VI} 37

Siri Helena föd i Suomenjoki om torsdag kl 7.10 fm 18²⁰/_{VI} 31
+ Vaasissa 19¹⁵/_{IV} 68

Holmströmin suvun perheamatun lisälehdelle merkittiin Gustaf Fridolfin ja Maria Gustavan sekä yhdeksän lapsen syntymä- ja kuolinajat.

Mutta siihen näyttivät 1883 Vanajassa syntyneen Herman Hesekiel Holmströmin jäljet päättyneen. Ei mitään tietoja ajan sanomalehdissä, joista internetin Historiallisen sanomalehtikirjaston avulla on nykyisin helppo löytää ainakin vähäisiä tietoja lähes kenestä tahansa suomalaisesta. Useimmat ihmisethän ovat saaneet ainakin pienen maininnan lehteen, ellei muuten niin käydessään kuulutuksilla tai kuollessaan. Mutta Herman Holmström näytti kadonneen maailmasta.

Gustaf ja Maria Holmströmin lapsista viimeinen, rakennusmestari Lauri Holmström, kuoli Joensuussa 1990-luvun alussa. Myös lapsenlapsia kuoli, helsinkiläinen lääkäri Martti Holmström vuosituhatluvun taitteessa ja espoolainen diplomi-insinööri Paavo Holmström runsasta vuosikymmentä myöhemmin. Kohta ei enää olisi elossa kertojia, jotka voisivat tietää jotakin Herman Hesekiel Holmströmin elämästä.

Paavo Holmströmin kuoltua loppuvuodesta 2015 kirjoitin hänen tyttärelleen Anna-Liisalle. Kerroin, että olin aikanaan etsiskellyt turhaan tietoja Tornion papan ja mamman vanhimmasta lapsesta Herman Hesekielistä. Anna-Liisa vastasi, että hänellä on Herman Hesekielin virkatodistus. Se oli löytynyt Hermanin veljentyttären Anna-Katri Holmströmin jäämistöstä - lie neekö Anna-Katri ollut aikeissa selvittää setänsä tuntemattomia vaiheita? Virkatodistuksesta selvisi, että Herman oli vaihtanut sukunimeä suuren nimensuomennusboomin aikaan 1900-luvun alussa. Siitä eteenpäin hän ei ollut enää Herman Hesekiel Holmström, vaan samaan tapaan sointuva Herman Hesekiel Helosalo. Herman oli elänyt koko ikänsä poikamiehenä ja kuollut jatkosodan aikana syyskuussa 1943 Keski-Helsingin seurakunnan jäsenenä. Nimenvaihdosta siis johtui miehen täydellinen katoaminen.

Uusi nimi tarjosi mahdollisuuden etsiä uudelleen kadonnutta lammasta. Tietoa alkoi kertyä vähitellen. Internet oli ensimmäinen tiedonlähde. Sieltä löytyi luettelo niistä punakaartin toimintaan 1918 osallistuneista, joita valkoiset voittajat etsiskelivät sisällissodan jälkeen.² Siis huhuissa Hermanin punakaartilaisuudesta oli perää. Tosin myöhemmin selvisi, ettei Herman ollut kadonnut

VIRKATODISTUS

sukututkimista

Paikka, aika ja virasto

Viite Ark. 6-134, KH 2-1008

Helsinki 08.02.1985 ST/AH

Helsingin ev.-lut. seurakuntien keskusrekis

Suonenjoelta muutti 13.10.1904 Helsinkiin
työm.
Herman Hesekiel Helosallo ent. Holmström
(sukunimenmuutos 12.05.1906),
synt. 31.08.1883 Vanaja, kuoli 18.09.1943 Keski-Helsingin seuran-
kunnan jäsenenä naimattomana.
Kirjoissamme ei ole lapsia.

Samuli Toivio
johtaja

Lunastus

mk th 355385

Herman Hesekiel Helosalon virkatodistus Helsingin evankelis-luterilaisen seurakuntien keskusrekisteristä 1985.

minnekään, vaan istui etsintäkuulutuksen julkaisemisen aikaan tukevasti punavankileirillä. Lisää tietoa tarjosi internetin Historiallinen sanomalehtikirjasto. Sen kautta löytyi kokonainen joukko pikku-uutisia, joissa Herman mainittiin. Suvun muistista kadonneen miehen elämään alkoi ilmaantua uusia kiintopisteitä, joista käsin oli mahdollista päästä eteenpäin. Samalla Historiallinen sanomalehtikirjasto auttoi selvittämään entistä tarkemmin Gustaf ja Maria Holmströmin perheen historiaa, ja Herman alkoi asettua oikeisiin puitteisiinsa.

Oli syytä kuunnella uudelleen myös Joensuussa 1980-luvun puolivälissä nauhoitettu haastattelu, jonka tein Lauri Holmströmistä valmistellessani *Opettaja*-teosta.³ Vanhaa kelanauhaa ei sellaisenaan voinut kuunnella, koska sopivia nauhureita ei enää ollut saatavilla, mutta Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkisto otti nauhan – samoin kuin muutamia Miehikkälään liittyneitä

nauhoituksia – arkistoonsa ja valmisti samalla minulle digitoidun kopion nauhasta. Lauri oli haastattelun aikaan ollut jo vanha mies ja vähän hänen muistinsa välillä petti. Sen lisäksi häntä myös pyörrytti, niin että hänen oli loikoiltava vuoteellaan nauhoitusta tehtäessä. Mutta muuten kerronta oli yksityiskohtaista ja havainnollista. Myös isosta veljestään Hermanista, Herkosta, Laurilla oli muutamia muistikuvia. Ja kun kyselin Hermanin poliittisista mielipiteistä ja Lauri ei oikein kuullut kysymystä, Kerttu-rouva huusi keittiöstä: ”Oli kurikkalainen”. Sitten Lauri jatkoi ja tuntui kuin hänellä olisi ollut hyvät välit Herman-veljensä kanssa.

Niin se Herman... olihan hänellä tietysti monenlaista suunnitelmaa... Se oli kyllä ollu etevä, mut kun se oli semmonen, että siltä sitten aina jäi kesken... melkein kaikki... Niin että se oli pääasiassa sitten se kaakeliuunin muuraus... sehän oli kun taidetta... yhteen aikaan se... kokonainen kortteli Helsingissä siinä... mikä se nyt on... siinä on niitä Helsingin kaupungin varastoja samalla korttelilla... ja näitä käsityöryityksiä. Ja siellähän se Herkko sitten oli... alkaappäälle ja... kyllä hän oli taitava siinä hommassa... sitä hän sitten oikeastaan jo jatkokin... Ja silloinkin sitten kun muutti Helsingistä pois... jonnekin sinne Turun lähelle, niin samassa hommassa se oli sielläkin...

1980-luvulla näitä tiedonriipeitä ei voinut vielä asettaa mihinkään järjestykseen, mutta nyt oli tilanne toinen. Pikku hiljaa tiedonsiruista alkoi koostua oikean ihmisen oikea elämäkerta.

Esikoispoika

Muurariporukat rakensivat uutta Helsinkiä 1800-luvun jälkipuoliskolla. Siihen joukkoon liittyi 1870-luvulla Karjaalta tullut parikymppinen, Snappertunassa syntynyt umpiruotsinkielinen Gustaf Fridolf Holmström. Gustafista tuli kaakelimuurari, joka työporukoissa oppi vähitellen myös suomea. Komea kivitalo toisensa jälkeen syntyi rautatieasemalta etelään.

Tämä pitkälinen pouta on tietysti ollut edullinen niille rakennus- ja korjaustöille, joita pääkaupungissamme kesäaikana aina toimitetaan. Wiime aikoina onkin tällä työalalla Helsingissä oltu erinomaisen uutteria ja toimeliaita; yksi suuri kiwimuuri toisensa perästä on pystyyn kohonnut, toiset owat par'aikaa rakennuksen alaisina ja wanhoja kartanoita korjataan ja kaunistetaan kaikin tawoin. Sillä, joka ei pitempään aikaan ole täällä käynyt, olisi, jos hän nyt tänne tulisi, paljon uutta katseltawana ja hän warmaankin ihmettelisi, kuinka paljon Helsinki parina wiimeisenä vuosikymmenenä ulkonaisesti on edistynyt. (Uusi Suometar 23.7.1880)

Rakentajat asuivat vuokralla vaatimattomammissa puuhökeleissä. Uusissa kivitaloissa ja myös vanhoissa tyylikkäässä puutaloissa asuva herrasväki tarvitsi palvelusväkeä. Maria Justiina Syrjälä tuli kaupunkiin syksyllä 1876 Tammelan Talsolan kylästä. Hän oli juuri täyttänyt 18 vuotta. Helsingissä hän hakeutui piiksi varakkaisiin perheisiin, joissa puhuttiin ruotsia. Siellä Justiinasta tuli Gustava, vaikka perheraamattuun kirjoitettiin sittemmin Tammelasta tuttu nimi Justiina. Herrasväen palveluksessa Maria oppi ruotsin kielen, niin että vuosikymmeniä myöhemmin Kalliokosken lasitehtaan toimitusjohtaja Hjalmar Sandsjoe ihasteli Miehikkälässä, kuinka hyvää ruotsia hän puhui.

— **Uusia rakennuksia.** Ensi vuonna ai-
 kowat seuraawat yksittyiset henget rakentaa ta-
 loja Helsingissä: hra Mieritz nelinkertaista
 kiviartanoa Konstantininkadun warrella n:o
 6; kauppias E. J. Blomberg samallaista
 Marian ja Kirkkokatujen kulmaan; kauppias
 Klärich myös nelinkertaista kiviartanoa Alek-
 sanderinkadun warrelle n:o 17; grawööri Mell-
 gren pienessäntää kiviartanoa Wuorikadun
 warrelle n:o 17; kiviainaja Viemendal kol-
 minkertaista kiviartanoa Korkeanwuorenkadun
 warrelle n:o 47; pankinjohtaja Frenckell kol-
 minkertaista kiviartanoa Erittäjän warrelle
 n:o 6; kauppaneuvos Sinebrjehow kolminker-
 taista oluttehdasta kivistä; tehtailija Grön-
 qwist nelinkertaista kiviartanoa Raiwokadun
 warrelle n:o 6. Sitä paitsi rakentanee rau-
 tatien hallitus isonlaisen kiviartanon Raiwo-
 kadun warrelle rautatien wirtamiehiä ja pal-
 welusmiehiä warten. (Hbl.)

Helsinki kasvoi 1870-luvulla nopeasti. Hufvudstadsbladetista lainattu uutinen Suomalaisessa Wirallisessa Lehdessä 15.11.1873.

Lauri Holmström muisteli yli sata vuotta myöhemmin isänsä tuloa Helsinkiin:

Tuli Helsinkiin, oli kahdenkymmenenyhden vanha... ei osannut suomen sanaa. Oli ollut koneenkäyttäjänä jossakin semmosessa laivassa, joka Itämerellä kävi ja... en muista kävikö se Pohjanmerellä olleenkaan. Siellä se oli ensin, koneenkäyttäjänä. Mutta se kun nyt oli sellainen aika huonosti palkattu tietenkin, niin hän rupes muurariksi. Ja kun oli ihan etevä... taitava muurari. Ja sitten kun oli päättänyt mennä naimisiin äidin kanssa, niin isä sano, että hän muuttaa rautatielle... ratavartijaks. No ne ammattivel-

jet kysy, että... no paljonkos sinä saat palkkaa siellä? No se oli ehkä kolmannes siitä, mitä muurari sai. Ne sano, että oot sinäkin hölmö... että... heh... lähet semmosella palkalla. Mutta isävaari oli sanonut vaan että... hän menee ratavartijaksi, niin hän saa vapaan koulunkäynnin... ja on sitten taas siellä omassa hommassaan.

Gustaf Fridolf Holmström ja Maria Gustava Syrjänen solmivat avioliiton Helsingin ruotsalais-suomalaisessa seurakunnassa elokuussa 1882. Miehellä avioliitto oli itse asiassa jo toinen. Neljä vuotta aikaisemmin hänet oli vihitty Karolina Wilhelmina Erlundin kanssa,⁴ mutta Karolina oli kuollut ja Gustaf jäänyt leskeksi. Elokuussa 1882 Helsingin Wiikko-Sanomien kertoi, että ”muurarinikäinen, leskimies Gustaf Fridolf Holmström ja palvelusneitsyt Maria Kustaava Syrjänen” oli kuulutettu avioliittoon.⁵

Kaakelimuurarin työt olivat tuottoisia, mutta raskaita, kausiluontoisia eikä niissä ollut suuria toiveita ylenemisestä. Gustaf Fridolf oli tarmokas nuorimies, joka päätti, että hänen oli päästävä elämässä eteenpäin. Rautatiet oli houkutteleva mahdollisuus. Nuori aviomies päätti hakea elämänsä uuden suunnan ja siirtyä rautateiden palvelukseen. Häntä onnisti, ja ensimmäiseksi työpaikaksi tuli Vanaja Hämeenlinnan eteläpuolella. Valtionrautateiden rataosaston 1860–1880-lukujen (1888 asti) matriikelin mukaan Gustaf tuli rautateiden palvelukseen 1882.⁶ Helsingiläis-seurakunnan muuttokirjaan merkittiin, että Vanajaan muutettiin 6.8.1883.

Rautatiet oli uusi maailma, jossa aukeni yritteliäille nuorille miehille huikeita mahdollisuuksia. Se oli kuitenkin myös pelot-

368.	Hon. sällig Karl Ahlgren	1-652	1	Jyväskylä.
	Hj. Andersson Olof Olof Mattsson	4-110	1	Kuopio
6 370.	Muraren Gust. Fridolf Holmström	2-552	1.	Jämsä.
371.	Hfrn Klara Lovisa Nordlund	2-773	1.	Kempele.
372.	Hukling Karl Maur. Sourander	1-912	1.	2. 1. 1883 gä.

Helsingin kirkonkirjojen merkintä muurari Gustaf Holmströmin muuttosta Vanajaan 1883.

tava maailma, joka asetti ihmisen vaaroille alttiiksi. Lehtiin ilmestyi hurjia tarinoita rautateillä sattuneista onnettomuuksista. Milloin joku tirehtööri oli pudonnut junan vaunusillalta ja menettänyt henkensä. Milloin humalainen oli nukahtanut radalle ja junan pyörät olivat murskanneet hänen kallonsa. Milloin rata-vartija oli menettänyt toisen jalkansa tai toisen kätensä, milloin ratavartijan vaimo oli merkkilippua näyttäessään kuollut junan alle. Joskus ratavartijan lapsia oli jäänyt asemalta irronneen tavaravaunun ruhjomiksi. Usein junan alle ruhjoutui ratakiskoille noussut lehmä tai sikalauma.

Rautatiet lupasivat kuitenkin myös onnea ja menestystä. Siellä pääsi tekemisiin aivan uudenlaisen tekniikan kanssa, nautittiin vauhdin hurmaa ja valtion maksamaa turvallista kuukausipalkkaa. Nämä seikat painoivat enemmän kuin uhkakuvat, kun Gustaf päätti lähteä rautateiden palvelukseen.

Helsingin asemalla lippuluukun lähellä tepasteli itsetietoinen, virkaintoinen santarmi, joka antoi katseensa kiertää asemasalin ihmisissä, tarkkaili epäilyttävän näköisiä henkilöitä. Gustafilla tai Marialla ei kuitenkaan ollut huolta, koska he eivät olleet sosiaalisia eivätkä anarkisteja. He olivat ostaneet piletit halvimpaan luokkaan, III luokan vaunuun. Junaan astuttuaan he tunsivat nenässään vahvan mahorkan ja paldurin tuoksun ja alkumatkasta he kuuluivat ympärillään Pietariin matkustavien ”moskoviittien” puheensorinaa. Vaunussa oli myös puolen tusinaa ”israeliittia”, jotka käsittämättömällä kielellään vaihtoivat koväänisesti ajatuksia, sekä muutama suomalainen renkimies. Joku elämäniloinen nuorukainen veteli epävireisestä haitaristaan iloisia säveliä.⁷

Kun oli ohitettu Riihimäen rautatieasema upeine matkailijahotelleineen, saavuttiin Ryttylään, jossa oli kuuluisa olutpanimo, ja sen jälkeen Leppäkoscalle. Turengissa alkoi sumun seasta näkyä metsäisiä harjanteita. Radan oikealla puolella seitsemän virstan päässä Hämeenlinnasta oli Harvialan kartanon komea päärakennus pienellä kumpareella, ja pian sen jälkeen näkyi junan ikkunoista jo nuoren avioparin tuleva kotiseutu Vanaja. Kauniilta se näytti. Vanajavesi kimalteli kauempana ja aivan radan vieressä oli Vanajan kirkko ja sen lähellä radan toisella puolella ratavartijan

Herman Hesekielin isän Gustaf Fridolfin ensimmäinen työpaikka rautateillä oli Hämeenlinnan liepeillä Vanajassa (kartassa Wanaja). Hämeenlinnan seutu ja Vanajan kirkonkylä Senaatin kartastossa 1800-luvun lopulla.

pieni talo. Matka Helsingistä oli taittunut ripeästi, täyteen ei tullut neljää tuntiakaan.

Ratavartija

Ratavartijat erottuivat rautatieläisten joukossa selvästi omaksi ryhmäkseen. Heidän elämänsä ja taloudenpitonsa muistutti maalaisten elämää.⁸ Heidän mökkinsä, johon kuului pieni eteinen, huone ja keittiö, vastasi maaseudun vähävaraisten asuntoja. Heillä oli myös ulkorakennuksia, sauna, aitta, kellari ja navetta. Oli pari kolme lehmää, sika, lampaita, kanoja, joskus hevonenkin. Heinää saatiin oman rataosuuden toiselta luiskalta, toinen puoli oli esimiehen eli ratamestarin heinämaata.

Ratavartija teki vuorotyötä. Päivävuoroon menevällä ratavartijalla oli olkalaukussaan eväänä leivän puolikas, johon oli kai-

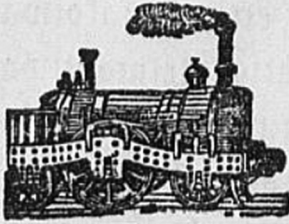
vettu kolo voita varten. Höysteenä oli suolattu särki tai kananmuna. Pullossa oli kaljaa tai piimää. Työviikkoa seurasi vartio- eli yövuoroviikko.

Muutkin perheenjäsenet – vaimo ja isommat lapset – suorittivat ylikulkupaikoilla tilapäisiä vartiotehtäviä. Kun tie ylitti radan, siihen oli rakennettu portti, joka avattiin tiellä kulkijoita varten. Ratavartijan lapset saivat pikkurahaa suurpiirteisiltä isänniltä, jotka menivät hevosillaan ohitse. Vaikka ratavartijan palkka oli pieni ja perhe usein suuri, ratavartijan asema oli pienviljelijöihin verrattuna vakaa. Hänellä oli vakainainen, pysyvä toimeentulo. ”Rautatieläisen leipä on pitkä mutta kapea”, sanottiin.

Gustaf menestyi uudessa työssään hyvin, sillä hän oli tarmokas ja neuvokas ja hänen äidinkielensä oli ruotsi, jolla rautateillä yleensä asioitiin. Joillekin suomenkielisille ratavartijoille kieli saattoi aiheuttaa ongelmiaakin. Eräs *Uuden Suomettaren* kirjoittaja kertoi 1870-luvun puolivälissä: ”Muutaman vartijan asumuksessa olin tilaisuudessa käymään ja vielä nytkin on pääni siitä hieman pyörryksissä. Mies oli paikkakunnalta kotosin ja niin suomalainen kuin maalainen suinkin olla taitaa, mutta aikataulu oli annettu hänelle ruotsalainen. Jos ei tämä ole sulaa ajattelemattomuutta tai oikeammin sulaa pilkantekoa, niin en tiedä miksi sitä sanoisin.” Ratavartija oli saanut käteensä ”tiitaapellin”, kuten hän sitä nimitti, ja kirjoittajan mielestä oli aivan väärin, että ratavartija joutui selaamaan ruotsinkielisiä ohjeita.⁹

Rautatieläisten keskuudessa oli selvä hierarkia ja nokittelujärjestys. Asemamiehetkin kokivat olevansa korkeampaa kastia kuin ratavartijat. *Rautatien Lehdessä* joku ratavartija puolusti ammatikuntaansa, jonka työ oli hänen mielestään yhtä vaativaa ja vaativampaakin kuin asemamiesten. Ratavartijan tuli olla joka päivä työssä ja huolehtia 2,5–5 kilometrin pätkästä rataa. ”Ratavahdin on sunnuntaisin juna-aikoina oltava ylikulkupaikoilla, talvella lumisina aikoina pitääköön työssä käymisen ohella myöskin kaikki ylikulkupaikat omalla rataosallaan puhtaina, joita ylikulkupaikkoja aina on osalla useampia. Useimmiten työmaa on noin 4–9 kilometrin päässä. Sinne päivän valjettua ehtiäkseen täytyy

Junain kulku.

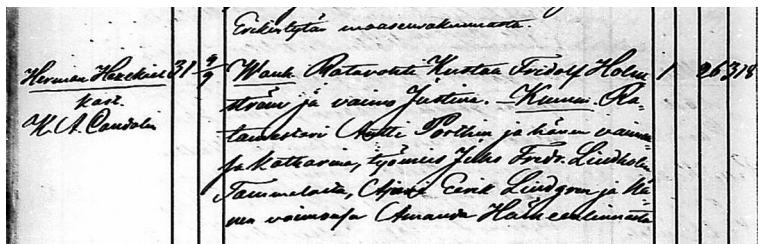
Junat Hämeenlinnas-
ta lähtewät Helsinkiin
kello 8,₆ epp. ja kello 6,₅₀
ipp. — Turkuun ja Tam-
pereelle kello 12,₅₀ j. pp.
— Pietariin ja Hankonie-
melle kello 8,₆ epp. — Päikällisjuna Helsin-
gistä Hämeenlinnaan tulee kello 7,₄₅ ipp.

Hämeenlinnasta lähtevien ja sinne saapuvien junien aikataulut Hämäläisen-lehdessä 10. tammikuuta 1883.

lähteä kotoa jo aamulla varhain, samoin iltapimeällä myöhään ehdit kotiin.”¹⁰

Jos juna haluttiin pysäyttää muualla kuin asemalla, ratavartija antoi hitaasti liikkuville junille pysähdysmerkin kuten linja-autoille myöhemmin. Tärkeintä oli kuitenkin huolehtia radan turvallisuudesta. Oli tarkkailtava oliko rata jossakin kohden rikki ja oli häädettävä kiskoilta niille pyrkivät kotieläimet ja ihmiset.

Maria Holmström oli Vanajaan muutettaessa jo pitkälle raskaana. Vanajan seurakunnan kirkonkirjojen mukaan perheen ensimmäinen lapsi kastettiin 31.8.1883. Nimeksi tuli Herman Hesekiel. Kastaja oli pastori K. A. Kandolin. Isän ammatiksi merkittiin ratavahti, ja kummeina olivat ratamestari Antti Porthin ja hänen vaimonsa Katharina, työmies Juho Fredrik Lindholm Tammelasta sekä ajuri Erik Lindgren ja tämän vaimo Amanda. Amanda oli Marian tavoin lähtisin Tammelasta, tätä vuoden vanhempi. Pieni sosiaalinen lähipiiri oli heti syntymässä.

Vanajan seurakunnan kastekirjaan merkittiin loppukesästä 1883 tiedot Herman Hesekielin kasteesta sekä lueteltiin esikoispojan kummit.

Fuurmanni Lindgren oli ollut alkujaan renki, joka oli avioituessaan ottanut vaimonsa sukunimen, ja hän osoittautui kaikin puolin saattavaksi mieheksi. Hän ansioitui Hämeen Sanomien mukaan tulipalon sammutuksessa Hämeenlinnassa talvella 1884. Hän oli tuonut Nordinin äskeiseen tulipaloon saavillisen vettä ja saanut siitä hyvästä palkkioksi Hämeenlinnan palotoimikunnalta 20 markkaa.¹¹

Gustafilla ei ollut tarkoitus jäädä koko iäkseen ratavartijaksi. Helsingissä oli 1880-luvun alussa aloittanut Koneenkäyttäjä-, työnjohtaja- ja rakennusmestarikoulu, jossa annettiin sekä teoreettista että käytännön tietoa ja taitoa nopeasti kehittyvän tekniikan aloille. Sinne oli päästävää. Koulu oli syntynyt Taideteollisuusyhdistyksen aloitteesta ja joidenkin yritysten sekä Rautatiehallituksen tukemana syksyllä 1881. Koulua pidettiin erittäin tarpeellisena, koska esimerkiksi rautateille oli ollut vaikea löytää ammattitaitoista työvoimaa ratamestareiksi.¹² Koulu oli kaksikielinen, siinä oli omat osastonsa molemmille kieliryhmille. Oppilaista monet olivat ennen kouluun tuloaan olleet käytännön työssä esimerkiksi muurareina, veturinlämmittäjinä, koneenkäyttäjinä tai konepajatyömiehinä. Valtion haltuun koulu siirtyi 1886, jolloin siitä tuli teollisuuskoulu.

Lehdissä selostettiin seikkaperäisesti, mitä oppiaineita koulussa opetettiin. Gustafin käymän rakennusmestarielinjan oppiaineita olivat aritmetiikan ja algebran alkeet, geometria ja stereometria, deskriptiivinen geometria, fysiikka ja mekaniikka sekä

rakennusoppi, ”rakennussuunnitus” ja rakennuspiirustus. Piirustusta opiskeltiin yhdessä masinisti- ja työnjohtajakoulun oppilaiden kanssa. Opetusta annettiin viisi tuntia kaikkina arkipäivinä syksystä loppupalveen.¹³ Lehtien lukijakirjeistä näkee, että vanhemmat käytännön ammattimiehet kummastelivat teoreettisten opintojen määrää uudessa koulussa – tulisiko uudesta koulusta pelkkiä herroja, joilta menisi sormi suuhun käytännön töissä?

Rautatiehallitus tuki koulua sen alkuvuosina ja samalla se saattoi vaatia, että sen kouluun lähettämät ratavahdit ja muut vähemmän koulutetut työntekijät myös hyväksyttiin oppilaiksi. *Suomen Teollisuuslehden* mukaan Rautatiehallitus olikin lähettänyt kouluun miehiä, jotka olivat enemmän kuin muut opetuksen tarpeessa.¹⁴

Kevättalvella 1885 koulun ruotsinkieliseltä rakennusmestari-osastolta valmistui yhdeksän muun ohella Gustaf Fridolf Holmström.¹⁵ *Suomen Teollisuuslehti* luettelee valmistuneet nimeltä sekä heidän opintomenestyksensä. Gustaf oli ruotsinkielisellä osastolla järjestyksessä kahdeksas yhdeksästä ja hänen arvostelunsa oli tyydyttävä 8. Suomenkielisellä osastolla arvosanat olivat heikompia kuin ruotsinkielisellä ja siellä Gustaf olisi ollut todistuksineen keskitasoa parempi.¹⁶

Miten Gustaf sovitti yhteen opinnot Helsingissä ja ratavartijan työt Vanajassa? Vanajassa hän nimittäin asui edelleen kesällä 1885, jolloin hänen ja Marian toinen lapsi Toivo syntyi. Ja suorittiko hän peräti kaksi eri tutkintoa Koneenkäyttäjä-, työnjohtaja- ja rakennusmestarikoulussa? Lauri Holmström muisteli 1984, että isäpappa ”kävi läpi molemmat osastot... sekä kulkulaitosten että huoneenrakennusosaston... ja hyvät todistuksetkin vielä sai.” Laurin kuvausta tekee mieli uskoa.

Mutta missä paikassa Herman Hesekiel tarkkaan ottaen vietti ensimmäiset kuukautensa ja vuotensa? Asuivatko vanhemmat Vanajan aseman tienoilla, kuten olettaa sopii, vai asuivatko he peräti Hämeenlinnassa, josta oli Vanajan asemalle vain muutamien kilometrin matka? Ehkä ratavahtia kuitenkin vaadittiin paikan päällä, siis Vanajassa. Näin on Lauri Holmström ollut tietävinään: ”Vanajan kirkonkylässä... siinä oli se ratavartijan

asunto.” Tähän viittaa myös toisen lapsen Toivo Emanuelin synnyttyä kastekirjaan tehty merkintä, jonka mukaan vanhemmat asuivat Vanajan kirkonkylässä. Asuttiinko jossakin mökissä vai suuremmassa puutalossa, ehkä asemalla – tarkemmat tiedot ovat hävinneet historian hämärään. Lauri muisteli, että isä olisi ollut Vanajaan tulonsa jälkeen ensin ”virkaa tekevänä” Luumäellä, mutta palannut vielä Vanajaan ja lähtenyt sitten Helsinkiin kouluun. Tämäkin voi pitää paikkansa, mutta asiakirjoihin siitä ei ole jäänyt mitään merkintöjä.

Ilmeisesti Holmströmin perhe asui kuitenkin Vanajan vuotensa kirkonkylässä rautatieaseman kupeessa. Vanajan asema oli rakennettu 1860-luvulla, mutta myöhemmin se on purettu. Jäljelle on jäänyt vain ratavartijan asumus, joka 140 vuotta myöhemmin on edelleen olemassa, vaatimattomaksi kesäasunnoksi muutettuna. Se on mitä ilmeisimmin Herman Hesekielin syntymäkoti.

Hämeenlinnan värikäs ja elinvoimainen kaupunki oli lähellä, mutta alueeltaan laajan Vanajan syrjäkulmilla elettiin vielä maaseutumaista elämää. Metsissä kiertelivät sudet, kuten ajan sanomalehdistä voi lukea. Vanajan kirkonkylä ja aseman seutu lähestyivät kuitenkin kovaa vauhtia kaupunkia. Syntyi teollisuutta ja sitä kautta työväenluokkaa, ja samalla Hämeenlinnan kaupunki alkoi vallata ympäröivää maaseutua.

Nimimerkki -n, kirjoitti joulukuussa 1882 *Hämeen Sanomiin* laajan pakinan siitä, miten Vanajan kantapitäjä oli Hämeenlinnan puristuksessa jäänyt lapsipuolen asemaan. ”Mistäpä vanhin saa katkerimmat murheet, kuin lapsistaan, varsinkin jos lapset kuri muksiksi kasvavat? Sitäpä saa Vanajakin kokea. Etelästä, pohjasta, lännestä vaan apeata mieltä. Lapsia meillä on kokonaista kolme: Hämeenlinna, H-linnan maaseurakunta ja Renko, sekä lapsipuoli Janakkala, joiden yhdenkään kiitollisuuden tunto vanhempaansa kohtaan ei ole juuri kehuttava.”¹⁷

Pari vuotta myöhemmin, kun Herman Hesekiel läheni jo kolmatta ikävuottaan, puheenaihetta vanajalaisille antoi muuan suutari, joka oli ostanut itselleen polkupyörän ja huristeli nyt toimituksillaan ”omalla hevosella”, kuten *Hämeen Sanomat* kertoi.

Vanajan rataavartijan talo Rataavartijantiellä on harvoja nykypäivään säilyneitä rataavartijan asumuksia 1800-luvulta. Tässä talossa Herman syntyi ja sen pihamaalta hän aloitti ympäristön ja maailman tutkimisen. Nykyisin rakennus on yksityinen kesäasunto. Kuvat: Yrjö Varpio.

Oppipojat saivat juosta jalkaisin perässä. ”Tottahan minä tuolla opin ajamaan, kun olen oppinut lukemaan, sanoi hän tehdesään polkupyörän kauppoja.”¹⁸ Polkupyörä oli vielä outo kapine Suomen käreillä, eikä Gustafaan omistanut polkupyörää. Vasta vanhoilla päivillään Torniossa hän hankki pyörän ja opetteli ajamaan sillä, kuten Vanajan suutari.

Gustafin ja Marian perheeseen hankittiin jossakin vaiheessa – silloin asuttiin jo Suonenjoella – perheraamattu, *Pyhä Raamattu sisältäen Vanhan ja uuden Testamentin sekä Apokryfa Kirjat ja Pyhän Raamatun Kirjojen historian ynnä Teräs-, väri- ja kivi-piirroksia; piirtänyt Gustave Doré ja muut hyvin tunnetut piirtäjät* (1890). Se on säilynyt suvussa. Perheraamatun alkulehdille merkittiin huolellisesti ensin vanhempien tiedot, joita seuraavat sukupolvet aikanaan täydensivät:

Banmästare Gustaf Fridolf Holmström föd i Snappertuna 14.4.1854, kuoli Torniossa sunnuntaina kello 7 12.3.1939.

Hustru, Maria Justina Syrjänen föd i Tammela 15.6.1858, dödd i Tornio 2.7.1936 om torsdag kl. 8.10 e.m.

Ja vanhempien alapuolelle merkittiin ensimmäiset kaikkiaan yhdeksästä lapsesta, ensimmäisenä Herman Hesekei: ”Herman Hesekei föd i Wånå om Fredag kl 7.10 f.m. 31.8.1883”.

Gustaf Fridolfin perhe kasvoi Vanajassa nelihenkiseksi. Heinäkuun lopulla 1885 siihen syntyi toinen poika, joka sai kasteessa nimen Toivo Immanuel. Poikien nimet kuulostavat varsin hurskailta – ”Jumala vahvistaa” (Hesekei) ja ”Jumala kanssamme” (Immanuel). Mistä syystä vanhemmat olivat päätyneet tällaisiin nimiin?

Jumala vahvistaa

Vanajan pitäjän historiasta löytyy kiinnostava tieto, joka on liitetävissä poikien nimeämiseen ja Gustafin ja Marian myöhempään elämään. Vuosikymmentä myöhemmin he esiintyivät innokkaina

lestadiolaisina, ja Gustaf pääsi jopa lestadiolaislehtien palstoille kirjoituksineen. Tämä uskonsuunnan juuret johtavat heidän kohdallaan juuri Vanajaan.

Anna-Maria Vilkun *Vanajan historian* kolmannessa osassa kerrotaan, miten Vanajan Sahanmäelle – nykyisin Hämeenlinnassa rautatieaseman itäpuolella olevalle alueelle – syntyi esikoislestadiolainen seurakunta, jonka monet jäsenet työskentelivät rautateillä tai höyrysaamalla.¹⁹ Vanajan lestadiolaisten nokkamiehiin kuului leipuri Juha Fager, ja myös Gustafin ja Marian lestadiolaisuus juontaa juurensa Vanajan lestadiolaisuudesta.

Lestadiolaisuus levisi noina vuosina vauhdilla Hämeeseen. Lehtien lukijakirjeissä uutta suuntaa vierastettiin ja vastustettiin. Gustaf saattoi lukea Hämeenlinnan lehdistä, miten Kylmäkoskelle oli syntynyt lahkolaisuutta, joka kirjoittajan mielestä oli vaarallista pietististä villitystä eli ns. hihhulaisuutta.²⁰ Tai Luopioisista kirjoitettiin, kuinka sinne oli ilmestynyt vääriä profeettoja eli tekopyhiä elikkä luulouskovaisia, hihhuleita. He antoivat kirjoittajan mukaan syntinsä anteeksi toinen toisellensa häpeällisellä tavalla, miehet ja vaimot. He ylenkatsoivat Herran temppelit ja temppelin opettajat eivätkä muistaneet, että ainoastaan papeille on päästön avain annettu.²¹

Gustaf ja Maria eivät kuitenkaan ajatelleet tällä tavalla, ja uskolleen he saivat vahvistusta tuttaviansa parissa. Heidän uskoaan vahvistivat kahden vanhimman pojan kummit, jotka olivat valikoituneet samoin ajattelevasta tuttavapiiristä.

Tärkeä kyläpaikka Holmströmeille oli ajuri Erik Lindgrenin koti keskikaupungilla. Gustafia pari vuotta vanhempi Erik oli kaupungin lestadiolaisten ensimmäinen keskushenkilö, paitsi ajuri ja kalakauppias myös saarnaaja. Kaupungin lestadiolaisten seurapaikka olikin Lindgrenin koti Myllymäessä nykyisen Myllymäen kadun varrella. Ensimmäinen oma rukoushuonetila oli ns. ”vanhanpojan talo”, Aatu Grönforssin talo Karinkuja 7:ssä, talo joka seisoo yhä paikoillaan. Kokoustila oli talon kadun puoleinen päätyhuone ja yläkerrassa asui vuokralla seurojen ”kahvinkeittäjä”, Amanda eli Manta Lilja, omaa sukua Strack. Hän oli ollut kahvin keittäjänä jo pidettäessä seuroja Lindgrenillä. Hän

oli asunutkin silloin Lindgrenin kotona, koska Erik Lindgren oli hänen enonsa.²² Erikistä ja Amandasta tuli Toivon kummeja heinäkuussa 1885.

Jonakin iltana Gustaf ja Maria olivat tulleet jälleen lestadiolaisen tuttaviensa luokse, kun paikalle osui kaukaa tullut sananjulistaja. Saarnamies puhui ja Gustafin ja Maria henki oli salpautua. He kuulivat miten Jumalan rauhan ja Herramme Jeesuksen tuntemisen täytyisi lisääntyä heidän sielussaan. Se vahvistaisi heitä suorana ja pelkäämättömänä Siionin muuria vartioimaan, ettei penseyden henki oikealta ja kuolleen uskon henki vasemmalta puolelta saisi Herran laumaa turmella, sillä sen päällä vihollinen täälläkin työtä tekee, että saisi välinpitämättömyyden ja maailman ystävyyden kautta nekin harvat sielut pimitetyksi, jotka Jumalalta silmävoiteen saaneet ovat.²³ Se oli voimallista julistusta, jotakin muuta kuin oman kappalaisen sovitteleva, maallisempi sanoma. Lestadiolaisuuden henki tarttui sinä iltana Gustafiin ja Mariaan eikä se koskaan enää irronnut heistä.

Parin vuoden ikäinen Herman Hesekiel oli kulkenut vanhempiensa mukana seuroissa, samoin kuin hänen nuorempi veljensä Toivo, sylivauva vielä, mutta lestadiolaisuuteen he eivät ehtineet saada tuntumaa. Heidän elämänsä ei johtanut samaan uskonnolliseen suuntaan kuten ei useimpien muidenkaan lasten. Päinvastoin lapset varttuneella iällään hieman naureskelivät vanhempien lestadiolaisuudelle. Mutta toisaalta lapsissa oli sellaista ehdottomuutta ja hengen paloa, että voisi ajatella, että lestadiolainen elämänasenne sittenkin jätti heihin jälkiään.

Eräänä talvipäivänä Holmströmien nelihenkinen perhe matkasi Hämeenlinnan asemalle. Gustaf oli nimitetty rataesimieheksi Luumäelle 11.12.1886. Ratavartijana hän oli ehtinyt olla kolme vuotta ja kaksi kuukautta.²⁴ He nousivat Vanajan mökissään ennen viittä, isä lastasi perheen ja perheen vähät tavarat resiinaan ja suuntasi kohti Hämeenlinnan asemaa. Siinä asemalaiturilla he nyt odottivat Helsingin junan lähtöä. Ensin mentäisiin Riihimäelle, siellä vaihdettaisiin Pietarin junaan ja illan suussa saavuttaisiin Luumäen vasta avatulle pysäkillä. Gustaf nosti matkatavarat

vaunuun, Maria tuli perässä Toivo käsivarrellaan, ja 3-vuotias Herman osasi nousta junaan jo omin avuin.

Hämeenlinnan vanha rautatieasema. Kuva: M. L. Carstens, Historian kuvakokoelma, M. L. Carstensin kokoelma Museovirasto - Musketti. CC BY 4.0.

Pietarin radan varteen

Hämeenlinnan kautta pohjoiseen kulkenut rautatie oli kuljettanut paitsi tavallista hämäläistä kansaa myös Hämeenlinnan hallintokaupungin väkeä ja Tampereella liike-elämän palveluksessa olevia. Kasvavan teollisuuskaupungin tavarakuljetukset olivat tärkeä osa radan toimintaa.

Itäinen rata Riihimäeltä Lahden ja Kouvolan kautta Viipuriin ja edelleen pääkaupunkiin Pietariin oli luonteeltaan toisenlainen. Sillä rautatiellä kulki paikallisten asukkaiden ohella paljon venäläisiä, mutta myös Suomen hallintoherroja, jotka kävivät asioimassa Pietarissa.

Kaipiaisissa on pylwään päässä asemahuoneen kummankin huoneen kohdalla ilmoitustaulu. Toinen sisältää venäjänkielellä, toinen ruotsinkielellä neuvoja ja ohjeita Pietariin ja Helsinkiin menewille, jotta erehdystä ei tapahtuisi. Kolmatta ei ole. Suomessa ollaan. Asia ei ole käytännöllisestä arwosta!

Eikö aika joudu! (*Lappeenrannan Uutiset* 9.10.1885)

Luumäen vastalaitettu pysäkki

Luumäki oli pieni maaseutupitäjä Kouvolasta itään. Pietarin rautatie oli tuonut tullessaan uutta liikettä uinuvalla paikkakunnalle.²⁵ Taavetista eli pitäjän linnoitusseudusta oli näihin aikoihin alkanut muodostua pitäjän keskuspaikka ja idempänä sijaitseva Luumäen kirkonkylä oli jäämässä syrjään. Taavettiin syntyi pienimuotoista teollisuutta, ja esimerkiksi suomalaisten asevelvollisten reservikomppania leireili ja harjoitteli Taavetissa 1883–1901.

Eräissä suunnitelmissa Savon rata oli tarkoitus aloittaa Taavetista. Jos suunnitelma olisi toteutunut, Taavetista olisi tullut merkitykseltään myöhempi Kouvola. Savon radan synty 1889 vähensi kuitenkin Taavetin jo koko Luumäen liikenteellistä merkitystä.²⁶

Alkuun Taavetti oli ollut ainoa rautatieasema Luumäen pitäjän alueella. Husulan kylään Luumäen kirkolta itään saatiin pysäkki 1885 ja se muutettiin varsinaiseksi rautatieasemaksi 1888. Luumäen asemaksi nimetty asema oli rautateiden kategorioissa pienintä lajia, viidennen luokan asema, mutta sen kautta voitiin matkustaa esimerkiksi Jurvalaan, joka oli Kivijärven rannoilla ja saarissa lomailevan suomalaisen ja venäläisen herrasväen suosiossa ja muutenkin tiheästi asuttua aluetta. Radan merkitys Luumäen pitäjälle kasvoi. Vuonna 1870 Luumäen pitäjässä oli ollut vain Taavetin ratamestari ja kolme ratavartijaa, mutta vuonna 1890 pitäjässä oli jo 20 rautateiden työntekijää, joilla oli perheenjäseniä ja palvelijoita niin, että rautatieläisperheissä oli yhteensä lähes sata henkeä.²⁷ Yksi Luumäen rautatieläisistä oli Gustaf Fridolf.

1880-luvun lehti uutisissa Luumäki vilahteli tavan takaa, kun kerrottiin rautatieläisten siirroista paikkakunnalle ja sieltä pois.

Rautatienhallitus on viime lokakuun 27 p:nä nuoremmaksi kirjuriksi Pulsan pysäkillä ottanut nuoremman kirjurin Luumäen pysäkillä Alarik Krogiuksen. (*Suomalainen Wirallinen Lehti* 5.11.1886)

Rautatienhallitus on viime lokakuun 27 p:nä nuoremmaksi kirjuriksi Pulsan pysäkillä ottanut nuoremman kirjurin Luumäen pysäkillä A. Krogiuksen ja nuoremmaksi kirjuriksi Luumäen pysäkillä telegrafistin W. Schützin. (*Ilmarinen* 9.11.1886)

Rautatiehallitus on tämän marraskuun 8. p:nä nimittänyt asemapäälliköksi Luumäen asemalle nuoremman kirjurin Werner Ferdinand Schützin. (*Suomalainen Wirallinen Lehti* 9.11.1888)

Luumäen aseman rautatieläisistä Alarik Krogius oli entinen merikapteeni ja Pietarin aseman nuorempi kirjanpitäjä. Werner Ferdinand Schütz²⁸ oli toiminut ennen asemapäälliköksi tuloaan

Luumäen vanha rautatieasema. Kuva: Pekka Siirpään kokoelmat.

Luumäen aseman rakennuksia kesällä 2014. Kuva Yrjö Varpio.

aseman nuorempana kirjuriina ja siirtyi sitten Galitzinon - eli myöhemmän Leipäsuon - neljännen luokan aseman asemapäälliköksi. Pekka von Nandelstadt,²⁹ joka puhui suomen ja ruotsin ohella venäjää ja saksaa, siirtyi puolestaan Taavetista Pietarin porteilla sijainneen Levashovon kolmannen luokan aseman päälliköksi. Ylioppilas Alfred Nyman,³⁰ joka oli opiskellut lakitiedettä yliopistossa suorittamatta kuitenkaan loppututkintoa, päätyi lopulta Joensuun asemalle.

Aina ei Luumäen aseman korkeiden virkamiesten elämä sujunut niin arvokkaasti kuin olisi toivottu:

Tapaturma, joka vähällä oli päättyä mitä pahimmalla seurauksella, tapahtui äskettäin Luumäen asemapäällikölle hra Schützelle hänen perheineen ajellessa ollessa. Rattaitten etupyörät, näet, pääsivät irti, jolloin hra Schütz loukkaantui hywin tuntuvasti; etenkin keskiruumis on saanut pahoja wammoja, kuten meille on kerrottu. (*Wiipurin Sanomat* 18.10.1889)

Joskus lehtien lukijakirjeissä pistäydytään Luumäen asemarakennuksen sisään, ja myöhäisempi lukija saa tuntuman siihen, miltä asemalla näytti.

Joku aika sitten kyyditsin erästä sukulaistani rautatielle, Luumäen asemalle. Jouduttiin sinne jo kello 2 päivällä: juna saapui wasta klo 3. Oli niin muodoin tunti odottamisen aikaa siksi kuin juna menee länteenpäin.

Odotushuoneessa istuessamme oli sanomalehti pöydällä. Otin sen ajan wietteeksi katsellakseni. Se oli ”Folkwänneren”. Pääkirjoitus oli siinä ”Tupakan wiljelys”. Mitä tuossa sanottiin tupakan wiljelyksestä, en tullut saaneeksi selwää kahdesta syystä. Ensin en taida ruotsinkieltä auttawasti lukeakseni ja toiseksi ei tuossa ollut aikaakaan käydä sitä stuteeraamaan, ehkä siitä olisi jotain ollut opittawaa. (*Lappeenrannan Uutiset* 1.7.1887)

Luumäen rautatieläiset lukivat lehtiä. Ratavartija Taavetti Lustman, jonka perheen mökki oli radan pohjoispuolella pari kilometriä Taavetin asemalta itään, oli jopa perustanut kolmen

rautatieläisen lukupiirin, joka tilasi perheestä toiseen kiertävää lehteä.³¹ Erityisen hauska oli lukea uutisia, jotka sivusivat omaa työmaata. Kontulan lehmien kohtalosta oli toki puhuttu paljon jo ennen kuin uutinen ehti lehteen:

Juoppoja lehmiä on Luumäellä. Kun t.k. alussa Luumäen Kontulan kylässä erään talonomistajan lehmistä osa joutui ”Weri-pohjan osakeyhtiön salapolttimolle”, jossa siihen aikaan ei ollut mitään wartijaa, niin elukat saivat rauhassa mielensä mukaan nauttia siellä tarjolla olevia juoma-aineksia siihen määrään, että joukosta ensimmäiset – 1 sonni ja kolme lehmää – paikalla kuoliivat wiinan ylellisestä nautinnosta. (*Lappeenrannan Uutiset* 13.8.1889)

Gustafin virkaura oli edennyt. Hänestä tuli Luumäelle ratavah-tien esimies, jonka palkka nousi kerralla 708 markkaan, ja kun siihen tuli päälle vielä 180 markan vuokratyö, rahasta ei ollut puutetta, varsinkin kun elettiin säästeliäästi ja edelleen pitkälti omavaraisesti. Luumäen aseman ratavahteja olivat Gustafin alai-suudessa Kustaa Lindholm ja Karl Fredrik Hedman.³² He olivat vanhempia kuin Gustaf, ja molemmilla oli takanaan jo pitkä rupeama rautateillä. He olivat aloittanut Helsingin-Hämeenlinnan radan rakennustyömiehinä, mistä olivat siirtyneet Gustafin tavoin Pietarin radalle. Lindholm oli ollut sitä rakentamassakin, ja radan valmistuttua hän jatkoi Luumäellä ratavartijana uuden vuosisadan puolelle, 70-vuotiaaksi. Hedman oli otettu virkaa tekeväksi ratavahdiksi Luumäelle 1872, vakinaiseksi 1874 ja nuoremaksi ratamestariksi hän pääsi 1886. Lindholmin tapaan hänkin jatkoi töitä Luumäellä 1900-luvulle asti.

Holmströmin perheen kannalta oli merkittävää, että myös Luumäellä oli lestadiolaisia.³³ Gustafista ja Mariasta se oli siunattu asia, mutta seurakunnan papit asettuivat sotajalalle tätä uskonsuuntaa vastaan. 1880-luvulla Luumäellä pappina toiminut Artur Lorenz Gulin, tunnetun pappissuvun jäsen, kertoo postuumisti julkaistuissa muistelmissaan *Ristiinan rovastin seitsemän vuosikymmentä* (1984), kuinka hän oli syksyllä 1884 vierailut Lappeenrannasta käsin Simolan suunnalla raamatunselitystilai-

suudessa ja taloon on tullut lestadiolaisia Viipurista ja lähipaikkakunnilta.

Mutta kaikki lestadiolaiset jäivät paikoilleen, ympäröivät minut kysymyksillään, jotka koskivat minun armodilaani ja lapsenoikeuttani. Vastasin hyvin ymmärtäväni heidän uskonnollisen ajatuksensa ja tarkoituksensa, mutta en minä voinut mukautua heidän ajatuksiinsa ja tahtoonsa. He nimittäin tahtoivat saada minut tekemään heidän edessään synnintunnustuksen ja saamaan heiltä synninpäästön päästäkseni siten osalliseksi Jumalan armosta ja lapsenoikeudesta. Laajempaa ajatuksenvaihtoa ei meidän välillämme syntynyt. -- Vietin epämiellyttävän yön. Kuulin makuuhuoneeseeni, miten kansa jatkoi tuvassa äänekkäitä harjoituksen harjoituksiaan. Sellainen erityiseen uskonuuntaan kuuluva joukko on helppo yllyttää väkivaltaisuuksiin. Valvoin melkein koko yön ja odotin, mitä mahdollisesti tulisi tapahtumaan.³⁴

Pieni Herman Hesekiel vietti pienessä eteläkarjalaisessa kylässä kolme seuraavaa elinvuottaan. Hän sai kavereita kylän pojista aivan kuten hänen vanhempansa saivat seuraa pitäjän harvalukuisesta herrasväestä, asemapäälliköistä, ratamestarista, kauppias Hyyrysestä, kirkkoherra Johan Lundellista ja kappalainen Karl von Hertenistä. Vuodesta 1886 lähtien Luumäellä toimi myös kättilö, jolle kunta maksoi palkkaa 200 markkaa vuodessa. Sen lisäksi kättilö sai vapaan kyydin ”toimituspaikalle” ja sieltä takaisin sekä palkkiota itse toimituksesta avuntarvitsijan ”vapaan tahdon mukaan”.³⁵ Kättilönkin kanssa Holmströmit joutuivat jälleen tekemisiin, kun perhe kasvoi. Herman ja Toivo saivat kaksi pikkuveljeä, Leo Väinön, joka syntyi torstaina 27.10.1887 kello 8.10 ”ennen puolta päivää”, ja Bror Emilin, joka syntyi tiistaina 4.10.1889 kello 9.25 hänkin ”ennen puolta päivää”. Perheraamattuun lasten syntymäajat kirjattiin ruotsiksi.

Herman Hesekiel täytti Luumäellä kuusi vuotta. Kuntaan oli tullut ensimmäinen kansakoulu 1870-luvulla. Se sijaitsi Marttilan kylässä eli Taavetissa, mutta sinne oli Luumäen asemalta matkaa toista peninkulmaa eivätkä läheskään kaikki Luumäen lapset käyneet kansakoulua. Eivätkä Holmströmin lapset olleet vielä edes

kouluiässä, mutta tulevaisuutta oli ennakoitava. Oli myös pari kiertokoulu, sellainen kiersi myös Luumäen asemanseudulla.

Luumäeltä Tammikuulla 1991. -- Koetetaanpa myös toista kansakouluakin täällä toimeen saada, waan sitä on hiukan häirinyt erimielisyys koulun asemasta. Toiset tahtovat asettaa sen kirkonkylään, toiset taas "Luumäen" rautatien-aseman läheisyyteen, jossa olisi runsaammin taloja ja kyliä ja niissä paljon kouluiässä olevia lapsia. Asia on Wiipurin kuvernöörin ratkaistawana. -- pitäjämme keskittse kulkewa Riihimäen - Pietarin rautatie on jo paljon kohottanut paikkakuntaamme entisestä paremmalle kannalle. Henkiset ja hengellisetkin riennot owat Wirkistymään päin, warsinkin tämän seurakunnan kirkkoherran toimesta. Antaakamme kaikesta wain kunnia Korkeimmalle, anoen, että Hän antaisi olla maassa rauhan ja ihmisillä hywän tahdon! Luumäkeläinen. (*Suomalainen* 8.1.1891)

Aseman henkilökunta, rautatieläiset, muodosti siis oman paikallisesta väestöstä erottuvan maailmansa virkapukuineen ja koppelakkeineen. He tunsivat hyvin korkean virkansä arvon. Mutta lapsille Luumäen asemanseudulla oli tärkeämpääkin tekemistä. Oli kylän pojat, joiden kanssa oli hauska kuljeskella kyläteillä ja läheisissä metsissä, etsiä linnunpesiä. Ja oli Maria-äiti, joka opetti Hermania kotona lukemaan.

Aseman kello

Aseman kello on tärkeä, sen mukaan saattoi tarkistaa ajankulun koko kylässä. Kelloon olisi voinut vilkaista myös, kun kuului veturin vihellys joko idästä tai lännestä, elleivät junat olisi kulkeneet enimmäkseen öiseen aikaan. Yhtä kaikki junat kulkivat pienen aseman ohitse savua tupruttaen ikään kuin tuoden terveisiä omasta pääkaupungista Helsingistä tai suuresta maailman-kaupungista Pietarista. Matkustajajuna makuuvaunuineen kulki itään öisin kello 3.46, seuraava matkustajajuna samaan suuntaan tuntia myöhemmin, kaksi tavarajunaa Viipuriin aikaisina aamun

Osa Pietarin radan karttaa vuodelta 1875. Ennen Savon radan rakentamista Luumäki oli idän valtavyöhyksen tärkeä etappi, Kouvola vähäpätöinen kylä sen länteen.

tunteina. Ja sitten matkustajajuna makuuvaunuineen länteen vähän ennen kello yhtä yöllä, tavallinen matkustajajuna kohti Helsinkiä ennen kello kolmea yöllä ja tavarajuna vähän ennen seitsemää. Aikataulut oli sovitettu helsinkiläisiä ja pietarilaisia matkustajia, ei luumäkeläisiä ajatellen.³⁶

Aseman kello oli asemarakennuksen tärkein esine. Sen avulla elettiin samaa aikaa kuin Helsingissä tai Pietarissa, Pietariin nähdessä tunnin viiveellä vain. Rautateillä oli jopa oma kelloseppäkin, joka vastasi kellojen ajan täsmällisyydestä.

Hän tuli asemahuoneeseen, veti kellon käyntipainon ylös, lyöntikoneisto ei ollut, vertasi osoittimia omaan taskukelloonsa ja siirsi viisaria jos aihetta oli. Sama toistui toimiston puolella. Asemapäällikkö seurasi kelloseppän toimia, ja kun tämä oli noussut junan portaille, hän sanoi asemamiehelle ”soittaa pois”, jolloin asemamies soitti kelloa kolme kertaa, konduktööri vihelsi pilliinsä, veturi vihelsi ja juna lähti.³⁷

Vaarallinen rautatie

Talvella 1891 Luumäen asemalle otettiin toiseksi kirjanpitäjäksi J. A. Plyhmin. Gustaf Fridolf oli perheineen silloin juuri lähtenyt Luumäeltä. Plyhminin toimiessa loppukesästä aseman yökirjurina Luumäellä sattui Suomen siihenastisen rautatiehistorian pahin onnettomuus. Idästä tulevat sotilasjunat kuljettivat Lappeenrannasta sotaharjoituksista tulevia sotilaita varuskuntiinsa läntiseen Suomeen. Taavetissa sotilasjuna ei aivan ehtinyt aseman toiselle raiteelle odottamaan perässä tulevan matkustajajunan ohitusta, ja matkustajajuna ajoi sotilasjunan perään. Yksi sotilas kuoli vammoihinsa heti ja pari muuta myöhemmin. Onnettomuuden suurimmaksi syylliseksi todettiin Luumäen aseman yökirjuri Plyhm, joka ei ollut varoittanut perässä tulevaa sotilasjuna. Uutinen levisi nopeasti ympäri maata, ja se oli niiden vuosien tärkein uutinen Luumäeltä.

Suuri rautatieonnettomuus Taawetin aseman luona. (Tapauksessa läsnäolleelta U. Suomettaren omalta referentiltä.) Eilen aamulla kello ½3 aikaan tapahtui Taawetin aseman luona suurin junain yhteentörmäys, mitä tähän saakka on rautateillämme tapahtunut. Lappeenrannasta lähetettiin useita junia kuljettamaan pois leiriparaatiin osaa ottaneita sotamiehiä, sotilasjunien tapaan tawarawaunuissa. Yksi semmoinen juna, jossa kulki kaksi Jenisein rykmenttiin kuuluvaa pataljoonaa sotamiehiä upseereineen – noin 800–900 miestä – lähti liikkeelle kello 11.50 Lappeenrannasta, aikoen Parolan asemalle. Simolan asemalla sen piti odottaa siksi, kunnes Pietarista päin tulewa matkustajajuna ennättäisi edelle. Mutta kun matkustajajuna myöhästyi kowasti ja Simolan asemalle oli vielä tulossa niin paljon junia, ettei siellä ollut enempää tilaa, täytyi kysymyksessä olewa sotilasjuna päästää matkustajajunan edelle. Mutta aiwan lähellä Taawetin asemaa – kolmas asema Simolasta – ajoi matkustajajuna takaapäin sotilasjunan päälle. (*Uusi Suometar* 9.8.1891)

Haaverista huolimatta Plyhminin ura jatkui Taawetin jälkeen menestyksellisenä. Hänestä tuli Lapin aseman asemapäällikkö

ja uransa hän päätti Suomen itsenäistymisyyksynä 1917 Hyvin-
käällä toisen luokan aseman asemapäällikkönä.

Muutto Savoan

Kasvava maaseutukeskus

Nuori aatelismies Gustaf Ramsay meloi kanootilla kesällä 1889 kahden ystävänsä kanssa Savon erämaamaisemissa. Yllättäen he törmäsivät Suonenjoella uuden aikakauden tuloon:³⁸

Seuraavana päivänä saimme nähdä odottamattomia asioita. Jo aamulla pyrkiessämme eteenpäin Suonnejoen kirkonkylää kohti kuulimme kimeän vihellyksen, ja valkea savupatsas ilmoitti, mistä se kuului. Näimme puhisevan höyryveturin, me jotka uneksimme olevamme erämaan häiritsemättömässä rauhassa! Niinpä niin, Suomellahan on varoja kustantaa erämaanratoja, arvelimme me ja muodostimme itsellemme uuden illusionin rauenneen sijaan, ja niin saavuimme kirkonkylään.

Kouvolasta Kuopioon johtavan Savon radan rakennustyöt olivat käynnissä Holmströmin perheen asuessa Luumäellä. Savon radan suunnasta oli edellisvuosina kiistelty ankarasti. Oliko Suonenjoki – tai Suonnejoki kuten nimi yleensä kirjoitettiin ja sanottiin – liian syrjäinen maaseutupaikkakunta? Eikö radan olisi pitänyt kulkea asutumpien seutujen halki? Suonenjoki kuitenkin yllätti kanoottimatkailijat:

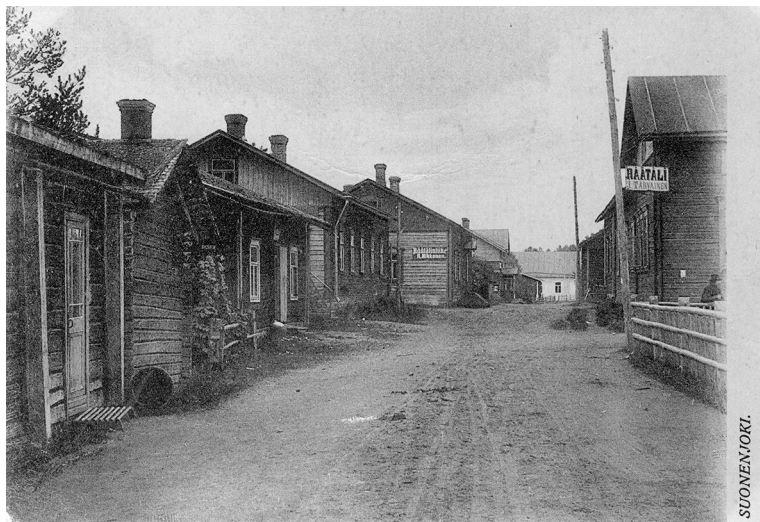
Mutta erämaakylä ei se ollut, sähkölennätin- ja telefoonilangat risteilivät toisiaan, telefoonikeskusteluja à 25 penniä, seisoi eräässä ilmoituksessa; komeita rakennuksia, elämää ja liikuntaa kohtasi silmä kaikkialla, sotilaita näkyi kaduilla, sanalla sanoen, emme olleet syrjäisellä Suonnejoella, vaan liikekeskustassa, jonka tähden savonrata oli tehnyt mainehikkaan mutkansa länteenpäin. -- Ja Suonnejoen asema ei olekaan tavallinen pysäkki,

vaan täältä kulkee sivuratakin, Iisveden satamaan johtava Iisvedenrata, josta vuoden 1885 valtiopäivillä niin paljon riideltiin, tämä Eldorado, jonka piti vetää puoleensa laajalle levinnyt liike ja tehdä savonrata kannattavaiseksi. Vieläkin kerran hämmästytti tämä huomattava paikka meitä. Mutta sitä ennen oli meidän ajattelemisen ruumiin vaatimuksia, ja kun nämät eivät sallineet pitkää odotusta, menimme siihen ravintolaan, jossa juuri jaettiin päivällistä, nimittäin reserviravintolaan, ja siellä meitä paitse leivällä ja maidolla, vielä kestitettiin herkullisella liharuo'allakin. Tarpeeksi levätyämme ystävällisen komppanianpäällikön kahvepannun ääressä, lähdimme taas matkaan.

Ramsayn mainitsemat sotilaat, reserviravintola ja komppanianpäällikkö kuuluivat kaikki muutamaa vuotta aikaisemmin perustettuun Kuopion pataljoonan Suonenjoen komppaniaan, joka kokosi kesäisin reserviläisiä harjoituksiin. Komppanian tulo maaseudulle oli tuonut uudenlaista liikettä uinuvaan savolaisseutuun. Jauhomaen kylään oli rakennettu kokonainen leirikylä – upseerien talo, aliupseerien talo, reserviläisten majoitusparakkeja, keittiö, ruokailuhuone, lasaretti, asehuone, arestihuone, ruoka-aitta, makkihuone, ruutikellari ja sauna.³⁹

Vielä enemmän paikkakunnan ilmettä muutti uusi rautatie. Savon radan rakentaminen oli alkanut 1886. Se oli kuten aikaisemmatkin ratatyömaat mittava urakka, johon osallistui yli 10 000 miestä. Rata avattiin 1. lokakuuta 1889. Uusi asema oli merkittävämpi kuin Luumäen asema, rautateiden hierarkiassa se oli neljännen luokan asema. Radan tulo oli vielä monin verroin suurempi tapahtuma suonenjokelaisten elämässä kuin reservikomppanian tulo. Nimimerkki -o-m. hehkutti *Savo-Karjala* -lehdessä 1888 Suonenjoen nousua ohitse kilpailijansa Leppäviran. Radan valmistuminen olisi kuolinisku mahtavalle Leppävirrälle. Jo nyt oli Suonenjoen kirkonkylään noussut uusia rakennuksia, vieraista pitäjistäkin oli muutettu sinne, eikä ”kukaan täällä kadu kauppojaan”.

Ja ken takaa, ettei Suonenjoen kylä lähimmässä tulevaisuudessa röhötä kaupunkina, jolla on täydet tapuli-oikeudet, pormestari

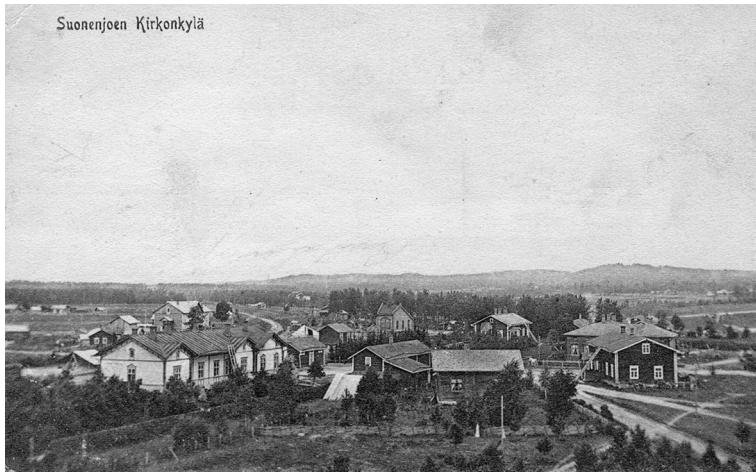

Suonenjoen keskustaa 1900-luvun alussa. Kuvassa nykyinen Pihlajakatu.

ja raati päämiehinään, eikä, kuten nyt, korkeinna käskynhaltijana vallesmanni. Olisi siellä sitten useita poliiseja yhden ainoan siltavoudin ja jonkun jahtivoudin asemasta. Ja olisipa sitä vielä poliisikamarikin, jossa yhteiskunnan hylkyjä komeissa huoneissa elätetään ryynirokalla, sianlihapaistilla ja kerran viikossa pannurieskallakin. (*Savo-Karjala* 29.6.1888)

Rata avattiin liikenteelle lokakuussa 1889. *Mikkelin Sanomat* kuvaili Suonenjoen uuden ajan koittoa seuraavasti:

Pientä rautatiejuhlaa wietettiin Suonenjoella toissa tiistai-iltana. ”Rautaroikka” näet silloin saapui kirkonkylään ja laskettiin raudat joen yli. Kirkonkylä oli lipuilla kaunistettu. Majataloon oli kokoontunut seudun wallassäätystä wäkeä ja kauppiat sekä insinöörit yhteisiltaa wiettämään. Puheita pidettiin puolelta sekä toiselta. Huomautettiin kuinka suuri etu ja hyöty rautatiestä paikkakunnalle on. Uusia aloja awautuu, näkökannat laajenewat ja tullaan suuren maailman yhteyteen. Rautatien kautta Suonen-

Suonenjoen asemanseutua ja keskustaa 1900-luvun alussa kirkon vieressä olleen paloaseman tornista nähtynä. Vasemmalla etualalla rautatieasema.

joki tulee tärkeäksi pisteeksi Sawon radalla. (*Mikkelin Sanomat* 6.10.1888)

Ratamestari

Kun Suonenjoella oli tarjolla ratamestarin paikka, Gustaf Fridolf tarttui heti tilaisuuteen. Helmikuussa 1890 Rautatiehallituksen pääjohtaja nimitti hänet nuoremmaksi ratamestariksi, jonka asemapaikka oli Suonenjoki.⁴⁰ Tämän jälkeen olisi edessä enää yksi ylennys, vanhemmaksi ratamestariksi 11.12.1900.⁴¹

Holmströmin perhe muutti Viipurin läänistä Savoan Hermannin ollessa kuuden vuoden ikäinen. Junassa kolisteli kohti pohjoista nyt kuusihenkinen perhe, jonka nuorimmat olivat 2-vuotias Leo Väinö ja miltei sylivauva Bror Emil. Asetuttiin rautatieasemalta pari sataa metriä pohjoiseen sijaitsevaan ratamestarin asuntoon. Asemapäällikkö asui vähän lähempänä asemaa viiden huoneen ja keittiön asunnossaan, ja asemalla tai sen välittömässä

Suonenjoen rautatieasema.

tuntumassa asuivat aseman kirjuri, asemamies ja vaihdemies. Pumpumiehen asunto sijaitsi etelämpänä Soitunlahden rannassa.

Asemasta oli tullut kirkonkylän luonteva keskus. Sen tuntumassa oli paikkakunnan majatalo, ja lähellä asuivat seurakunnan papit, piirilääkäri, eläinlääkäri, henkikirjoittaja, nimismies, kansakoulunopettaja sekä seitsemän maakauppiasta.⁴² Sen verran kirkonkylässä oli herrasväkeä, että Gustaf Fridolf ja Maria saattoivat muutamien kanssa puhua ruotsia. Ja lapsetkin oppivat kotona alkuun isän äidinkieltä, kuten Suonenjoella syntynyt Lauri muisteli myöhemmin:

Kyllä lapsena... ruotsia puhuttiin. Vielä ne vanhimmat pojat, Herkko ja Toivo, niin nehän puhu... Kun ne muutti Suonenjoelle niin... ja meitä tuli sitten lisää, niin Suonenjoellakin oli aina useampi palvelija meillä. Ja ne irvuili sitten... kun pojat yritti puhua ruotsia... Leipää pyyti, niin: Böö! Heh heh... Kun kaikki oli suomalaisia meidän koulukaverit ja muut... ja palvelijat... ja koko Suonenjoki... eihän siellä ruotsinkielisiä ollu kun asemapäällikkö.

Suonenjoen asemapäälliköksi oli syksyllä 1889 nimitetty Karl Sarén, joka oli neljä vuotta nuorempi kuin Gustaf. Hän oli aikaisemmin ollut Pietarin asemalla vanhempana kirjurina. Hänestä tuli nyt aseman tärkein henkilö, kun hän aikaisemmassa työpai- kassaan oli ollut vain yksi monista virkamiehistä. Pietarin ase- mahan oli Suomen valtionrautateiden itäinen päätepiite, jossa työskenteli kymmenittäin Suomesta tulleita kirjureita, piletin- myyjiä, telegrafisteja, yli- ja alikonduktöörejä, pakkamestareita, asemamiehiä, vaihdemiehiä ja yövartijoita. Jarrumiehiäkin Pie- tarin asemalla oli ollut toista sataa.⁴³ Suonenjoella hän oli asema- päällikkö aina vuoteen 1904 saakka, jolloin hän siirtyi Sortavalan asemapäälliköksi.

Gustaf Fridolf oli paitsi tarmokas toimissaan myös ilmeisen kulmikas asioittensa järjestelijä ja autoritääriäinen perheenpää. Asioiden oli hyvä luistaa hänen toiveittensa mukaisesti. Tämä herätti joskus kitkaa lähipiirissä. Napinaa syntyi ratavahtien kes- kuudessa jo syksyllä 1890. Ratamestarilla oli tavanomainen vaa- timaton asunto, mutta hän halusi laajentaa sitä, kun perhekin oli kasvamassa. Oli saatava kaksi lisähuonetta, kyökki ja kamari, ja aseman ratavahditkin joutuivat ahertamaan oman toimensa ohella rakennustöissä. Kaikki eivät näitä palkattomia lisätöitä sulattaneet, vaan valittivat asiasta *Savo*-lehden palstoilla:

Sanotulla asemalla on ratavahdeilla pitkin kesää teetetty mesta- rin asunnon hyväksi työtä eikä siitä näytä tulevan loppuakaan. Näitten töitten teosta ovat ratavahdit usein valittaneet keskuu- dessaan, kun heidän täytyy olla kuin orjat ennen maailmassa, eikä niinkuin toiset ratavahdit. Olis suotavaa, että rautatiehalli- tus ottaisi tämän huomionsa, koska tällöinen menettely ei ole muille tavallista. -n (*Savo* 22.11.1890)

Toisaalta Suonenjoen ratamestari järjesteli tarmokkaasti kaik- kia muitakin asioita. ”Isä vaari oli hyvin semmoinen kovaluon- tonen ja tarmokas”, muisteli Lauri-poika lähes 90 vuotta myö- hemmin. Gustaf käytti tarmoaan vielä eläkepäivinänsä paitsi per- heensä myös muiden rautatieläisten hyväksi:

Varhaisin säilynyt valokuva Gustaf Holmströmistä on vuosisadan vaihteesta. Ratamestari on matkustanut Suonenjoelta Helsinkiin ja kuvauttanut itsensä vastaperustetussa Atelier Apollossa.

Ratamestarin talo vuonna 2007. Kuva: J-P. Husso.

vasti sitten... kun oli tilaa, kolmannessa luokassa oli ahdasta, niin toisessa luokassa sai pitää melkein koko vaunuosaston. Ja niinhän ne matkusti kaks kertaa vuodessa, tekivät kierroksen ympäri koko maan. Ei tullu ikäväks aika...

Aika ajoin syntyi kahnauksia lähimmässä ympäristössäkin. Uuden vuosisadan alussa oli käyty ratamestarin ja parin paikallisen miehen kanssa käsittämätön sanasota, josta on säilynyt vain vastapuolen julkinen anteeksipyyntö. Voi kuvitella, miten kiiwaasti Gustaf on puolustanut kunniaansa:

Ilmoitus. Tämän kautta pyydämme nöyryimmästi anteeksi herra ratamestari G. F. Holmströmiltä sitä valheellista ja väärää kirjallista todistusta jota tulini antaneeksi herra Holmströmiä vastaan siinä tutkinnossa jota piti ratainsinööri tämän kuun 20 p:nä Iisveden asemalla, jonka peruutamme täydellisesti valheellisena ja josta meidän on kustannuksellamme ilmoitettava ruotsin ja suomenkielisessä sanomalehdessä.

Suonenjoella, Suonenjoen kylässä helmikuun 23 päivänä 1903.

Enok Kaplas, talollinen, Aatami Kaplas, edellisen poika.
(*Uusi Savo* 5.3.1903)

Gustaf hoiti ratamestarin virkaansa asialleen omistautuen. Mutta käytännön taitojensa lisäksi hän osoittautui myös kynämieheksi. *Rautatien Lehdessä* ilmestyi 1895 nimimerkillä G. F. H. hänen kirjoituksensa ”Eikö olisi tarpeellista saada tilavia halkovajoja valtion rautateitten halkovarastoille, jotta talvisaikaan saataisiin kuivia puita vetureihin”. Se oli laaja ja hyvin perusteltu artikkeli siitä, kuinka tärkeätä olisi saada vetureihin kuivaa polttopuuta rahansäästön, liikenneturvallisuuden ja veturimiehistön työolosuhteiden kannalta.⁴⁴

Holmströmin perheen elämästä Suonenjoella on säilynyt vain muutamia täsmällisiä tietoja. *Savon Työmies* kertoi kevättalvella 1907, että ratamestari oli sunnuntaipäivänä lähtenyt perheineen resiinalla Suonenjoelta Pirttiselän pysäkille. Matkalla hän huomasi, miten eräässä paikassa ratakisko oli murtunut niin pahoin,

että juna olisi tuskin selvinnyt siitä onnellisesti ylitse. Rata ehdittiin korjata ennen matkustajajunan tuloa.⁴⁵

Lehti uutisia, joissa Gustaf Holmström mainittaisiin nimeltä, ei Suonenjoen ajalta ole löytynyt. Vanha asemapäällikön talo on nykyisin listattu maakunnan arvokkaisiin rakennuskohteisiin. Se on ollut aikaisemmin kahden perheen asuintalo, ja talon asukkaina ovat olleet asemapäällikkö, ratamestari, rataesimies ja rakennusmestari. Pikkuhuone lasikuistin vieressä on ollut ratamestarin toimisto.

Sosialismin levitessä Suomeen nuorsuomalaisen ja vahvasti lestadiolaisen Gustafin ja aseman sosialististen työmiesten välille näyttää syntyneen kahnauksia. Ensimmäisissä eduskuntavaaleissa 1907 sosialidemokraatit saivat Suonenjoelta 43% äänistä, kun muista puolueista suurin eli nuorsuomalainen puolue sai 20%. Seuraavan vuoden syksyllä *Savon Työmiehen* pakinoitsija Risto kirjoitti ilkeän kirjoituksen ratamestarista ja samalla hyvän näytteen voimistuneista luokkaristiriidoista:

Sangen säästäväinen nauloille on Suonenjoen ratamestari, päättäen siitä, että hän on yleisille paikoille julkiasettanut näin kuuluvat ilmoitukset: ”Ilmoitusten julkinaulaaminen kielletään sakon uhalla.” Kun on luultavaa, ettei ratamestarilla ole oikeutta kieltää ilmoitusten pitoa muualla kuin mahdollisesti rautatien alueella, niin ei voi tulla muuhun käsitykseen kuin että ilmoitukset ovat ”sakon uhalla” liistarilla kiinnitettävät. Jotakinhan se joutavalla teettää. Kuulkaapas te Suonenjoen aseman palvelijat, mihinkä kansanluokkaan te oikein itse mielestänne luulette kuuluvan, kun te kekkaloitte siellä herrain hännöksillä? Minusta te ainakin näytätte tavallisilta työmiehiltä, joita virkavalta kohtelee kuten – – –, niin eihän minun tarvitse sitä sanoa. Tunnettehan te sen kyllä nahoissanne. Aukaiskaa toki ajoissa silmänne. (*Savon Työmies* 31.10.1908)

Ratamestarin työnsä Gustaf hoiti tunnollisesti. Täyttäessään 50 vuotta hän sai tunnustuksena toiminnastaan rautateiden palveluksessa Pyhän Annan ritarikunnan hopeamitalin nauhojen

Sosialistien vappukulkue valmistautuu marssille Suonenjoella keväällä 1909. Kuva: Työväen Arkisto.

kerä.⁴⁶ Suonenjoen aika päättyi, kun Gustaf nimitettiin loppuvuodesta 1908 ratamestariksi Tornion radalle.⁴⁷

Holmströmin perhe oli viettänyt Suonenjoella tärkeimmät yhteiset vuotensa, yhteensä kaksi vuosikymmentä. Sieltä lapset nuorimpia tyttöjä lukuun ottamatta läksivät maailmalle, ja Suonenjoki jäi heidän mieleensä rakkaana kotiseutuna. Vuosikymmeniä myöhemmin Emil kirjoitti Hilja-sisarelleen tämän täyttäessä 50 vuotta yksityisen onnittelurunon, jossa hän muisteli puolen vuosisadan takaisia aikoja:⁴⁸

Suonenjoen vehmas parras
kehtolaulus kuuli.
Jäinen jättiläinen marras
Suontien suuntaan tuuli.
Tehtiin tuli takkaan,
pantiin tyttö vakkaan.

Nähtiin että eli houkko,
kun se parkui myötään.

Joki hallitsi maisemaa. Suonenjoen ylittävä Siionin silta oli kirkonkylän kummallisimpia maamerkkejä.

Kuusipäinen poikajoukko
juoksi karkuun työtään:
liekutella lasta
nilkinäistä vasta. --

Gustafin lestadiolaisuus

Lauri muisteli myöhemmin vanhempiensa lestadiolaisuutta. Hänen mielessään oli myöhempi Tornion aika:

Sehän oli Torniossa vallankin... sehän oli ihan tavatonta niiden seuroissa käynti. Se oli usein niin... että etenkin pyhäisin... että jostain muualtapäin tuli saarnamies, niin se oli kaks tuntia vähintään kun kesti... Aamupäivällä toinen puhu tunnin ja kun se lopetti, niin sitten alotti toinen... pälpättään ja... ja sitten virrenveisuut päätteeks. Ja sitten oli pyhäiltana vielä toiseen kertaan... Niin että kävihän niitä siellä mejän kotonakin jo, aseman puolella muutamia. Mutta pääasiassa se oli vaan Tornion kaupungissa... Siellä oli kaupunginkamreeri ja viskaali Hartman... hän

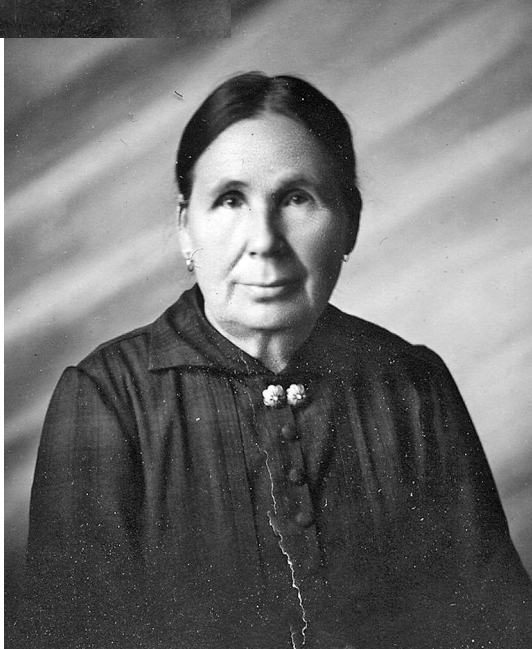
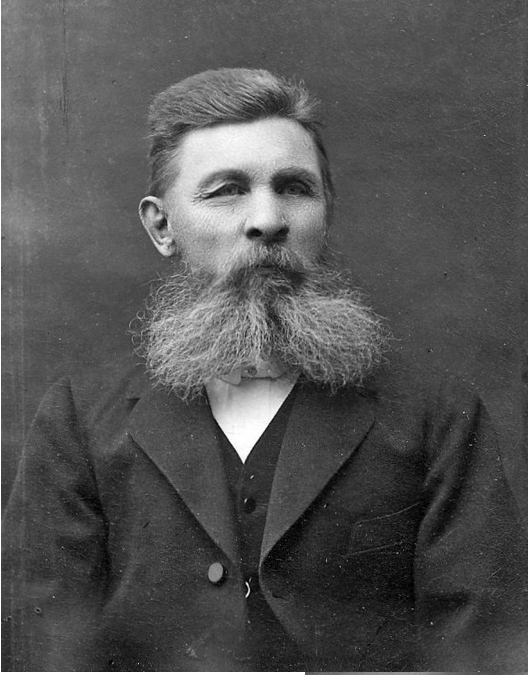
oli niitä lestadiolaisia... että se oli niin kun keskuspaikka siellä...
Ja paljon muitakin niitä oli.

Kuitenkin Holmströmit osallistuivat jo Suonenjoella ahkerasti lestadiolaisiin seuroihin. Gustaf oli uskonsuunnan keskeinen henkilö paikkakunnalla, kuten näkyy Kalervo Koskimiehen varhaisesta Suonenjoen seurakunnan historiasta. Sen mukaan paikkakunnalla asui ”eräs ratamestari Holmström”, joka oli lestadiolainen, ja hänen hengenheimolaisiaan olivat Harjamäen Airaksiset.⁴⁹ Kerrotaan, että kun lestadiolaiset puuhasivat seuroja Harjakankaan taloon, seurakunnan apulaispappi J. S. Toikka kiirehti paikalle ja kielsi ”susia viemästä lampaitaan”.

Lestadiolaisuus ei ollut ainoa luterilaisen kirkon kanssa kilpaileva uskonsuunta Suonenjoella. Sitäkin laajempi uskonnollinen liike oli körttiläisyys, jolle oli tunnusomaista ”kielillä puhuminen”. Körttiläisten puhetta merkittiin muistiinkin: ”Lihunia batias strot. Ulalennatias Atlenttias strot. Behulias Matia Zaesse mahiriant.” Piispa G. Johansson tuomitsi tämän Suonenjoen huumoksen – se ei hänen mukaansa ollut mitään ”Paavalin aikaista kielillä puhumista, vaan se on tautia ja kotoisin ihmisistä”.⁵⁰

Gustafilla oli lestadiolaisia uskonveljiä myös Suonenjoen ulkopuolella. He olivat kiertäviä saarnamiehiä, jotka kulkivat maakunnissa ja puhuivat seuroissa. Yksi heitä oli Aatu Laitinen, joka oli paitsi Suomen evankelis-luterilaisen kirkon pappi ja virsirunoilija myös lestadiolaisen liikkeen saarnaaja. Hän toimi näihin aikoihin pappina Enontekiöllä ja Rovaniemellä, mutta kierteli ympäri maata ja piti yhteyttä lestadiolaisiin ennen kaikkea toimittamansa *Sanomia Siionista* -lehden välityksellä. Lehti tuli myös Suonenjoen ratamestarin kotiin, ja sieltä tämä haki ylenlyydyksi hengenenelämänsä. Kierreltyään Etelä-Suomessa Aatu Laitinen kirjoitti lehdessä 1892:

Matkakertomus. Kun armollinen Jumala salli minulle sen lohdutuksen, että sain käydä aina Helsingissä asti, joka oli osaksi terweyden, osaksi weljien pyynnön, osaksi myös äitini ja sukulaisten terwehtimisen tähden, woinen tässä siitä lyhyesti kertoa.
-- Kohdattuani Mikkelissä eräitä rakkaita ystäwiä sekä Juwan kal-

*Maria ja Gustaf
Holmström viimeisinä
Suonenjoen vuosinaan.*

liita kristityitä tulin syntymäpitäjääni Suonenjoelle, jossa rakas äitini, weljeni sekä weli Holmström ja Hindikka perheineen ilahuttivat sieluni Herrassa.⁵¹

Myös Gustaf Fridolf pääsi kirjoittamaan lehteen. *Sanomia Siionista* julkaisi saman vuoden syksyllä hänen kirjoituksensa. Lehti ilmestyi kaksikielisenä eikä ole varmaa millä kielellä Gustaf oli kirjoituksensa laatinut, toinen artikkeleista oli käänös:

Kirje Suonenjoelta. Syyskuussa 1892. Kalliissa muistossa olewa weljeni Herrassa!

Jumalan rauha ja Herramme Jeesuksen tunteminen lisääntyköön sielussasi, ja wahwistakoon suorana ja pelkäämättömänä Siionin muuria wartioimaan, ettei penseyden henki oikealta ja kuolleen uskon henki wasemmalta puolelta saisi herran laumaa turmella, sillä sen päällä wihollinen täälläkin työtä tekee, että saisi wälinpitämättömyyden ja maailman ystäwyiden kautta nekin harwat sielut pimitetyksi, jotka Jumalalta silmäwoiteen saaneet owat.

Täällä on tämän kesän aikana ollut kaksikin lahjakasta saarnaawaista miestä työssä, Otto Waris Pihtiputaalta ja Juho Halmetoja Haapajärweltä, mutta yleisiä seuroja ei ole saatu pitää koko kesänä paljon olleenkaan, syystä ettei soweliasta huonetta ole. Alkukesästä pidettiin muutamia kertoja seuroja weli Hindikan asunnossa, waan muuan kerta tuli roskajoukko sen talon isännän kanssa suurella melulla pois häätämään, käyttäen juoppoja y. m. aseinaan, josta teosta hengellisiltä kiitoksen saivat. Me paettiin toiseen huoneeseen, josta raiwossaan owelat oliwat särkiä owet ja lukot.

Seurahuoneen rakentaminen taisi jäädä sikseen. - Jumala, rakas Isä, olkoon teidän ja meidän suojamme kaikissa myrskyissä. Sydämen rakkaita terweisiä weljelle perheineen: minulta ja waimoltani, Kalle Hindikalta ja Lowisa Laitiselta y. m.

G. F. Holmström⁵²

Sanomia Siionista osoittaa, että eri puolilla maata asuvat lestadiolaiset pitivät tiiviisti yhteyttä keskenään. Otto Waris asui Pihti-putaalla ja hänen nimensä esiintyy tiuhaan lehdessä 1890-luvulla. Joulukuussa 1889 päivätyssä kirjeessään hän kirjoitti, että maailma vihasi lestadiolaisia, mutta se oli vain todellisen kristityn tunnusmerkki. Myöhemmin lehdessä kerrottiin, missä päin maata tämä ”laajasti tunnettu veli” oli käynyt saarnaamassa. Vuoden 1895 alussa hän kirjoitti kotiseudultaan Pihtiputaalta matkastaan Orimattilaan, Artjärvelle, Suonenjoelle ja Rautalammille.

Armoa ja rauhaa toivotan kaikille Siionin matkamiehille, siltä suurelta työntekiältä Isältä Jumalalta ja Herralta Jeesukselta, nyt ja aina kunnian rantaan asti.

-- Sitte tultiin Suonenjoelle, jossa rakas veli Ratamestari Holmström otti meidät ilolla vastaan ja wiiwymme 5 päivää siinä, ja pidimme puheita siitä miten syntinen wanhurskautetaan Jeesuksen kautta, niin oli muutamilla ymmärtäväinen sydän ja tekiwät parannuksen lupaukset seuratakseen sitä joka syntisen wanhurskauttaa ilman töitä, niin wanhimman weljen joukko wihastui ja oli laittanut wangin wartian ja poliisin käskemään meidät pois siitä paikkakunnasta, ja he tiedusteliwat meiltä kirjoja. Me puhuimme heille miten sokea maailma on ollut kaikkina aikoina, ja miten kirjanoppineet ja fariseukset sekä niihin kiintynyt lupauksen kansa kohteli meidän Herraamme, niin samoin wielä nytkin Hänen seuraajiansa, niin he kuunteliwat ja taisiwat ymmärtää että he owat kowin huonossa työssä ja jättiwät meidät rauhaan.

Sitten tulimme Rautalammin kirkolle, weljien Holmströmin, Hintikan ja Utraisen saattamina, jossa leipuri Berglund weli otti meidät ilolla vastaan, ja oli seuroissa koolla ylhäisiä ja alhaisia, ja näytti että sielläkin olisi hywää maata, waan emme siltä saata näkömme päälle luottaa, waan jätämme rakkaan Isän haltuun kaikki asiat. --

Näitä merkitsee yksi puuttuwainen matkamies pyytäen että weljet ja sisaret kantaisiwat minua ynnä perhettäni esirukouksissaan Isän eteen.

*Otto Waris*⁵³

Holmströmin perheen harras lestadiolaisuus jatkui Suonenjoen vaiheen jälkeen Torniossa. Vielä senkin jälkeen, kun Gustaf oli siirtynyt eläkkeelle ja muuttanut tilapäisesti pois Tornioista hänen nimensä vilahtaa *Sionin Lähetyslehdessä*. Asuessaan Petäjäviedellä vanha ratamestari kirjoitti tervehdysten torniolaisille tuttavilleen, ”Tornion, Alatornion ja Haaparannan Jumalan lapsille”. Kirjoitus päättyy:

On monta ihanaa muistoa meillä niiltä ajoilta, kun asuimme siellä keskuudessanne. Jumala teitä palkitkoon rauhallaan, jota maailma ei taida antaa. Pyydän että rukoillette edestämme. Vähin sisarenne ja veljenne uskossa. Maria ja G. F. Holmström. Petäjävesi 3.8.1920.⁵⁴

Tornion Jumalan lapset saivat kuitenkin Holmströmit takaisin Tornioon, jossa he asuivat kuolemaansa asti 1930-luvun loppupuolelle. Tornioista käsin Gustaf Fridof kirjoitti ainakin vielä kerran *Sionin Lähetyslehteen*. Kyseessä oli Maria Hartmanin muistokirjoitus. Jo kirjoituksen alku osoittaa, että vanha ratamestari osasi hyvin taivuttaa sanoja ilmaisemaan tunteitaan: ”Taaßen on yksi väsynyt matkamies saanut armon jättää vaellussauvan sillattoman virran rannalle ja astua siihen maahan, johon ei pääse synti, murhe eikä kiusaukset.”⁵⁵

Herman menee kouluun

Suonenjoella Holmströmin lapset aloittivat koulunkäyntinsä. Kirkonkylän kansakoulu oli laajan pitäjän ainoa koulu ja siinä oli vain yksi opettaja, Otto Aleksander Solmu. Kuopiolainen Solmu oli valittu koulun opettajaksi 1886 ja hän oli Holmströmin poikien tullessa kouluun alle 40-vuotias.⁵⁶

Koulu oli perustettu vallesmannin ja seurakunnan pappien aloitteesta, mutta suonenjokelainen maalaisväestö ei liiemmin perustanut koulusta. Vielä 1894 kuntakokous ei ollut halukas palkkaamaan toista opettajaa. ”Koulun käyneistä tulee herroja”, oli perustelu, jolla kansakoulua vastustettiin. *Uusi Savo* -lehdessä

Opettaja O. A. Solmu.

nimetön kirjoittaja, joka ehkä oli opettaja Solmu, yritti kuitenkin ymmärtää vastustajiakin:⁵⁷

Mutta elkkäämme tuomitko tutkimatta Suonenjoen kuntaakaan. Suonenjoki on kauan ollut syrjäisenä kappelina ja sydänmaana, johon uuden ajan valistuksen aurinko ei päässyt paistamaan. Se on vasta vähemmän aikaa ollut itsenäisenä seurakuntana, ja sen onnellisen sattuman kautta, että Savon rata tuli kulkemaan sen lävitse haararatoineen ja satamineen, on tämä sydänmaan seutukunta aivan viime vuosina joutunut sivistyksen valtateiden varsille, kykenemättä itse vielä tajuamaan uuden aikansa ja asemansa vaatimuksia ja merkitystä.

Kirjoittajan mielestä hidasluntoisilta savolaisilta ei voinut vaatia, että he olisivat heti valmiita ottamaan vastaan kaikkea sitä uutta, mitä rautatie toi mukanaan. Heidän oli kuljettava vielä

rautatietään ennen kuin he ymmärtäisivät, että koulusivistyksen hankkiminen oli heidän yhteisille eduilleen yhtä välttämätöntä kuin nyt rautatietä kulkeminen entisen hevositydin sijasta.

Edellä esitettyihin seikkoihin katsoen emme tahdo suonenjokeisia pahoin soimata heidän kansakoulun vastustuksestaan. Pyytäisimme ainoastaan kiirehtiä heidän kulkuaan sivistyksen rautatiellä ja siinä suhteessa vetoomme kunnan sivistyneihin henkilöihin. Suonenjoen papisto on tietävästi kansakoulun ystävä ja tietääksemme samoin useimmat muut kunnan johtavat henkilöt. Heidän vaikutusvaltaansa vetoomme ja varma luottamuksemme on, ettei heidän työnsä sivistyksen hyväksi ole hukkaan menevä.

Opettaja Solmu oli monin tavoin aktiivinen henkilö Suonenjoella. Hän osallistui Suonenjoen yleisiin edistysrienteihin 1890-luvulla ja sen jälkeenkin. Hän oli 1903 perustamassa Suonenjoen maamiesseuraa, hän oli maanviljelysvälineitä myyvän P. Sidorowin yrityksen asiamies, samoin Suomen eläinvakuutusyhtiön asiamies. Hän toimi kuntakokouksen esimiehenä 18 vuoden ajan ja oli myös Suonenjoen Säästöpankin ensimmäinen johtaja vuosina 1901–1911. Loppujen lopuksi hän perusti Suonenjoelle oman ruumisarkkuliikkeenkin. Ajan käytännön mukaan hän oli myös maanviljelijä, jolla oli omat peltosarkansa ja karjaa.⁵⁸

Varas oli yrittänyt viedä yöllä opettaja Solmun navetasta kaksi lehmää, jotka kuitenkin saatiin seuraavana päivänä nopeasti takaisin. (*Savo-Karjala* 21.12.1986)

Eipä ollut onnea. Eräänä päivänä viime viikolla saatiin Suonenjoelle opettaja Solmulle kolme ankkaa, jotka hän sijoitti kansakoulun lähistöllä olevaan Valkeisen lampiin. Noin puoli tuntia ehtivät nämä kesyt ankat uiskennella lammen rannalla, kuin muuan mökkiläisen 15 vuoden vanha tyttö saapui lammelle vettä hakemaan. Tyttö huomattuaan nuo oudot linnut, kiirehti kotiinsa vesisaavin kanssa, mutta läksi kohta niitä pyydystämään. Rannalta sieppasi hän seipään ja alkoi sillä huimia lintuja päihin. Yksi ankoista joutuikin jo tytön saaliiksi ja samaa tietä olisivat varmaan toisetkin menneet, ellei ankkoin omistaja olisi apuun

Suonenjoen vanha kansakoulu Valkaisen lammen rannalla 1928. Kuva: Suonenjoen kaupungin kulttuuritoimen kuva-arkisto.

ehtinyt. Toinen ankoista oli myös saanut iskun seipästä, koska se on ruvennut toista jalkaansa liikkaamaan. Sittemmin tuumaili tyttö, että hän luuli niitä tavallisiksi vesilinnuiksi. (*Savo-Karjala* 30.9.1895)

Opettajan työ ei Suonenjoella ollut helppoa. Ajan suositusten mukaan oppilasmäärä sai kansakoulussa olla yhtä opettajaa kohden 50. Suonenjoella tämä luku ylitettiin roimasti. Solmu opetti vanhimpien Holmströmin poikien kouluvuosina yksin yli 60 oppilasta, jotka jakautuivat eri vuosiluokille.⁵⁹

Koulun oppilasluetteloon Herman Hesekeel Holmström merkittiin syksyllä 1893. Hän oli tuolloin täyttänyt kymmenen vuotta. Samalla luokalla aloitti koulunsa Paavo Laitinen, Hermania muutamana kuukauden vanhempi työmiehen poika, joka päätyi myöhemmin kansakoulun opettajaksi ja palasi Hermanin elämään sisällissodan jälkeisenä kesänä. Mutta siihen oli vielä aikaa.

Hermanin kansakoulutodistukset ovat tallella Suonenjoen koulun arkistossa. Ensimmäisenä kouluvuonna luokassa oli

Oppilaiden edistykset v. 1876-77.

Oppil. nro.	Oppilaiden nimet.	Luokk.	Alkuvuosi.	Maalisku.	Elokuuku.	Oppil. kuu.	Luokkakuu.	Heinäk.	Elokuuku.	Luokkakuu.	Maalisku.	Elokuuku.	Luokkakuu.	Maalisku.	Elokuuku.	Luokkakuu.	Maalisku.	Elokuuku.	Luokkakuu.
1	^{10^a} Matti Halonen	10	10	8	8	9	9	8	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
2	^{10^a} Herman Halonen	10	10	8	10	9	9	10	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
3	^{10^a} Herman Halonen	10	10	7	8	7	6	7	9	9	6	7	8	7	7	7	7	7	7
4	^{10^a} Matti Räsä	10	10	8	9	7	7	8	8	8	7	8	7	7	7	7	7	7	7
5	^{10^a} Heikki Rautanen	10	10	8	9	7	7	9	8	7	8	8	8	8	8	8	8	8	8
6	^{10^a} Heikki Rautanen	10	10	7	8	7	7	8	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
7	^{10^a} Heikki Rautanen	10	10	7	7	6	6	6	8	7	7	6	7	8	8	8	8	8	8
8	^{10^a} Emma Niemi	10	10	8	8	8	8	8	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
9	^{10^a} Matti Halonen	10	10	8	10	9	9	8	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
10	^{10^a} Matti Halonen	10	10	9	9	7	6	7	5	5	7	7	6	8	9	9	9	9	9
11	^{10^a} Jari Nieminen	10	10	8	6	6	6	5	5	5	7	6	6	4	6	8	8	8	8
12	^{10^a} E. L. Nieminen	10	10	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
13	^{10^a} Juhani Halonen	10	10	8	8	7	7	8	7	7	8	8	8	8	8	8	8	8	8
14	^{10^a} Emma Halonen	10	10	7	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
15	^{10^a} Ester Lahtinen	10	10	6	8	7	7	7	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
16	^{10^a} Dagmar Lahtinen	10	10	5	7	7	7	7	6	7	5	5	5	5	5	5	5	5	5
17	^{10^a} Emil Höpönen	10	9	5	7	7	6	7	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
18	^{10^a} Otto Höpönen	10	9	5	6	7	6	7	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
19	^{10^a} Juhani Räsä	10	10	7	8	8	8	8	8	8	6	6	7	8	8	8	8	8	8
20	^{10^a} Aug. Rossi	10	9	6	7	7	6	5	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
21	^{10^a} Teodor Höpönen	10	9	6	7	7	6	5	7	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
22	^{10^a} Eero Lahtinen	10	10	7	8	8	9	6	6	6	7	7	7	7	7	7	7	7	7
23	^{10^a} Emil Lahtinen	10	10	8	9	9	8	7	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
24	^{10^a} Heikki Korhonen	10	10	7	8	7	7	6	6	6	7	7	7	7	7	7	7	7	7
25	^{10^a} Matti Lahtinen	10	10	7	8	8	8	6	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
26	^{10^a} Lauri Kuisinen	10	10	8	9	7	7	6	9	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
27	^{10^a} Aleks. Korhonen	10	10	8	9	9	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
28	^{10^a} Heikki Lahtinen	10	10	9	10	9	9	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
29	^{10^a} Matti Lahtinen	10	10	8	8	7	7	6	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
30	^{10^a} Teodor Lahtinen	10	10	5	6	7	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
31	^{10^a} Edla Kuisinen	10	9	4	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
32	^{10^a} Josefina Kuisinen	10	9	4	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
33	^{10^a} Väinö Lahtinen	10	10	5	8	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
34	^{10^a} Teodor Halonen	10	10	5	7	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
35	^{10^a} Heikki Rautanen	10	10	7	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6

Hermanin luokan oppilaiden arvosanat Hermanin jättäessä Suomenjoen koulun keväällä 1897. Oppilaat ovat paremmuusjärjestyksessä, Herman kolmantena.

yhteensä 48 lasta. Käytöksen ja ahkeruuden tavanomaisten kymppien ohella kaikissa muissa aineissa Hermanilla oli viitokset, vain kaunokirjoitus ja voimistelu olivat numeroa parempia. Arvosanat vaikuttavat alhaisilta, mutta ne ovat luokan keskitasoa. Poissa koulusta hän ei ollut kertaakaan, mikä oli aivan poikkeuksellista – keskimääräinen poissaolojen määrä oli 50–100 tunnin välillä. Neljännen kouluvuoden keväällä 1896 oppilaat on asetettu arvostelukirjassa paremmuusjärjestykseen. Herman on 42 oppilaan luokalla sijalla 13, ja 16 oppilasta jäi luokalleen. Hermanin koulunumerot olivat siinä vaiheessa merkittävästi kohentuneet. Nyt hänellä oli yhdeksikkö historiasta ja kahdeksikot lukemisesta, kirjallisista harjoituksista ja maantiedosta. Laulumies hän ei ilmeisesti ollut, sillä laulun numero oli todistuksen ainoa vitonen.

Viimeisenä Suonenjoen koulukeväänään 1897 Herman oli noussut luokan oppilaista paremmuusjärjestyksessä kolmannelle sijalle. Samalle arvostelukirjan sivulle oli tuolloin merkitty myös Hermanin veljet Toivo ja Väinö, jotka olivat järjestyssijoilla 33 ja 34. Molemmat jäivät luokalleen, mutta sekään ei ollut epätavallista. Sen ajan kansakoulussa ajateltiin, että kertaus on opintojen äiti.

Otto Solmu toimi Suonenjoen koulun opettajana aina Suomen itsenäisyydenajan alkuun saakka. Hän ehti opettaa kaikkia Holmströmin lapsia. Emilin mieleen hän jäi hyvänä, innostavana opettajana, mikä näkyy siitä muistorunosta, jonka hän kirjoitti opettajansa kuoltua 1921. Runo alkoi:⁶⁰

”Rautio nukkui
Suonenjoen rantaan”,
kulkenut on viesti
aivan yksikantaan.
Miesten mies on meiltä
Tuonen maille mennyt.
Tässä elämässä
häntä tapaa en nyt.

Hyvä kansakoulutodistus kannusti jatkamaan koulunkäyntiä. Oppikoulu oli Kuopiossa, Kuopion Lyseo. Herman aloitti

koulunkäynnin siellä syksyllä 1897, mutta runsaat kaksi vuotta myöhemmin hän erosi koulusta. Joensuun Maakunta-arkistosta löytyvät koulun lukukausiluettelot, ja niistä näkyvät Hermanin arvosanat kolmannen luokan joulutodistuksessa 1899. Käytös oli alennettu – opettaja oli ensin empinyt, merkinnyt sarakkeeseen sekä 8 että 9, mutta alleviivannut sitten kahdeksikon. Ahkeruus ja huomio oli saanut arvosanan 6 ja ”esiintymisen keskimäärä” 6. Muutenkaan ei todistus ilahduttanut ainakaan vanhempia. Ruotsin ja latinan kielistä oli 4, suomen kielestä 5, uskonopista, maantieteestä ja historiasta, geometriasta, botaniikasta, zoologiasta ja voimistelusta 6. Ainoat kohtuullisen kelvolliset numerot olivat ainekirjoituksessa ja piirustustaidossa, joista oli 8.⁶¹

Koulunkäyntiongelmien luonnetta valottaa myös koulun rangaistuskirja. ”Holmström” – muita samannimisiä ei luokalla ollut – on saanut rangaistuksia laiskuudesta kolmasti, ”toverin rääkkäämisestä”, lisäksi tottelemattomuudesta kahdesti, samoin siitä että oli poistunut luvatta rukouksista tai tullut luokkaan ennen kellonsoittoa. Myös sopimattomasta käytöksestä oli tullut rangaistus. Näistä tekosistaan hän oli saanut jälki-istuntoja. Lisäksi hänen nimellään mainitaan rangaistuskirjassa jonkin asiakirjan väärentäminen ja hävittäminen, josta rangaistus on ollut yksi päivä karsseria.

Herman erosi koulusta tammikuun viimeisenä päivänä 1900 ja palasi Suonenjoelle, jossa isän ja pojan välillä on varmasti käyty kiivas keskustelu. Vai palasiko hän lainkaan kotiin? Seuraavan kerran hän nimittäin ilmestyy näkyville Helsingissä. Eikä siihen kuluisi enää pitkäkään aika.

Lapset kasvavat ja lähtevät maailmalle

Holmströmin perheen viisi nuorinta lasta syntyivät Suonenjoella: Hjalmar Malakias 1892, Lauri Nikolai 1894, Hilja Cecilia Maria 1896, Helmi Irene Ingeborg 1899 – hän kuoli vain kahden kuu-kauden ikäisenä – ja Siiri Helena 1901. Synnytyksissä ratamestarin kotona avusti pitäjän kättilö, nimeltä Laitinen.

Jos unohtetaan vielä toistaiseksi Herman Hesekiel, kuten perhekin hänet pian unohti, muut Holmströmin lapset menestyivät elämässään hyvin.

Lapsista toiseksi vanhin Toivo Emanuel hakeutui isän tavoin rautateille. 17-vuotiaana hänet hyväksyttiin Hämeenlinnan puunveistokoulun vakinaiseksi oppilaaksi, minkä jälkeen hän opiskeli Kuopion teollisuuskoulussa ja sai paikan rautateiltä. Työnjohdokokemusta hänellä oli ennen vakinaista nimitystä rautateille vuoden verran. Hän asui edelleen Kuopiossa, hänet nimitettiin rataesimieheksi Mikkelin-Kuopion ratajaksolle kesällä 1906, ja ensimmäisen maailmansodan edellä hän oli aktiivisesti mukana rautatieläisten yhdistystoiminnassa.⁶²

Toivolla oli uusia ideoita rautatienrakennuksen tekniikan kehittämiseksi. Toimiessaan rataesimiehenä 1910 hän sai 600 markan apurahan tutkiakseen rautatie- ja rakennustyömailla käytettyjä työtapoja ja työnjohtoa sekä uudenaikaisten työvälineiden käyttöä.⁶³ Samana vuonna useat lehdet kertoivat, että nuori rakennusmestari oli tehnyt keksinnön, joka helpottaisi vastaisuudessa ratamestareiden työtä:

Huomattava keksintö. Jo vuoden ajan on rakennusmestari T. Holmström Kuopiossa valmistellut konetta, joka tekisi rautatien ratakiskojen tarkastamisen helpommaksi. Nyt on hän saanut työnsä valmiiksi. Kone on resinan etupuoleen kiinnitettävä laitos ja on se siten rakennettu, että se resiinalla hiljaista vauhtia ajaen näyttää tarkalleen suurennetussa kaavassa viisarin avulla ratakiskojen keskinäisen etäisyyden ja samalla korkeuden. Viime viikolla on herra Holmström jättänyt koneen rautatiehallitukselle ja tultane sille hakemaan patenttia.

Tällainen kone tullee suuresti helpottamaan ratamestarien työtä ja tekee samalla mahdolliseksi suuremmalla tarkkuudella valvoa radan kunnollisuutta. Koneen hinta lienee noin pari sataa markkaa, ja on se syntynyt verrattain nuoren tekijänsä omasta aloitteesta ja harkinnasta.⁶⁴

Nuori rautatieläinen Toivo Holmström ja hänen resinansa.

Radantarkistusresiina ei jäänyt Toivon ainoaksi keksinnöksi. 1930-luvulla hän sai patentin keksinnölleen ”Salpalaitteen valmistustapa ja siten tehty salpa”, jonka piirustukset ovat tallella Kansallisarkistossa. Myöhemmin Toivo valittiin ratamestariksi Paimion asemalle ja sieltä hän jäi aikanaan myös eläkkeelle. Hän kuoli viimeistä edellisenä Gustaf Holmströmin pojista vuonna 1958.⁶⁵

Tekninen näppäryys ja kekseliäisyys periytyivät Toivon pojalle Paavolle, joka rakensi kesäasunnolleen Hollolaan pienen tähtiobservatorion sekä saunan, jota oli mahdollista lämmittää rakennuksen ulkopuolelta. Diplomi-insinöörinä hän julkaisi 1980-luvun alussa teknisen alan oppikirjan *Lauhduttimet. Teoria ja käytäntö*.

Leo Väinö pääsi Gustafin ja Marian lapsista opin tiellä pisimmälle. Hän suoritti Helsingin yliopistossa filosofian kandidaatin tutkinnon 1916, ylemmän hallintotutkinnon 1919 ja yliopiston lainopillisessa tiedekunnassa oikeustutkinnon 1923. Toimittuaan ensin erilaisissa tehtävissä Mikkelin lääninhallituksessa hänestä tuli 1923 Juvan kihlakunnan henkikirjoittajana ja siellä hän hoiti kruununvoudin virkaakin. Sitten hänet nimitettiin 1928 Kymin

Aloitteleva lakimies Väinö Holmström.

kihlakunnan kruununvoudiksi. Myöhemmin hän oli Lappeen kihlakunnassa kruununvoutina, mistä tehtävästä hän siirtyi Äyräpään kihlakunnan ja sitten Käkisalmen kihlakunnan kruununvoudiksi. Ilmeisesti hän asui Terijoellakin, koska lehtiutisen mukaan hän liittyi vuoden 1936 alussa Terijoen suojeluskunnan kannatusjäseneksi. Sota kuljetti Väinöä paikasta toiseen. Rajajoen kihlakunnan kruununvouti määrättiin talvisodan päättyessä toistaiseksi oman virkansa ohessa hoitamaan Rantasalmen kihlakunnan kruununvoudin virkaa. Kruununvoudin virkojen lakkauttamisen jälkeen hän toimi vuodesta 1945 lähtien oikeusministeriön vankeinhoito-osaston tilitoimiston päällikkönä.⁶⁶

Maailmansotien välillä Väinö rakennutti Haukivuorelle Kyyveden saareen hulppaan huvilan, josta tuli mieluinen vierailupaikka niin Emil-veljelle ja tämän pienelle Martti-pojalle kuin

Kajaanin seminaarista opettajaksi valmistunut Emil Holmström.

Lauri-veljellekin.⁶⁷ Emil-veli vihittiin ensimmäisen vaimon kuoltua toiseen avioliittoonsa 1920-luvun puolivälissä Haukivuorella.⁶⁸ Väinö avioitui 1931 Miehikkälän kirkonkylän opettajan tyttären Inkeri Hämmäläisen kanssa. Kun laulajana lahjakas Inkeri 1936 kuoli kaksoispoikien synnytykseen, Emil kirjoitti muistoron: "... kun kevät ehtii, saapuu kiuru taas ja jatkaa katkennutta laulantaas..." Säkeet tulivat myöhemmin Emilin ja hänen tyttärensä Annikin hautakiveen Miehikkälän hautausmaalla. Väinö kuoli keväällä 1948, vähän ennen Emil-veljeään.

Bror Emil työskenteli alaikäisenä jonkin aikaa Helsingissä Hietalahden telakan "naakelipoikana", mutta hakeutui sitten 1907 Kajaanin seminaariin ja valmistui kansakoulunopettajaksi 1911. Hänen suurena haaveenaan oli tulla merkittäväksi runoilijaksi. Hän esiintyi seminaarivuosinaan isänmaallisissa juhlissa

Kajaanissa ja sen ympäristössäkin, ja runoilijanimi Eemi Haitra esiintyy usein hänen sanomalehdissä ilmestyneiden runojensa alla. Nimi oli selvästi rakennettu Eino Leinon mallin mukaan – ”haitra”, onneton, poloinen. Emilin runoja julkaistiin paljon sanoma- ja aikakauslehdissä Kajaanin vuosien jälkeenkin, 1930-luvulla mm. *Suomen Kuvalehden* merkkipäiväpalstan yhteydessä. Omaa runokirjaa Emil ei kuitenkaan koskaan julkaissut. Sen sijaan hänestä kehittyi Miehikkälässä, jossa hän toimi opettajana vuodesta 1911 kuolemaansa 1948 asti, juhla- tilapäärunoilija, joka kuvaili sanomalehtirunoissaan kotiseutunsa tapahtumia ja ihmisten elämää. Monille sodissa kaatuneille oppilailleen hän kirjoitti muistorunon.⁶⁹

Hjalmar pääsi ensimmäisen kerran otsikoihin 1910. Vanhemmat olivat siinä vaiheessa juuri muuttaneet isän viimeiseen työpaikkaan Tornioon:

Hukkunut. Keskiviikkona, kun kaksi nuorukaista, joista toinen oli ratamestari Holmströmin poika, toinen maalari Charles Ekmanin Esko-niminen maalarioppilas, jälkimmäinen kotoisin Pirkkiöstä olivat menossa purjeveneellä joen poikki Tornion aseman puolelle, tapahtui sellainen onnettomuus että vene luultavasti tuulenpuuskan vaikutuksesta kaatui. Aluksi pääsivät molemmat pojat veneen pohjalle, mutta kun ranta oli verrattain lähellä ja apuun ei aivan heti ehditty, päätti Esko uiden mennä rantaan. Hän ei päässyt kuitenkaan kuin parin metrin päähän veneestä, kun upposi. Apuun rientäneet ihmiset pelastivat Holmströmin ja alkoivat naarata Eskoa, joka oltuaan noin puolen tuntia vedessä vihdoinkin löytyikin. Hän vietiin lähellä olevaan sairaalaan, mutta kaikki yritykset hänen virvottamiseen olivat turhia. (*Kaleva* 27.10.1910)

Myöhemminkin Hjalmar sai taiteilla oman elämänsä laineilla. Hänellä oli taiteilijan taipumuksia, ja suvulle jäi joukko hänen varsin kelvollisia öljyväritöitään. Hän ihaili taiteilijoita - oli veljensä Väinön kanssa allekirjoittamassa 1914 torniolaisen kulttuuriväen adressia Ida Ahlbergille: ”Teille, Vapaaherratar, näyttämötaiteemme loistavimmalle tähdelle, suomalaisen näyttämötai-

12-vuotiaan Hjalmarin kortti Hietalahden telakalla työskennelleelle 15-vuotiaalle Emil-veljelleen talvella 1906 kertoi kotoisia kuulumisia Suonenjoelta. Lopuksi Hjalmar on lisännyt kuvaan tärkeän muistutuksen: "Kirjoita kotio".

19-vuotias Hjalmar Holmström taulujensa keskellä. Taiteilijan kasvat ovat ylivalottuneet ja hävinneet näkymästä.

Hjalmarin maalaama talvimaisena Tornionjoen varresta vuodelta 1910.

teen suurilahjaisimmalle, hartaalle ja uupumattomalle esittäjälle pyydämme täten lausua vilpittömimmän kiitoksemme rikkaasta elämäntyöstänne suomalaisen sivistyksen kohottamiseksi ja vaatimattoman onnittelumme 40-vuotisen taiteilijajuhlanne johdosta.” Syksyllä 1917 hän avioitui Johanna Eskolan kanssa. Avio-
liitto jäi lapsettomaksi.⁷⁰

Hjalmarin eli tuttavallisemmin Jalin tähtäimessä oli poliisin ura. Se lähtikin lupaavasti alkuun. Tornion lehdet tiesivät kertoa heti itsenäisyyden ajan alussa, että Kemin kihlakunnan kruununvouti oli oikeutettu käyttämään Alatornion piirissä ulosottoapulaisenaan poliisikonstaapeli Hjalmar Holmströmiä ja että tämä oli määrätty hoitamaan tilapäisesti oman toimensa ohella Alatornion nimismiehen virkaa.⁷¹ Poliisin ura jäi kuitenkin lyhyeksi. Ennen pitkää hän oli ”entinen poliisi”, kuten veljenpoika Martti Holmström muisteli myöhemmin. Suvussa levisi käsitys, että Hjalmar oli ahkera viinamäen mies.

Lauri osallistui Suomen sisällissotaan, haavoittui valkoisten joukoissa Tampereen valtauksessa, ja sodan jälkeen hänen oli

Lauri Holmström sisällissodan valkoisen armeijan asepuvussaan.

Siiri (edessä) ja Hilja Holmström viimeisinä Suonenjoen vuosinaan.

tarkoitus jäädä armeijan palvelukseen. Syystä tai toisesta armeija ei lopulta houkutellut riittävästi, ja Lauri kouluttautui rakennusmestariksi. Tiedot hänen työurastaan ovat hyvin vaillinaiset. Se tiedetään, että hänet asetettiin neljännelle ehdokassijalle Haukivuoren kunnan rakennusmestarin toimeen 1949⁷² ja että hän myöhemmin toimi rakennusmestarina Pohjois-Karjalassa.

Hilja valmistui kansakoulunopettajaksi, joka toimi koko uransa ajan Virolahdella Virojoen alakoulussa. Hän tarjosi vielä 1950-luvun alussa Emil-veljensä lapsenlapsille koulukortteerin

Virojoen koululla. Hän eli naimattomana ja kuoli Lahdessa 1977, yksin ja unohdettuna.

Myöskään Siiri ei mennyt koskaan naimisiin. Hän eli elämänsä Vaasassa, ja muutamat sanomalehtiutiset on mahdollista liittää häneen: muuan Siiri Holmström sai viidennen luokan päästötodistuksen Vaasan suomalaisesta tyttökoulusta keväällä 1919 – oliko hän Tornion sisarusparven nuorimmainen? Tai 1925 Karjalalousopistoon oli hyväksytty oppilaaksi keskikoulun suorittaneita, mm. Siiri Holmström Tornioista – olisiko Gustaf Fridolfin tytär palannut Tornioon Vaasasta, jossa hän kuitenkin eli sitten vuosikymmenien ajan?⁷³ Suvussa oltiin tietävinään, että Siiri työskenteli Vaasan näkkileipätehtaassa, mutta eräässä Työväen Arkiston vanhassa valokuvassa hän istuu konttoristina Vaasan Osuusliikkeen konttorissa vuonna 1920. Siiri oli perheen lapsista ainoa, joka aikuisella iällään tunsu vetoa lestadiolaisuuteen. Hän oli Vaasan lestadiolaisuhteisön jäsen ja asuikin ”lestadiolaisten talossa”. Hän kuoli 1968.

Helmi Irene Ingeborg oli aikanaan haudattu Suonenjoen hautausmaalle. Syksyllä 2016 seurakunnan vanhoista hautakirjoista selvisi, että hauta on edelleen olemassa: ”Muistomerkkiä haudalla ei ole. Paikalle on kasvanut iso kuusi, hautapaikan osoite on Suonenjoki, Lepomäki, osasto 2 ja paikkanumero 14.”⁷⁴

Perheen lapsista vain Herman Hesekeel näytti hävinneen jäljetömiin. Mutta lopulta hänenkin jäljilleen päästään.

Tornion mamma ja pappa

Gustaf Holmströmin ja hänen Mariansa matka kohti pohjoista jatkui. Vuoden 1908 lopulla Suonenjoen ratamestari nimitettiin ratamestariksi Tornion radalle.⁷⁵ Rautatietä Oulusta Tornioon oli alettu rakentaa 1898 ja se valmistui 1903. Rata jäi Tornion kaupungin rajojen ulkopuolelle, ja yhteyttä Tornioon hoiti Tornionjoen ylittävä höyrylautta.⁷⁶

Vaikka Gustaf siirtyi eläkkeelle jo toukokuussa 1914, Holmströmien Tornion aika muodostui pitkäksi, sillä he elivät kor-

keaan ikään. Tornion kaupunki liittyi näiden kahden Etelä-Suomessa syntyneen elämään niin kiinteästi, että lapset alkoivat nimittää heitä Tornion mammaksi ja papaksi.

Olennainen syy Holmströmien viihtymiseen oli alueen lestadiolaisuus. Lestadiolaisuudesta oli kehittynyt Torniojokilaakson ja Alatornion uskonnollinen valtavirtaus. Alatornion lestadiolaiset olivat perustaneet 1887 oman rauhanyhdistyksensä, joka oli maan vanhimpia. Sillä oli useita vakituisia kokoontumistiloja, seitataloja. Alatornion eri kylissä oli vakinaisia kokoontumistiloja, mutta seuroja pidettiin kodeissakin. Puhujia oli paljon ja he tulivat pitkistä matkoista. Kun saarnamies tuli lestadiolaiseen taloon, sanaa levitettiin naapureihin ja tieto levisi. Seuratilaisuudet saattoivat kestää useita päiviä yhteen menoon, jopa viikon.⁷⁷

Gustaf oli kuitenkin paitsi lestadiolainen myös arkisen toiminnan mies. Hän osallistui Torniossa heti kaupungin yhteisiin hankkeisiin, kuten Tornion sanomalehdet tiesivät kertoa. Hän seurasi, miten uuden koulutalon rakennusurakka eteni – tyttäristä ainakin Siiri oli vielä koulussa. Kun rakentajat eivät olleet saanut koulurakennuksen kivitöitä sovituksessa ajassa valmiiksi, rakennusurakan laiminlyönnistä oli syntyessä iso riita. Elokuussa 1909 Gustaf kävi yhdessä rakennusmestari O. S. Haapaajan kanssa tarkastamassa töitä rakennustoimikunnan puolesta, ja he huomasivat, että siihen asti valmistunut kivijalkatyö oli tehty hutiloiden. Seuraus oli, että muutamaa päivää myöhemmin Tornion valtuuston kokouksessa päätettiin hyväksyä kansankoulunrakennustoimikunnan esitys, jonka mukaan ratamestari G. F. Holmström palkattiin uuden kansakoulurakennuksen työnvalvojaksi 100 markan kuukausipalkalla.⁷⁸

Uusi kansakoulutalomme. Huomenna avataan vasta valmistunut uusia kansakoulutalomme käytäntöön. -- Kaupungin puolesta on työtä valvonut erityinen sitä varten valittu rakennustoimikunta ja heillä apuna, alussa rakennusmestari Haapaoja ja myöhemmin ja enimmänsä ajan ratamestari Holmström. Itse rakennustyön laatuun nähden aiheutti pidetty tarkastus lukuisia eri muistutuksia, joten suoritettu työ ainakaan osaltaan ei liene ensi luokkaista. (*Tornion Uutiset* 6.9.1910)

Ratamestari Holmströmin perhettä vuonna 1909. Kuva on ilmeisesti Tornion uudesta asunnosta. Tyttäret Hilja (takana) ja Siiri (oikealla) ovat vielä kotona, ja Kajaanin seminaaria päättävä Emil on tuonut morsiamensa Martta Saarisen tutustumaan tuleviin appivanhempiiinsa.

Ratamestarin puinen talo oli Tornion rautatieaseman itäpuolella sijaitsevassa Putaan kaupunginosassa. Tämä käy ilmi *Tornion lehdessä* olleista Ala-Tornion taksoitustiedoista talvella 1910. Silloin Gustafin varallisuus oli taksoitettu 2 500 äyriksi. Vähän myöhemmin keväällä sama lehti kertoi, että kaupungin rahatoimikamarin kokouksessa oli tarkastettu ja hyväksytty arpakunnat: arpaosat 24 ja 25 annettiin Pikkaraiselle, arpaosa 27 ratamestari Holmströmille. Raamatullinen arpaosan käsite näyttää lehtiutisista päätellen olleen käytössä nimenomaan Torniojokilaaksossa. Kyse oli kaupungin peltomaiden vuokraamisesta kaupunkilaisille.⁷⁹

Syrjäinen Tornio muuttui ensimmäisen maailmansodan vuosina tärkeäksi läpikulkupaikaksi. Radalla oli ollut paljon matkustajaliikennettä jo ennen maailmansodan puhkeamista. Esimerkiksi joulun tienoilla 1909 juna myöhästyi tuntikausia, ”syynä matkustajatulva ja pakaasien paljous”. Junamatkoja tehtiin tosin lähinnä vain Kemiin ja lähiseuduille. Helsinkiin asti matkustaminen oli harvinaista. Liikettä Tornion aseman ja Tornion kaupungin välillä hoitivat ajurit, 12–14-vuotiaat poikaset, jotka odottelivat asemahuoneessa junan saapumista, melusivat, veistelivät puukolla odotushuoneen penkkejä ja särkivät ikkunoitakin. Mahtoi siinä olla Gustafilla sietämistä. Junan tultua ajuripojat ryntäsivät matkustajien kimppuun houkutellen heitä kyytiinsä. Kyyti asemalta Tornion kaupunkiin oli kovan vauhdin vuoksi usein vaarallista, varsinkin jalankulkijoille pimeään aikaan.⁸⁰

Maailmansodan aikana Suomen länsikauppa tapahtui Itämeren miinoittamisen vuoksi pääasiassa Tornion kautta, ja myös Venäjän länsikaupasta suuri osa hoidettiin tätä tietä. Niinpä 1915 rautatietä jatkettiin Karunkiin, josta oli tilapäinen yhteys Ruotsiin jälle rakennettua rataa pitkin. 1917 alettiin rakentaa Tornio-Haaparanta-rataa, mutta liikenne sillä avattiin vasta syksyllä 1919.

Maailmansodan vuosina Gustaf ja Maria olivat kuitenkin tilapäisesti muuttaneet Tornioista etelään. Kun Gustaf jäi eläkkeelle ratamestarin virastaan, hän oli mielestään edelleen hyvissä voimissa. Niinpä hän jatkoi rautateiden palveluksessa muissa tehtävissä, joiden luonteesta ei ole aivan tarkkaa tietoa. Paikallinen sanomalehti kertoi joka tapauksessa toukokuussa 1914 kirkollisissa uutisissaan, vähän ennen maailmansodan syttymistä, että ratamestari Gustaf Fridolf Holmström oli muuttanut Alatornion seurakunnasta Hämeenlinnaan.⁸¹ Tornion talossa oli järjestetty huutokauppa, jossa myytiin huone- ja talouskaluja, puuastioita, kolme lypsylehmää, sika, perunoita, vaakaosake, ”seilivene” ja muuta tavaraa. ”Luotetuille ostajille” luvattiin kahden kuukauden maksuaika ostoksistaan.⁸²

Ainakin yksi lehmistä jäi myymättä. Ehkä se oli alun perinkin luvattu Emil-pojalle, joka oli aloittanut opettajana Miehikkälässä

Tornion kotitalo ja nuorta väkeä nurmikolla. Kuvasta henkilöistä on vaikea tunnistaa Holmströmejä, mutta jos kuva on 1920-luvulta, aikuinen nainen voisi olla Hilja Holmström.

ja hoiti siinä sivussa opettajalle kuuluvaan karjaansa. Joka tapauksessa Maria Holmström kuljetti lehmän rautatieasemalle, jossa se pantiin karjavaunuun ja kuljetettiin Taavetin asemalle. Maria seurasi junanvaunussa mukana, ja Taavetista Maria ja lehmä kävelivät lähes kolmen peninkulman maantiematkan Suur-Miehkälään.

Muuttaessaan Tornioista Holmströmeillä oli ehkä ollut mielesään lopullinen muutto kohti etelää ja lähemmäksi omia lapsia. Ensimmäinen tilapäinen asuinpaikka oli ollut siis Hämeenlinna, lähellä ensimmäistä työpaikkaa Vanajaa. Talvella 1918 Gustaf oli Laurin muistelmien mukaan rautateiden palveluksessa, ”santakuopan mestarina” Petäjäviedellä. Maailmansodan vuosinahan paranneltiin Haapamäen ja Jyväskylän välistä rataosaa ja saatiin valmiiksi sen jatko Pieksämälle, Pönttövuoren tunneleineen. Laurikin asui Petäjäviedellä vanhempiensa luona ja oli paikkakunnalla työssä. Sieltä hän lähti vapaussotaan, liittyi helmikuussa valkoisten joukkoihin Jämsässä ja vaelsi sieltä edelleen Vilppulaan, Orivedelle, Kangasalle ja Tampereelle. Hän haavoittui Tampereen piirityksessä, virui sotasairaalassa Vääksyn kartanossa, kuljetettiin sairausjunalla Haapamäelle ja Jyväskylään, missä lääkäri poisti luodin hänen selästään. Veljistä Väinökin osallistui sotaan valkoisten joukoissa ja haavoittui Mikkelin eteläpuolella.

Vielä vuonna 1920 Holmströmit olivat Petäjäviedellä, eikä heillä vieläkään ollut mielessä paluu Tornioon. Tämä ilmenee Gustafin loppuvuodesta *Sionin Lähetyslehdessä* ilmestyneestä kirjoituksesta. Kirjoitus oli otsikoitu ”Tornion, Alatornion ja Haaparannan Jumalan lapsille” ja se päättyy: ”On monta ihanaa muistoa meillä niiltä ajoilta, kun asuimme siellä keskuudessanne. Jumala teitä palkitkoon rauhallaan, jota maailma ei taida antaa. Pyydän että rukoillette edestämme. Vähin sisarenne ja veljenne uskossa. Maria ja G. F. Holmström. Petäjävesi 3.8.1920.”⁸³

Tornion taloon palattiin kuitenkin elämään ja kuolemaan. Maria Gustava kuoli siellä 1936 ja Gustaf Fridolf 84-vuotiaana 1939.

Helsinkiin

Erottuaan Kuopion koulusta Herman Heseziel lähti maailmalle. Lokakuussa 1904 hän muutti kirkonkirjansa Helsinkiin. Esikoispojan ja kotiväen tiet erkanivat lopullisesti. Lauri muisteli myöhemmin:

Herkko... hän kun riitaantui isäukon kanssa niin... oli kolme luokkaa käyny yhteiskoulua. Ja jätti siihen ja painu Helsinkiin. Ja hällähän oli samanlaista siellä sitten... alkaappäälle... hänen elämänsä. Hän teki muurarin hommia ja alkaappäälle hän oli... mitä tahansa... oli hanttimiehenäkin.

Välillä Hermanin vaiheet sekoittuvat Laurin muistissa kuitenkin oman isän vaiheisiin:

Muurarina hän oli sitten silloin... niin hän tutustui äitimuoriin sitten. Kun hän oli jonkun aatelisperheen kodissa niin kun keittäjänä... emännöitsijänä.. ja sitten ne päätti mennä naimisiin...

Vanhemmille ja varsinkin isälle Herman oli nyt pyyhitty elävien kirjoista, kuollut. Veljistä ainakin Lauri piti veljeensä Helsingissä sen verran yhteyttä, että tiesi ainakin joskus, missä päin velipoika kulki.

Nimenvaihto

Herman Heseziel Holmström lakkasi olemasta sinä päivänä, jolloin hän otti uuden sukunimen. Snellmanin päivänä 1906 yli 20 000 suomalaista vaihtoi ruotsinkielisen sukunimensä suomenkieliseen. ”Nimeni Herman Heseziel Holmström on tästä alkaen Herm. H. Helosalo”, kertoi *Suomen Virallinen Lehti* ja tieto ilmes-

Lakkolaisia ja mielenosoittajia Senaatintorilla. Suurlakko loka-marraskuussa 1905 oli osaksi suomalaisten yhteinen kansannousu Venäjän sortopoliittikkaa vastaan, mutta osaksi myös sisäpoliittista valtataistelua. Se johti yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden saamiseen ja eduskunnan syntyyn. Kuva: Helsingin kaupunginmuseo.

tyi samana päivänä myös Matti Kurikan toimittamassa *Elämä*-lehdessä, jolla oli seuraavina kuukausina tärkeä rooli Hermanin elämässä. 22-vuotiaan esikoispojan välirikko isän kanssa saattoi olla yksi nimenvaihdon syy, mutta mukana oli varmasti myös suomalaisuusliikkeen periaatteita – Herman Heseckiel oli selvästikin aatteiden mies. Uuden sukunimen selvittyä sanomalehdistä alkoi nopeasti löytyä uutisia ja ilmoituksia, jotka kertovat miehen elämästä 1900-luvun alkuvuosina.

Suomi oli Hermanin ensimmäisinä Helsingin-vuosina murroksessa. Syksyn 1905 suurlakko ravisteli yhteiskuntaa, perinteiset arvot järkkäyivät, vanhat puoluerhymitykset vaihtuivat uusiin,

Katunäkymä suurlakon päiviltä. Kuva: Helsingin kaupunginmuseo.

sosialistit astuivat ryminällä esiin, mutta lakko nosti myös isänmaallisia tunteita Venäjää vastaan. Julkisuuteen tuli näinä vuosina mitä ihmeellisimpiä teorioita ihmiselämän salaisista ulottuvuuksista, kirjavien teorioiden sekamelskassa hyvin toimeentulevien ihmisten joukosta nousi tavan takaa esiin käännyttäisiä, jotka asettuivat puhumaan ja toimimaan köyhien puolesta. Kirjailija Jalmari Finne kuvaili 1908 satiirisessa teoksessaan *Me muutosta*: ”Oli aika jolloin me kaikki näyttelimme sosialismia. Punaiset kravattit ja kaulahuivit olivat suosittuja, me järjestimme omia aseetomia sotajoukkoja, kansallinen komedia vaati sen, me kuljimme kuin veljet ainakin sovussa ja rakkaudessa.”⁸⁴

Kirjailija, lehtimies ja työväenjohtaja Matti Kurikka oli palannut suurlakon aattona Kanadasta, jonne hän oli perustanut Sointulan ihanneyhteiskunnan British Columbian Malkosaareen. Nyt oli hänen mielestään viimeinen hetki saada luokkataistelun tielle suuntautuva työväenliike oikeille urille.

Elämän leipä

Suonenjokelaispoika oli siis saapunut Helsinkiin vielä Holmströminä. Ensimmäinen tieto hänestä on vuoden 1906 helmikuussa uutinen, joka ilmestyi Matti Kurikan toimittamassa *Elämä*-lehdessä. Siinä kerrottiin, kuinka Helsinkiin oli juuri perustettu ”Osuustoverikunta Elämä i. l.”. Osuuskunnan sääntöehdotusta oli valmisteltu Työttömäin komitean asettamassa valmistavassa toimikunnassa, ja se luettiin ja hyväksyttiin osuuskunnan perustamiskokouksessa Helsingin entisellä normaalikoululla. Saman tien osuuskuntaan kirjoittautui jäseniksi 30 paikallaolijaa. Osuuskunnalle valittiin hallitus, jonka ytimen muodostivat kolmeksi vuodeksi valitut ”vartiojäsenet” M. Kurikka, H. Karsten ja S. Leh-tonen. Vuodeksi hallituksen valittiin kymmenen muuta henkeä. Yksi heistä oli 22-vuotias H. H. Holmström.⁸⁵

Uuden osuuskunnan tehtävänä oli Helsingin työttömien ja hädänalaisten auttaminen. Mukana oli sosialisteja mutta myös porvarilliselta pohjalta toimivia filantrooppeja. Hanna Heinrichs oli kättilö, joka oli opiskellut Dresdenissä. Vera Augusta Hjelt oli Suomen ensimmäinen naispuolinen ammattientarkastaja ja suomalaisen työsuojelun uranuurtaja, joka toimi sitten pitkään Ruotsalaisen kansanpuolueen kansanedustajanakin. Matilda von Troil oli Helsingin suomalaisen yhteiskoulun johtaja, joka oli ehdolla ensimmäiseen eduskuntaan 1907 nuorsuomalaisten listoilta. J. A. Salminen oli toiminut Suomen työväenpuolueen puheenjohtajana tammikuusta 1900 saman vuoden maaliskuuhun. Vuonna 1904 hänet valittiin säätyvaltiopäiville perustuslaillisten listalta. Mukana oli jopa Johan Kock, Venäjän armeijasta 1897 eronnut alikapteeni, vallankumouksellinen aktivisti, joka oli Suomen punakaartien valtakunnallisen organisaation johdossa vuosina 1905-1906. Mukana oli myös vähemmän nimekästä väkeä, joista monet kuitenkin liittyivät seuraavina vuosina jollakin tapaa Hermanin vaiheisiin. Hermanin kynämiehen kykyihin ilmeisesti uskottiin, koska hänet valittiin hallituksen sihteeriksi.⁸⁶

Hermanin ensimmäisten Helsingin-vuosien ulkoisista puitteista antavat hitusen tietoa kaupungin osoitekalenteritkin. Vuo-

För- och tillstånd. Kärl- och skattm.		<i>Helosalo, Herman Heseloni</i>	
Stånd eller yrke. Sänt eller annat.		<i>(Jöns Holmström) julkärlm. t. 11. Utarbetare</i>	
Födelseort. Syntymått.		<i>Wärnå (Vängå)</i> Ålder. 15 1/2 1893	
Gift eller ogift. Nalut takt malmsten.		<i>ogift</i>	
Fyllständiga namn och eget släktnamn. Tysklands ort och ja om s. k. k. k.			
Födelseort. Syntymått.		Ålder. 12.	
Sjörättslig verksamhet. Husbilens betänke.			
Barn. Lapsel. Så länge de vistas i homet. Kodissa omläggelsen.			
Deras fullständiga namn och ålder. Härin tydligt namn och ålder.			
Boslädsadress. Asumio-osoite.			
År. Vuosi		Gata, N:o. Väng, m. m. Katu, N:o. Keros, y. m.	
1907		<i>Hesperia park 21</i>	
1908		<i>O. Raud. 33</i>	
1909		<i>O. Chaussen 53.</i>	
1910		<i>O. Chaussen 43-49 - Simitonib 6 rum</i>	
1911		<i>Vilhelmbergsg. 10.</i>	
1912		<i>Frankby</i>	
		<i>Wihlbergsg. 6.</i>	
		<i>Wald.</i>	
För i tjänst varande personer: i hvem tjänst de äro. Paiveluksessa olevista henkilöistä: kenen paiveluksessa ovat. För inneboende: hos hvem de bo. Toisen luona asuvia: kenen luona asuvat.			
		<i>Aaltonen, Hugo, pakkarit</i>	
		<i>Hessanen, Severus,</i>	
		<i>Selonen, Antton, skomakari</i>	
		<i>Ullmanen, Viktor, utarbetare</i>	
		<i>Sampso.</i>	

Herman Hesekiel Helosalon osoitteita Helsingin poliisilaitoksen osoitekortistossa. Kortiston pito aloitettiin 1907.

sien 1906 ja 1907 osoitekalentereissa hänet on merkitty osuustoverikunta Elämän sihteeriksi, jonka ammatti on ”elektr. arb.” eli sähkömies.⁸⁷ Sähkömies saattoi olla itse otettu titteli, mutta epäilemättä hän teki tuossa vaiheessa sen alan töitä sähköistyvässä Helsingissä. Teknistä näppäryyttä häneltä ei puuttunut myöhemminkään.

Osuuskunnan johtajaksi tuli itseoikeutetusti Matti Kurikka, joka oli koko hankkeen keskeinen puuhamies, kirjailija ja toimittaja, intomielinen sosialisti, dramaattinen puhuja. Hän oli syntynyt Inkerinmaalla, ollut mukana Suomen sosialistien varhaisimmassa toiminnassa, mutta muuttanut Pohjois-Amerikkaan, kun hänen edustamansa linja oli 1899 jäänyt häviölle Turussa järjestetyssä Suomen Työväenpuolueen perustavassa kokouksessa. Kanadaan Malcolm Islandille (Malkosaari) Kurikka perusti

osuustoimintaan perustuvan ihanneyhteisön nimeltä Sointula, ja hänet valittiin sen presidentiksi. Sointula kaatui talousvaikeuksiin ja riitelyyn, ja Kurikka palasi syyskuussa 1905 Suomeen. Marxilaista ja materialistista historiankäsitystä vastustanut Kurikka riitautui myös Suomen sosialidemokraattisen puolueen kaadereiden kanssa ja perusti oman puolueen, idealistisen reformisocialistisen puolueen, joka tähtäsi eduskuntaan ensimmäisissä parlamenttivaaleissa.

Osuuskunta Elämällä oli tiiviit yhteydet Suomessa vasta virinneeseen teosofiseen liikkeeseen. Toiminnassa oli väljästi mukana maineikas teosofikirjailija Pekka Ervast, ja osuuskunnan hallitukseen kuului F. A. Johansson, joka työskenteli Teosofisessa kirjakaupassa ja kustannusliikkeessä osoitteessa Mikonkatu 11. Ervastin toimittama *Omatunto*-lehti esittelikin innokkaasti uutta osuuskuntaa:

Aatoverimme Matti Kurikan toimesta on pantu alkuun uuden jokapäiväisen lehden perustaminen pääkaupunkiin. Tämä on merkillinen tapahtuma sen takia, että uusi lehti, jonka nimenä tulee olemaan ”Elämä”, tulee ikään kuin entisen ”Uuden ajan” monta kertaa muhkeammaksi Reinkarnationiksi. ”Elämä” tulee nimittäin olemaan poliittinen ja sosialistinen lehti, mutta toimitetaan teosofisessa hengessä, s.o. ihmisten yleisen veljeyden ja spiritualistisen maailmankatsomuksen kannalta. (*Omatunto* 15.12.1906)

Matti Kurikka oli idealisti ja sytyttävä persoona, joka sai lähellään olevat ihmiset innostumaan. Tämä näkyy *Nya Pressenin* toimittajan kuvauksesta hänen vierailtuaan Kurikan ”Elämän tuvassa”.

Työn puute pääkaupungissa. Matti Kurikkaa tapaamassa.

Aikaisin iltapäivällä saavuin Elämän tupaan, Annankatu 3:een, Matti Kurikan vastikään työläisille perustamaan kohtaamispaikkaan. Siellä oli suuri joukko työläisiä, useiden pöytien ääressä, keskustelemassa kuten näytti innokkaasti pääkaupungin työttömyydestä.

Kun kysyin, olisiko Matti Kurikka tavattavissa, eräs lähinnä ovea istuva näytti minulle tietä ”Työttömien komitean” kansliaan. Ja siellä Kurikka olikin keskustellen parin naisen kanssa, jotka olivat tulleet etsimään apua. ”Toveri Kurikka, toveri Kurikka”, huudettiin useammalta taholta. Hän näytti todelliselta tarmonpesältä, silmät välkehtivät, kädet liikkuvat kiivaasti – ”onnenonkija”, agitaattori, kumousmies ei tullut nyt lainkaan esiin.

Astuin peremmälle ja kerroin asiani. Kurikka kiinnitti heti huomionsa minuun ja pyysi istuutumaan. Ja niin hän alkoi kertoa.

Ensimmäiseksi hän halusi tehdä eron kuten hän sanoi kroonisesti työttömien ja niiden välillä, jotka kärsivät juuri tämän hetken työttömyydestä. ”Työttömien komitea” pyrki auttamaan nimenomaan jälkimmäistä ryhmää. Kysymykseeni, kuinka työttömyys oli syntynyt, Kurikka vastasi, että pääasiallinen syy oli muutamien suurehkojen tehtaiden lockout, työsulku, erityisesti Kone ja sillanrakennusyhtiön. Avustuskomitea oli Kurikan sanoin pyrkinyt lievittämään hätää seuraavalla tavalla:

Kaupungissa oli pantu toimeen keräys. Se oli tähän mennessä tuottanut 527 mk 20 penniä. Työttömistä ja hädänalaisista oli tekeillä täydellinen tilasto, ja komitea oli jättänyt senaatille anomuksen lainasta, jota velkakirjaa ja takuita vastaan tultaisiin jakamaan pienissä erissä työläisille.

Komitea oli yrittänyt auttaa perusteellisesti harkiten asioita. Siten ei esimerkiksi jaettu juuri lainkaan rahaa, vaan annettiin lippuja ruokailupaikkoihin ja yömajoihin. Naimattomat, raavaat miehet eivät saaneet avustusta. Autettiin vain perheellisiä miehiä samoin kuin leskiä, joilla oli useita lapsia, tai naimattomia, sairaita naisia. Pari valitettavaa erehdystä oli komitean toiminnassa alkuun sattunut, niin että komitean apua oli käytetty väkijuomien hankkimiseen.

Kun kerroin halustani vieraila jonkun hädänalaisen työttömän kotona, Matti Kurikka ilahtui ja sanoi, että juuri sellaista hänkin oli toivonut. Yleisö oli saatava silmätysten kärsimyksen ja köyhyyden kanssa, jotta sitä voitaisiin ymmärtää. Sain muutamia osoitteita ja niin läksin matkaan. -- (*Nya Pressen* 19.1.1906)

Elämän tupa Hesperian puistossa. Valok. Ivan Timoriasew. Kuva: Helsingin kaupunginmuseo.

Elämä Osuuskunnan i. l.
„TUPA”
 — Annankatu n:o 13 —

jossa harjoitellaan sosialistista toveruutta on auki kahvineen ja muine virvokkeineen klo 9 a.p. 11 i.p.
 HUOM! Esitelmistä ja keskusteluista ilmoitetaan erityisesti.

Elämä Osuuskunnan i. l.
„TUPA”
 — Hesperia —

jossa harjoitellaan sosialistista toveruutta on auki kahvineen ja muine virvokkeineen klo 9 a.p. 11 i.p.
 Sattuneesta syystä huomautamme samalla että tästä lähtien airutnauhalla varustettuja järjestysmiehiä on aina ehdottomasti toteltava. — Vapaus ei ole eikä saa olla vallattomuutta.

Ilmoituksia Matti Kurikan Elämä-lehdessä 1906.

Osuuskunta Elämä imaisi nuoren Hermanin täysillä mukaansa. Hän kuului Matti Kurikan läheisiin työtovereihin ja oli Elämän tuvalla juhlimassa Kurikan siviiliavioliiton solmimista. Siitäkin Kurikka teki poliittisen demonstraation. Avioliitto oli maallinen, kahden ihmisen välinen liitto, johon ei sopinut sekoittaa kirkkoa. *Nya Pressen* selosti tätäkin tapahtumaa:

Sosialistiset häät vietettiin viime perjantaina yksityisessä seurassa Elämän tuvassa. Kun muutamat kymmenet kutsuvieraat olivat saapuneet ystävien vihreällä koristelemaan juhlasaliin, ilmoitti morsian, neiti Hanna Räihä, että toimittaja Matti Kurikka oli kosinut häntä ja että hän suostuisi avioliittoon. Tämän jälkeen sulhanen esitti ajatuksiaan tämän juhlallisen hetken merkityksestä, jolloin nainen vapaasta tahdostaan liittyy koko elämänsä ajaksi mieheen ja jolloin mies pyhästi lupaa täyttää puolison arvokkaat velvollisuudet vaimoaan kohtaan. Herra A. Aaltonen piti juhlapuheen, jossa hän käsitteli avioliiton merkitystä kehitysopin näkökulmasta, ja litteratööri Pekka Ervast esitti koskettavia ja syvällisiä sanoja siitä, kuinka teosofia vastaa kysymykseen, minkä takia niin moni ihminen läpi elämänsä kaipaa ja etsii toista sielua, jota tarvittaisiin tekemään elämästä täydellistä, löytämättä sitä, mikä johtaa hänet koeavioliittoon, jollaisia useimmat meidän aikamme avioliitoista ovat, sekä onnellisen avioliiton edellytyksistä. Pianomusiikkia, kuorolaulua, leikkejä ja tansseja ei häistä puuttunut. Nuoret vastanaineet tulevat täyttämään velvollisuutensa yhteiskuntaa kohtaan pyrkimällä naimakaaren 3. kappaleen ja 9. pykälän avulla laillistamaan avioliittonsa raastuvanoikeudessa. (*Nya Pressen* 19.3.1906)

Tilaisuuden puhujista August Aaltonen oli ahkerasti mukana Kurikan reformipuolueen toiminnassa ja hänet mainitaan usein Kurikan *Elämä*-lehdessä. Hän oli puolueen ehdokaslistalla talven 1907 eduskuntavaaleissa. Pekka Ervast oli okkultisti ja teosofian uranuurtajia Suomessa. Hän yhdisteli Jeesuksen opetukseen suomalaiskansallista mystiikkaa ja tavoitteli ”salaista jumalviisautta” muinaisten mytologioiden, filosofioiden ja uskontojen avulla. Hänkin oli puolueen ehdokas vuoden 1907 vaaleissa.

Matti Kurikan ja Hanna Rähän ”sosialistiset häät” vietettiin Elämän tuvalla 1906. Kuva: Museovirasto.

Sanomalehdet panivat tilaisuuden laajasti merkille ja kirjoittivat, että Kurikka oli järjestänyt morsiamensa Hanna Rähän kanssa ”sosialistiset häät”. *Hufvudstadsbladet* tiesi kertoa, että häiden jälkeen Kurikka matkustaisi puhujamatkalle Tampereelle. Esitelmän tuotto lankeaisi hänen nuoren vaimonsa hyväksi.⁸⁸

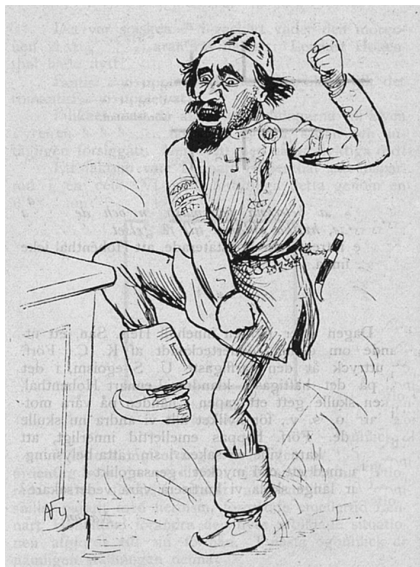
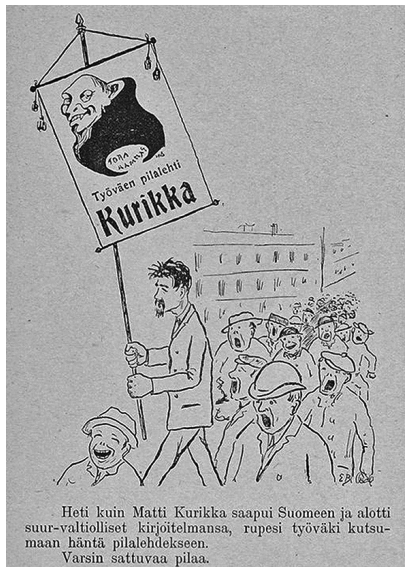
Sosialistinen reformipuolue syntyy

Helsingin kaupungin osoitekortistojen mukaan Hermanin varhaisin tunnettu asunto sijaitsi vuodenvaihteessa 1906-1907 Elämän tuvan lähetyvillä Hesperian puistossa. Siellä hän asui kuten myöhemminkin vuokralla. Alkuun hän oli kaakelimuurari August Aaltosen vuokralainen. Vuoden lopulla hän oli muuttanut Itäiselle viertotielle eli nykyiselle Hämeentielle, numeroon 33, jossa vuokraisäntä oli suutari Severi Oksanen. Vähän myö-

hemmin hän muutti hieman kauemmas Itäisen viertotien varteen – paikka on merkitty osoitekortistoon toisellakin nimellä, Surutori 6 – ja vuokraisäntänä oli nyt ulkotyömies Viktor Uimonen. Vuodenvaihteessa 1909-1910 Herman asui Vilhovuorenkadulla, ja vuokraisäntä on yksinkertaisesti Sampo – mahdollisesti sama herra S. Sampo, joka oli ollut osuuskunta Elämän ympärille syntyneen poliittisen puolueen, sosialistisen reformipuolueen ohjelmatyöryhmän jäsen kuten Hermankin. Jonkin aikaa Herman majaili Porvoonkadulla J. Johanssonin vuokralaisena, kunnes maailmansodan alla löytyi pitkäaikaisempi asunto saman Johanssonin vuokralaisena Suvilahdenkatu 3:ssa. Siinä Herman asui puoli vuosikymmentä aina kansalaissotaan saakka.

Ilmeisesti Herman eli suhteellisen niukoissa varoissa tai sitten hän ei oikein osannut järjestellä raha-asioitaan. Työväen Arkistossa on Sörnäisten työväenyhdistyksen jäsenluettelota vuosilta 1910-1915. Herman mainitaan niissä ainoastaan kerran, vuoden 1910 jäsenluettelossa. Hänet on kirjattu sen vuoden jäsenistöön järjestysnumerolla 149. Yleensä jäsenten nimen perään on merkitty, että he ovat maksaneet kuukausittaiset jäsenmaksunsa, mutta Hermanin kohdalla nämä merkinnät puuttuvat. Sen sijaan mainitaan, että Hermanilla oli ”rästiä edelliseltä vuodelta” 1,25 markkaa. Saamattomuutta vaiko varattomuutta?

Kun vuoden 1906 alussa oli käynyt selväksi, että Matti Kurikka ei voinut saada jalansijaa sosialidemokraattisessa puolueessa, hän alkoi suunnitella omaa poliittista liikettä. Huhtikuun lopulla 1906 *Työmies*-lehti kertoi, että Matti Kurikka, H. Holmström, August Valtonen ja eräät muut olivat anoneet senaatilta vahvistusta ”Suomen sosialistisen liiton säännöille”.⁸⁹ Seuraavana vuonna odottivat Suomen ensimmäiset eduskuntavaalit, ja Kurikka kannattajineen lähti intoa täynnä vaalityöhön. ”Puolueemme puhujina ovat nyt lähteneet maaseudulle kiertämään toverimme A. Aaltonen, H. Helosalon, V. Saarikoski,⁹⁰ V. Toivonen ja Juhola”, kertoi *Elämä*-lehti kesäkuussa ja saman tien se tiesi jo kertoa, että Lahdessa uuden liikkeen ensimmäisessä yleisötilaisuudessa oli ”pohjustajana” esiintynyt puolueen puhuja H. Helosalon.⁹¹

Värikäs ja särmikäs sosialisti Matti Kurikka oli pilapiirtäjien suosikkiahhamo vuosisadan alun pilalehdissä, Kurikassa (ylin kuva) sekä Velikullassa (ala vasen) ja Fyrenissä (ala oikea).

Kaikesta päättäen Herman Hesekiel oli taitava ja innostava puhuja. Vaikka *Elämä*-lehden uutisia ei voikaan sanoa puolueettomiksi, niistä saa viitteitä hänen poikkeuksellisista puhujantaidoistaan. Lehti kertoi esimerkiksi heinäkuun lopulla 1906, kuinka Kaartin kalliolla oli jo kuukauden päivät harjoitettu toveri H. Helosalon johdolla ”vakavata opetustyötä syvällisten esitelmien, hehkuvien puheitten ja tulta sähkövien väittelyitten muodossa”. Eräskin tällainen kokous, tavallista eloisampi kansankokous, alkoi eräänä sunnuntai-iltana niin, että pieni miessakki alkoi laulaa Työväenmarssia – ”Pian olivat suuret väkijoukot koolla ja puhesarja alkoi.”⁹²

Kesällä 1906 sosialistien puolue-elämää omilla ideoillaan hämmentänyt Kurikka erotettiin Oulun puoluekokouksessa Suomen sosialidemokraattisesta puolueesta. Kurikka ja hänen lähipiirinsä eivät jääneet neuvottomiksi, vaan saman tien alettiin valmistella uuden puolueen perustamista. Elämän tuvalle Hesperiaan kutsuttiin kansalaiskokous keskustelemaan Oulun puoluepäivien ”hävyttömän teon” johdosta. Väkeä tilaisuuteen kertyi runsaasti. Alkuun paikalla oli 89 henkeä, mutta määrä kasvoi kokouksen jatkuessa. Ensimmäisen puheenvuoron sai toveri Helosalon, joka tunnettiin väkeväksi ja kantavaääniseksi puhujaksi. Hän selvitteli syitä Kurikan erottamiseen puolueesta. ”Alkaen pienistä, jokseenkin vähäpätöisistä persoonariidoista, on niitä kehitetty kaikilla keinoilla suuremmiksi ja suuremmiksi.” Helosalon mielestä sosialidemokraattien puoluehallinto oli käyttänyt samoja keinoja kuin aikanaan paavi ja kirkko vastustajiaan vastaan. Kun olisi pitänyt rakentaa sovintoa ja lopettaa julkiset kinastelut puolueen omaan ohjelmaan tukeutuen ja asettamalla ”sovinto-oikeus”, puolue-eliitti oli käyttänyt erilaisia myyränkeinoja ja salaista agitatioonia Kurikkaa vastaan. Seuranneessa keskustelussa harkittiin uuden ihannesosialistisen puolueen perustamista, mutta päätöstä asiasta ei vielä tehty.⁹³

Elokuun puolivälissä Sörnäisten työväenyhdistys järjesti suuren kansanjuhlan Hesperian puistossa, ja jälleen ohjelmassa oli myös Kurikan vankkumattoman kannattajan Herman Helosalon puhe.⁹⁴ Valmistelut uuden puolueen perustamiseksi jatkuivat.

Kansanjuhla Hesperian puistossa 1908. Valok. E. Holmberg. Kuva: Helsingin kaupunginmuseo.

Elämän tuvalle Hesperian puistoon kutsuttiin elokuun lopulla väkeä keskustelemaan asiasta:⁹⁵

Kokoukseen oli saapunut myöskin toimittaja M. Kurikka, joka jo pihalla otettiin vastaan innokkailla Eläköön-huudoilla. Keskustelun alusti hra H. Helosalo lyhyesti kuvaten sitä menettelyä, jonka alaiseksi Kurikka oli joutunut Oulun puoluekokouksessa, selittäen sen jälkeen minkälaiseen asemaan elämäläiset tämän johdosta olivat joutuneet. Alustuksen johdosta syntyi vilkas keskustelu, joka kesti useita tunteja. Melkein kaikki puhujat kannattivat uuden sosialistireformipuolueen perustamista, edistys- ja uudistuspuolueen, joka ryhtyisi sosialidemokraattista ohjelmaa toteuttamaan rauhallisen kehityksen kautta, lainsäädännön avulla, johon tie on avattu yleisen äänioikeuden ja kansan eduskunnan kautta. -- Lopuksi valitsi kokous 11 miehisen komitean laatimaan

ehdotusta ohjelmaksi uudelle perustettavalle puolueelle. Komiteaan valittiin hrat M. Kurikka, A. Aaltonen, S. Sampo, F. Korpi, O. Inkinen,⁹⁶ I. Liimatainen,⁹⁷ H. Helosalo, F. Johansson, Heino Suomi ja neiti Hilma Kari, varalle herra S. Lehtonen ja Partti. (*Elämä* 25.8.1906)

Elo-syyskuun vaihteessa oltiin niin pitkällä, että Palokunnantalolle kutsuttiin yleinen kokous keskustelemaan uuden puolueen säännöistä. Suuri sali oli melkein täynnä väkeä. Kurikka avasi kokouksen ja hänet valittiin myös sen puheenjohtajaksi. Kokouksen kirjuriksi valittiin O. Heino.⁹⁸ Heti alkuun Herman Helosalo sai esittää keskustelun pohjaksi alustuksen. Hän kuvaili Venäjän kansan asemaa sekä Suomen suhdetta Venäjän vapaustaisteluun ja siirtyi sitten puhumaan oman maan köyhälistön taistelusta. Hän esitti, että luokkataistelu sanan valtiollisessa merkityksessä oli uuden eduskuntareformin myötä loppunut eikä enää tarvittu jyrkkiä luokkarajoja. Päinvastoin luokkarajat oli poistettava. Nyt tarvittiin vakavaa reformityötä – tuleva eduskunta poistaisi sen avulla kaikki luokkarajat. Ja juuri tätä tarkoitusta varten oli perustettu Sosialistinen reformipuolue. Herman luki reformipuolueen ohjelmaehdotuksen ja selvitteli sen yksityiskohtia pykälä pykälältä. Alustuksen jälkeen syntyneessä keskustelussa useat puhujat ilmoittivat hyväksyvänsä ”valmistavan komitean” laatiman ohjelmaehdotuksen puolueelle. Tosin joku nuorsuomalaiseen puolueeseen kuuluva läsnäolija, jonka nimeä *Elämä*-lehden toimittaja ei kuullut, vastusti ohjelman toista pykälää ja vaati, että vanhoillekin laeille oli annettava lain pyhyys eikä ainoastaan yksikamarisen eduskunnan säätämille laeille. Kuitenkin toveri Helosalo puolusti suunniteltua pykälää.⁹⁹

Vaalityö alkaa

Uuden sosialistisen reformipuolueen pää-äänenkannattaja oli ilman muuta *Elämä*-lehti, jonka toimittaminen oli vahvasti Matti Kurikan käsissä. Sosialidemokraattiset lehdet kirjoittivat uudesta tulokkaasta ironisin äänenpainoin, mutta löysi puolue ymmärtä-

Elämän Tuvan Näytelmäseura

toimeenpanee

ILTAMAN

Elämän Tuvalla sunnuntaina 24 p. t. k. kello 8 i. p. Näyttämövälineiden hankkimiseksi. Seuraavalla

OHJELMALLA:

Alkusoitto,

Tervekdys puhe,

Runonlausuntoa,

Puhe.

— Valiaika —

Soittoa,

Mustalainen, (laulunäyt.)

(Elämän Tuvan Näytelmäseura),

Laulu duetto.

Tanssia y. m. hauskaa.

Siiis, tulkaa, nähkää ja ihmetelkää.

Sisäänpääsy vain 50 penniä.

Levittäkää Elämää

Ilmoitus Elämä-lehdessä talvella 1907.

jäikin. Kuopiolaisessa *Pohjois-Savo* -lehdessä oli ilmeisesti puolueen yksittäinen toimittaja-kannattaja:

Sosialistinen reformipuolue on nimeltään Matti Kurikan perustama uusi puolue. Kaikessa hiljaisuudessa oli hän kannattajineen laatinut uuden puolueen säännöt, jotka julaistiin viime lauantaisessa Elämässä, jossa samalla kutsuttiin kansalaisia kaikista puolueista Palokunnantalolle viime sunnuntaiksi klo 3 i.p. arvo-telemaan ja keskustelemaan, sillä ”uuden puolueen perustajat haluavat alistaa asiansa heti alusta säälimättömän kritiikin kii-rastulelle, sillä valo ei tulta pelkää eikä totuus julkisuutta”, kuten sanat kuuluivat. Mutta samalla huomautettiin, että kokouksessa pidetään yllä järjestystä ja lujaa kuria. Kutsua olikin noudattanut suuri joukko yleisöä, koko sali täynnä. Ensiksi Matti Kurikka muutamain sanoin huomautti, mikä oli aiheuttanut uuden puolueen perustamisen välttämättömäksi. Samalla hän huomautti,

että kokouksen asia ei ole arvostella, perustetaanko puolue vai ei, sillä kyllä se aina perustetaan; saa vaan kukin puhua suunsa puhtaaksi. Kurikka valittiin myös puheenjohtajaksi ja kirjuriksi hra Helosallo. ”Valmistavan komitean” sihteeri ”toveri” Onni Heino piti sitten varsinaisen alustuksen. Laajassa puheessaan hän huomautti, että meidän, suomalaisten, on nyt pysyttävä erillään Venäjän vallankumouksellisista, koska me, jos ryhdymme heitä aktiivisesti avustamaan, silloin menetämme lakimme, joiden kautta Suomen kansa voi kehittyä, eikä asevoimalla. Suomessa ei ole enää luokkarajoja, joten sosialistien huuto ”selvät luokkarajat” on kerrassaan vahingollinen. Sos. reformipuolue ei tahdo syyttää vihaa ja katkeruutta n.s. porvarillisia vastaan. Se tahtoo taistella sovinnosta äänestyslipulla. Pohjustaja luki ohjelman ja perusteli kutakin pykälää. -- Pohjustusta yleisö palkitsi ”hyvä” huudoilla ja kätten taputuksilla. (*Pohjois-Savo* 7.9.1906)

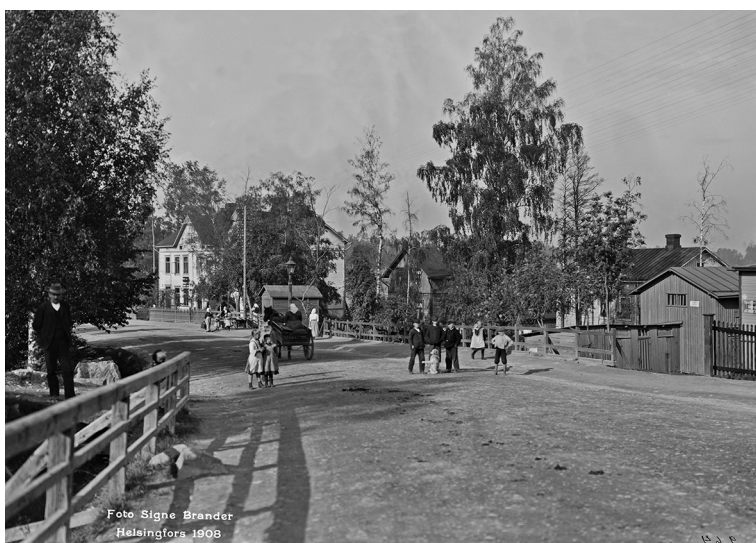
Hermanin puheidenpito jatkui syksyn mitta. Se oli ainakin jossakin määrin irrallaan hänen poliittisesta toiminnastaan. Esi-merkiksi syyskuun lopulla hän puhui eräänä iltana filosofisista mietteistään Elämän tuvalla Hesperiaassa.¹⁰⁰ Mutta sitten vaalipyötempasi hänet mukaansa. Lokakuun puolivälissä puolen tusinaa uuden puolueen puhujaa, agitaattoria, Herman Hesekiel niiden joukossa, lähti puhujamatkoille eri puolille Etelä-Suomea.¹⁰¹ *Elämä*-lehdessä Kurikka vetosi yleisöön vaalikiertueiden onnistumiseksi:

Kun ne varat, joilla olemme heidät saattaneet matkalle sonnutetuiksi, ovat perin niukat, rohkenemme toivoa, että aatetoverit koettavatkestiystävyydellä pienentää heidän menojaan kapitalistisen temmellyksen keskellä vaeltaessaan. Opettaessaan eksyetyille tietä pois kirkollis-kapitalistisen yhteiskunnan orjuudesta, tulevat puhujamme tekemään kaikkensa varoittaakseen kansalaisiamme helsinkiläistä Työmies-lehden anarkismia ja Uuden Suomettaren jesuitismia oikealla tavalla kohtelemaan. (*Elämä* 18.10.1906)

Lahdessa Herman kävi lokakuun lopulla perustamassa reformipuolueen paikallisosasto. Jo sitä ennen Kurikka oli käynyt

*Herman asui koko Helsingissä olonsa ajan kaupungin koillisissa työläis-
kaupunginosissa. Vuosisadan alun katunäkymiä Hermannin kaupungin-
osasta. Valokuvaaja Signe Brander. Kuvat: Helsingin kaupunginmuseo.*

Päiväkävelijöitä kaupungin tulliportilla Itäisellä viertotiellä eli nykyisellä Hämeentiellä 1907. Kuva: Helsingin kaupunginmuseo.

pitämässä oman puhetilaisuutensa Lahdessa. ”Väliaikainen piirivartio asetettiin --. Toivotamme onnea huomautuksella, että kipiinästä tuli syttyy”, raportoi *Elämä-lehti*.¹⁰²

V. Saarikoski oli Herman Hesekielin matkakumppani puhujamatkalla. Kun he tulivat Lahteen, Saarikoski saattoi todeta – ainakin myöhemmässä lehtiselostuksessaan –, että siellä uuden puolueen asiat olivat jo hyvällä kannalla. Lahdesta löytyi tovereita, joiden päätä anarkistinen villitys ei ollut pannut pyörälle. ”Apostoli Helosalo” oli tehnyt siellä hyvää työtä. Lahdesta Saarikoski, Helosalo ja kolmas puhuja lähtivät jatkamaan matkaa eteenpäin. Seuraava puhetilaisuus järjestettiin Uudessakylässä, ja sekin onnistui: ”Lämminsydämmisiä, toimeliaita miehiä tapasimme useita. Parissa tunnissa saivat huoneen tilatuksi ja kansan kokoon. Toveri Helosalo piti puheen jota jännityksellä kuunneltiin.” Sitten jatkettiin Kouvolaan. Siellä oli Saarikosken arvion mukaan kyllä monia puolueen kannattajia, mutta ”esitelmää kuulemaan saapui yleisöä kovin vähän”. Paikkakunnan väitelynhaluisia sosialidemokraatteja oli kuitenkin tullut paikalle ja he alkoivat esittää vastaväitteitä Hermanin puheen johdosta.¹⁰³

Tampere oli sosialidemokraattien vahvaa aluetta ja uutta reformisocialismia oli pyrittävä levittämään sinnekin. Matkaan lähtivät joulukuussa Matti Kurikka sivustatukenaan Helosalo, Aaltonen ja Liimatainen. Työväentaloa ei tilaisuutta varten tietenkään saatu, vaan puhetilaisuus järjestettiin raittiusseura Taiston salissa. *Elämä*-lehden kuvaus tilaisuudesta näkee asiat vahvasti reformipuolueen näkökulmasta, mutta se antaa ymmärtää, että myös vastarinta oli vahvaa:

Raittius-seura Taiston suuri sali oli täyteen täpättynä yleisöä, kun toveri Kurikka astui pohjustamaan kokoukselle väittely-aihetta. Hän puhui sosialistisen tieteen yksinkertaisista, luonnollisista perusteista, joita me perhe-elämässä opimme ja jotka alkavat silloin kun mies ja nainen sitoutuvat tekemään toisilleen sen, mitä toivovat toisensa itselleen tekevän. Surkean saamattomasti ja sinne tänne sanasaivarruksella hosuen koettivat sosialdemokraattiset puhujasankarit häytytellä reformipuolueen toimintaa aina tietysti pyrkien toveri Kurikan persoonaa näykkimään, mutta heidät lyötiin kerta toisensa jälkeen. Mutta meikäläisiäpä olikin kokouksessa läsnä pohjustajan lisäksi puolueemme paraat puhujat, Aaltonen, Helosalo ja Liimatainen. Lujaa kannatusta saa jo asiamme osakseen Suomen Manchesterinkin työväestön keskuudessa. Jatkakaamme vaan työtämme, niin meidän vuoromme tulee lyödä jalat poikki materialisteilta. (*Elämä* 15.12.1907)

Kokonaan toisessa valossa kokouksen näki tamperelainen *Kansan Lehti*. Mainostetusta suuresta väittelykokouksesta oli sen mukaan tullut sellainen humpuukikokous kuin odottaa sopikin ”reformaattorikokoukselta”. Kun kokous oli vaivoin järjestäytynyt ja jäänyt ilman sihteeriä, kun sopivaa ei löytynyt, aloitti Matti Kurikka. Lehden mukaan hän puhui vanhaan tapaansa puuta heinää. Hän oli sanonut hajottavansa vain siksi, että kun puolue on lopulta oikein pieninä pirstaleina, se huomaa yhtenäisyyden tarpeen ja yhtenäistyy. Kurikan mukaan Suomen sosialistit eivät kuitenkaan vielä osanneet rakentaa mitään sekasorron tilalle. Puuttui arkkitehtiä, ”varsinkin sen jälkeen kun Kurikka puolueesta potkittiin”, lisäsi *Kansan Lehti* pilkallisesti. Kurikka

vakuutteli, että jos olisi yksimielisyyttä ja varsinkin keskinäistä rakkautta, eduskuntaan voitaisiin saada sosialistinen enemmistö. Hänen mielestään yhteiskuntaa uudistettaessa oli seurattava samoja periaatteita, jotka vallitsevat perheessä eli oli suojeltava heikompia. Luokkatietoisuutta ei maailmassa tarvita. Kyllä vastustajatkin tulevat mukaan, kunhan pääsevät selville sosialismin periaatteista. Alustusta seuranneesta keskustelusta tuli *Kansan Lehden* mukaan oikea elämäreformaattorinen ja teosofinen rakkaustutkielma. ”Kurikka puhui pöytä pitkältä ja paksulta, opetuslapsensa vielä enemmän, niin että lopuksi eivät itsekään tienneet, mitä aluksi olivat puhuneet.” *Kansan Lehden* toimittajan mielestä alustusten hajanaisuus ja ajatuksettomuus samoin kuin Kurikan ja hänen opetuslastensa typeryydet tekivät asiallisen keskustelun mahdottomaksi.¹⁰⁴

Vaalit lähestyivät. Reformisosialistien oli mahdotonta saada ääntään kuuluviin muuta kautta kuin puolueen puhetilaisuuksissa ja *Elämä*-lehden palstoilla. Vuoden lopussa lehti julkaisi reippaan tervehdyksen lukijoilleen ja puolueen kannattajille: ”Onnea vuodelle 1907! Toivomme kaikille aatetovereille onnea pyrkimyksissään yhteistä päämääräämme kohti! Eteenpäin elävän mieli, Kuollut taakseen katsokohon!” Allekirjoittajien joukossa oli myös Herm. H. Helosalo.¹⁰⁵

Vaalien kynnyksellä järjestettiin vielä viimeinen vaalitilaisuus Elämän tuvalla, ”en stor soeré”, kuten *Nya Pressen* uutisoi.¹⁰⁶ Järjestäjänä oli *Elämä*-lehti, ja ohjelmassa oli muun ohessa sosialistisen reformipuolueen kahden eduskuntaehdokkaan puheet. Viimeinen ponnistus eduskuntavaalien alla oli puolueen valtakunnallinen edustajakokous, johon Uudenmaan vaalipiiristä valittiin 12 edustajaa, heidän joukossaan Herman Helosalo.¹⁰⁷

Vaalit tulivat ja menivät. Sosialistisen reformipuolueen pääehdokkaana oli sekä Uudellamaalla että Viipurin läänin läntisessä vaalipiirissä Matti Kurikka. Uudellamaalla Kurikan listan muina ehdokkaina olivat Hanna Heinrichs ja Pekka Ervast. Ääniä tälle listalle kertyi Uudellamaalla alle sata, ja Viipurin läänissä menestys oli vielä vaatimattomampi.¹⁰⁸ Sosialistinen reformipuolue ei saanut eduskuntaan ensimmäistäkään kansanedustajaa.

Kirjailija Pekka Ervast (oikealla), hänen kasvattipoikansa Jaakko Liukonen ja näyttelijä Hilda Pihlajamäki kuuluivat Hermanin ystäväpiiriin usean vuoden ajan.

Tappion tiellä

Tappio heijastuu myös *Elämä*-lehteen. Siinä ilmestyi kirjoitus, jonka allekirjoittajina oli ”Useita tovereita”, mutta joka vaikuttaa kyllä Kurikan itsensä kirjoittamalta. Siinä moititaan ankarasti elämäntupalaisten haluttomuutta yhdistystoimintaan. Artikkelin mukaan ”näyttää siltä kuin Elämän tuvalla kävijät olisivat vain tuollaisia harhailevia molekyyliä, joilla ei ole velvollisuutta noudattaa järjestäytymisen lakia”. Samassa lehdessä Kurikka kuvailee Elämän tuvan toiminnan kaatumista rahoitusvaikeuksiin.¹⁰⁹

Lehden seuraavat numerot ovat kuin yrityksiä haaksirikon jälkeen pelastaa mikä pelastettavissa oli. Lehti viritteli ponnettomia tulevaisuudenhaaveita. Siinä ohessa se pyysi Suomen sosialistisen reformipuolueen osastojen sihteereitä ympäri maata lähettämään puolueen järjestyssäännöissä määrättyllä tavalla luettelon jäsenis-

tään sekä lyhyen kertomuksen osastonsa toimista päävartion sihteerille osoitteella O. Heino, Helsinki, Elämän tupa.¹¹⁰ Mihinkään arkistoon ei ole tallentunut vuosikertomuksia tai jäsenluetteloita. Ehkä jäseniä tai toimintaa ei todellisuudessa ollut ollutkaan.

Kurikka itse teki haaksirikosta omat johtopäätöksensä. *Elämän* lukijat saivat lukea lehdestään: ”Allekirjoittanut lähtee nyt kansalaisia ja aatetovereita Atlantin länsipuolella tervehtimään. Aattemme ystävistä riippuu tuleeko Elämä tahi joku toinen saman henkinen lehti syksyllä elpymään. Yksityisten ponnistuksilla on tällaista työtä nyt mahdoton ylläpitää. Siis syksyyn asti!”¹¹¹

Syksy tuli, *Elämä* ei elpynyt. Ilman johtajaa Kurikan seuraajat olivat tuuliajolla. Pariin otteeseen Herman Heseckiel pääsi vielä julkisuuteen, ja tuntuu kuin hänen puhetaitoinsa olisivat olleet vielä tallella. Talvella 1908 Koiton näyttämöllä Yrjönkadulla järjestettiin ”näytäntö-iltama”, pääsymaksu 1 mk. Ohjelmassa oli Soitoniekkujen soittoa, rouva Saima Valmarin lausuntaa, Koiton sekaköörin laulua, herra H. H. Helosalon puhe sekä 5-näytöksinen laulu- sekä kansannäytelmä ”Paholaisen voittaja”. Lopuksi leikittiin nuorisoleikkejä.¹¹²

Hermanista ei ollut paholaisen voittajaksi. Hänellä ei ollut enää julkista tehtävää, ja ote elämästä alkoi lipsua. Joulun alla 1909 *Nya Pressen* julkaisi järkyttävän uutisen:

Työtön halusi tulla pidätetyksi. Viikko takaperin Sörnäisten poliisiasemalle ilmestyi nuorehko työmies, joka halusi tulla pidätetyksi. Tämä ei kuitenkaan ollut mahdollista, selitti poliisi, koska mies ei ollut tehnyt rikosta. Tällöin mies esitti uhkauksen, että ellei poliisi ota häntä huostaansa, hän voisi aiheuttaa vahinkoa sekä itselleen että poliisille. Mies pidätettiin ja toimitettiin seuraavana päivänä siveysoastolle (sedlighetsafdelningen). Siellä häntä tutki eräs lääkäri jotta voitaisiin todeta, olisiko mies heikkomielinen. Näin ei kuitenkaan ollut asian laita. Hän oli puutetta kärsittyään vain äärettömän uupunut. Jo useiden kuukausien ajan hän oli ollut työtön ja asunnoton ja vain silloin tällöin hän oli saanut syötävää. Enimmän aikansa työtön oli viettänyt työväenyhdistysten tiloissa, joissa oli ainakin lämmintä, ja öisin hän oli vaeltanut kaupungin kaduilla. Vielä keväällä mies oli ollut ulkotyömiehenä

uudisrakennuksilla, mutta sitten hän oli sairastunut eikä onnistunut tervehdyttyään enää löytämään työpaikkaa. Vietettyään muutaman päivän siveysoasastolla, jossa nälkiintynyt sai kaksinkertaiset annokset ruokaa, hänet toimitettiin vaivaistaloon. Lääkäri näet arvioi miehen liaksi puutteen heikentämäksi, että hän voisi selviytyä taistelusta elämänsä puolesta. Hän on 27-vuotias ja kotoisin tästä kaupungista. (*Nya Pressen* 16.12.1909)

Seuraavan päivän sanomalehdissä asia tarkentui. Lääkäri oli tutkinut miehen ja todennut hänet psyykkisesti järkkyneeksi. Miehen nimi oli Helosallo, entinen Holmström, joka oli nyt viety vaivaistalon sairausosastolle. Siellä hän kuitenkin viipyi vain muutamia päiviä, minkä jälkeen hänet oli viety työlaitokseen. Häntä oli pidetty siellä, vaikka hänen tilansa oli todettu sellaiseksi, että hän ei pystynyt huolehtimaan asioistaan.¹¹³

Mutta kun kului taas vähän aikaa, Herman pääsi jaloilleen, alkoi huolehtia asioistaan ja löysi myös ihmisiä, joihin saattoi turvautua. Hän muutti Itäiseltä viertotieltä Vilhonvuorenkadulle, jossa asui aikaisemman tuttavansa S. Sampon vuokralaisena. Hermanin ensimmäinen julkisuuteen päässyt kirjoitus - ja samalla viimeinen - ilmestyi *Työmies*-lehdessä joulun alla 1912:

Kiitos. Pyydän täten saada lausua sydämellisimmän kiitokseni Söörnäisten Työväenyhdistykselle siitä joululahjasta, jonka minulle antoivat. Taloudellisten myrskyjen ja porvarillisten yhteiskuntaolojen luoman ristiaallokon painamana ollessa tuntuu todella lämmittävälle saadessa tovereiltaan t o v e r u d e n osoituksen. Kiitos. Toveruudella Herman H. Helosallo.¹¹⁴

Söörnäisten poliisiaseman surullisen välikohtauksen jälkeen Hermanin elämä jatkui ja asettui uomiinsa Helsingin koillisissa työläiskaupunginosissa. Hän muutti Vilhonvuorenkadulta Porvoonkadulle, ja vuokraisännän A. Johanssonin muutettua Suvilahdenkadulle, Herman seurasi mukana. Koko maailmansotavuosien ajan hänen osoitteenaan oli Suvilahdenkatu 3. Helsingin ammatti- ja osoitekalentereihin hän ei päässyt *Elämä*-lehden lakattua ilmestymästä ja Kurikan siirryttyä Amerikkaan ennen

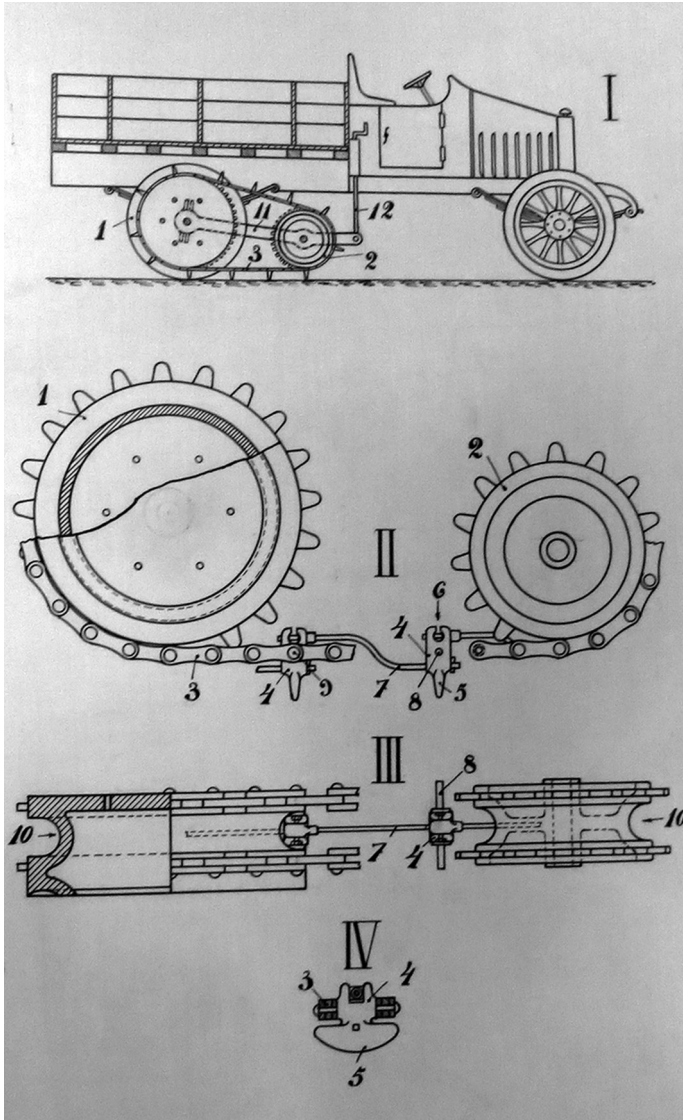
kuin vasta 1916-1918, jolloin hänen ammatikseen mainitaan ensin työmiehes ja sitten ulkotyömiehes.

Keksijä

Vielä kerran ulkotyömiehes pääsi Suomen suuriruhtinaskunnassa otsikoihin, tosin varsin vaatimattomiin. Vähän epäselvää on, oliko se *Työmiehes*-lehden Helosalo, joka mainitaan yhdyshenkilöksi eräässä kesän 1916 työmaailmoituksessa, Herman Hesekeiel. Nimi on niin harvinainen, että todennäköistä se on: ”Sepelihakurit, mies- ja naispuoliset, saavat hyvää työtä. Eteläsatamasta

*Helsingin Eteläsatamaa maailmansodan edellä. Valok. Sakari Pälsi.
Kuva: Helsingin kaupunginmuseo.*

Tiedot Hermanin lumiketjukesinnöstä ovat tallella Kansallisarkistossa.
Kuvassa patentin N:o 6660 / 31.5.1917 yleiskuvaus.

(kalarannasta). Vetehisellä klo 6 ap. Helosalo”.¹¹⁵ Työnantajaa hänestä tuskin sentään oli tullut, mutta ehkä hän oli jonkun sata-mayrittäjän leivissä.

Varmaa sen sijaan on, että maailmansodan vuosina Herman Hesekiel kokeili voimiaan keksijänä. Eikä keksintökään ollut mikään olematon asia talvisten lumihankien ja jäätiköiden Suomessa. Patentti- ja rekisterihallitukseen tuli nimittäin joulun alla 1916 Helsingissä asuvan työmies Herman Hesekiel Helosalon patenttihakemus. Hän oli patentinhakijoiden luettelossa insinöörien, teknikoiden, kauppiaiden, tehtailijoiden, maistereiden ja upseereiden joukossa. Patenttia haettiin ”laitteeseen automobilien ja sellaisten käyttöä varten talvikelillä”.¹¹⁶ Teollisuushallitus myönsi patentin (N:o 6660 / 31.5.1917), ja uutinen siitä julkaistiin sanomalehdissäkin.¹¹⁷ Työmies oli siis selvästikin päässyt jaloilleen. Autoa hänellä ei välttämättä ollut, mutta ehkäpä hän oli jonkin helsinkiläisen firman autokuskina ja siinä työssä havainnut, kuinka vaikeata ajaminen oli talvisaikaan kapeilla kesärenkailla.

Mutta oliko keksijä sittenkään oikeastaan Herman? Nimittäin jo vuosikymmentä aikaisemmin, vaalivuonna 1907 Matti Kurikka oli hakenut patenttia keksimälleen laitteelle talvi-automobiiliin ja muitten talvikulkuneuvojen kuljettamista varten. Patentti myönnettiin seuraavana vuonna.¹¹⁸ Kurikka oli muuttanut Amerikkaan ja ehtinyt jo kuollakin, joten hän ei enää ollut oikeuksiaan valvomassa.

Kapinallinen

Suomen Sukututkimusseura on julkaissut internetissä kaksi Valkoisen armeijan 1918 laatimaa etsintäkuulutusta henkilöistä, jotka ”huomattavammin ovat ottaneet osaa kapinaan”. Mukana on myös H. H. Helosalon nimi. Varhaisemman listan mukaan hän oli ”allekirjoittanut linnoitusosaston puolesta”. Laajempi luettelo julkaistiin syksyllä 1918. Siinä oli satamäärin nimiä ja edelleen myös Hermanin nimi. Uusi luettelo oli laadittu ”vaarallisemmista, vielä toistaiseksi vapaalla jalalla olevista ja kesän aikana eri vankileireistä karanneista kapinallisista”. Mukana olivat ne, joiden oletettiin ”erikoisen huomattavalla tavalla ottaneen osaa kapinaan tai sen valmisteluihin”. Päähuomio oli kiinnitetty punaisten siviilihallinnossa mukana olleisiin, mutta mukana oli myös punakaartin ylempiä päälliköitä sekä niitä, jotka olivat olleet punakaartin erikoisosastojen jäseninä erityisen vastuunalaisessa asemassa.¹¹⁹

Jälkimmäisessä luettelossa, joka jaettiin suojeluskuntien esikunnille ja maan kaikille poliisiviranomaisille, Helosalon osallisuudesta kapinaan todetaan, että tämä oli osallistunut Maanmittaushallituksessa kapinan aikana varkauteen ja allekirjoittanut jonkin paperin punakaartin linnoitusosaston puolesta.

”-- ottanut osaa kapinaan”

Oliko Herman siis vielä syksyllä karkuteillä? Vai oliko hän paennut Neuvostoliittoon kuten oli huhuttu? Kansallisarkistossa ovat tallessa sisällissodan jälkeen pystytettyjen valtiorikostuomioistuinten arkistot, ja sieltä asiaa sopi kysyä. Huhtikuussa 2016 tuli kin vastaus:

Hyvä Yrjö Varpio. -- Herman Hesekiel Helosalosta/Holmströmistä löytyi sisällissotaan liittyviä tietoja Valtiorikosylioikeuden (VRYO) akteista. Lähetämme oheisena liitetiedostona kopiota häntä koskevasta VRYO:n aktista numero 9925, joka sisältää myös Helosaloa koskevan valtiorikosoikeuden (VRO) aktin numero 89/330.

Siinä olivat siis sekä valtiorikosoikeuden että valtiorikosylioikeuden kuulustelupöytäkirjat, istuntopöytäkirjat, todistajalausekunnat ja tuomiot. Niistä oli koottavissa kertomus Hermanin elämästä talvella, keväällä ja kesällä 1918. Dokumentit on kirjoitettu sodan voittajan näkökulmasta, mutta niistä on rakennettavissa myös Herman Hesekielin oma näkökulma.

Kun poliittinen tilanne kärjistyi syksyllä 1917, Herman Hesekiel asui edelleen Sörnäisissä Suvilahdenkatu 3:ssa Johanssonin vuokralaisena. Helsingin ammatti- ja osoitekalenterissa hän oli ilmoittanut 1916 ammatikseen työmies ja seuraavan vuoden kalenterissa ”utarb.” eli ulkotyömies. Valtiorikosoikeuden pöytäkirjoista löytyy muutamia lisätietoja hänen elämästään ennen sotaa.

Sieltä käy ilmi, että viimeksi hän oli ollut Kurikan pitäjän Tuiskulan kylästä kotoisin olleen liikemiehen Tuomas Tuiskun töissä Oulussa. Vanhojen sanomalehti uutisten mukaan Tuomas Tuisku oli vuosikymmentä aikaisemmin ollut aktiivisesti mukana perustamassa Etelä-Pohjanmaalle Kansallismielisen nuorisoliiton paikallisosastoja. Tämän jälkeen Tuomas kierteli ahkerasti puhujana kansallismielisen nuorisoliiton kokouksissa. Syksyllä hänet valittiin Kansallismielisten nuorisoliittojen keskushallituksen kokouksessa Helsingissä kiertävänä puhujaksi Etelä-Pohjanmaalle. Vuoden 1910 toukokuussa hän oli keskushallituksen toimeksiantonosta pitänyt jo toista sataa esitelmää eri yhdistysten kokouksissa. Vähän myöhemmin hän puhui eräässä Kansallismielisen nuorisoliiton tilaisuudessa ”ihmisen onnesta ja siitä mistä myötä- ja vastakohtat saavat alkunsa”.¹²⁰ Tuiskun liikemiestäustasta on vain vähän tietoja. Tietävästi hän osti maailmansodan alla konepajayrityksen. Myöhemmin hän muutti Australiaan, jossa hänen perillisiään elää edelleen.¹²¹

Ennen Tuiskua Herman oli ollut toisenkin aatteen miehen töissä. Teosofi ja kirjailija Pekka Ervastin kasvattipoika Jaakko Liukkonen kertoi kirjeessään valtiorikosoikeudelle, että oli tutustunut Hermaniin syksyllä 1911, jolloin tämä oli otettu töihin Ervastin maatilalle Oulunkylään. Oulunkylässä Herman oli sitten työskennellyt koko seuraavan talven. Liukkonen vakuutti, että oli oppinut tuntemaan Hermanin erittäin järkevänä ja luotettavana henkilönä, joka ”ei koskaan tehnyt mitään ajattelematta”.

Valtiorikosoikeudelle Herman ilmoitti, että oli liittynyt Sörnäisten satamatyömiesosastoon, mutta eronnut 1914. Siis satamatöissäkin hän oli ehtinyt olla.

Helsinki 1917–1918

Sörnäisten asunnostaan Herman oli vallankumoussyksynä lähtenyt aamuisin töihin, niin kauan kuin töitä riitti. Siellä hän luki lehdestä, miten maan poliittinen tilanne kiristyi kiristymistään, äänenpainot kovenivat, sanat alkoivat tihkua verta. Sieltä hän lähti keskikaupungille suuriin joukkokokouksiin ja mielenosoituksiin, joissa vaadittiin leipää, tasa-arvoa ja lopulta valtaa.

Marraskuun suurlakon aikana hän oli varmasti mukana Rautatientorilla, kun kahdeksan tunnin työaikalaki ja uudet kunnallislait tulivat eduskunnassa lopulliseen käsittelyyn. Rautatientorille oli kokoontunut kymmeniätuhansia ihmisiä kuuntelemaan puheita airuiden tuodessa eduskunnasta tietoja keskustelun etenemisestä. Järjestyskaarti oli piirittänyt koko torialueen ja huolehti järjestyksestä. Kellon lähestyessä puolta yötä lähetti saapui ilmoittamaan, että porvariedustajat eivät olleet vaatineet asian lykkäämistä yli vaalien. Ilmoitus synnytti väkijoukossa ennen näkemättömän innostuksen. Huudettiin eläköötä ja heiteltiin lakkeja ilmaan. Se oli monelle työväenliikkeen työntekijälle ja taistelijalle juhlahetki, päämäärä oli saavutettu, muisteli työväenliikkeen helsinkiläisiin johtohahmoihin kuulunut Jussi Tuominen myöhemmin.¹²²

Juhlahetket vaihtuivat kuitenkin yllättävän nopeasti murheen hetkiksi. Edessä oli verinen sisällissota. Jokainen koki sotatalven tapahtumat omista lähtökohdistaan käsin. Pekka Ervast muisteli sodan jälkeen omaa vaikuttavinta kokemustaan punaisessa Helsingissä:

Jos minua pyydetäisiin kertomaan jotain muistelmia ”punaiselta ajalta”, kertoisin ennen kaikkea siitä huomattavasta ilmiöstä, jonka näin Helsingissä joulukuun 16 p:nä 1917. Oli myöhäinen ilta, junalle menossa saavuin rautatietorille. Jo matkan päässä ihmettelin, miksikä tori hohti niin helakan punaisena aivan kuin bengalitulia olisi poltettu yltymperi. Vasta lähelle päästyäni ja huomattuani, ettei valo lähtenyt lyhdyistä eikä satunnaisista tulista, katsahdin taivaaseen ja näin oitis, mistä outo punainen hohde oli alkunsa saanut. Torin yläpuolella korkealla ilmassa leijaili pitkulainen, monisärmäinen pilvi. Se oli väriltään veripunainen, itseloistava ja väriä levittävä. Sen loisto oli nähtävästi sen omaa, koska taivas yltymperi oli pimeä. Vain pohjoisesta päin leimahteli pitkiä valkoisia revontulen säikeitä. Pilvi ei kuulunut samaan ilmiöön.¹²³

Ervast piti pilveä uhkaavana merkinä ja enteenä. Hän totesi mukana olleelle seuralaiselleen, että pilvi oli kuin Suomen kartta – Helsinki keskellä, Turku vasemmalla ja Ervastin kotiympäristöön Oulunkyläänkin viittasi yksi lonka. Näky oli pelottava aivan kuin se olisi luvannut verenvuodatusta. Uudistuisivatko marraskuun verilöylyt?

Sisällissota puhkesi tammikuun lopulla 1918. Herman pysytteli toistaiseksi syrjässä, mutta jokainen helsinkiläinen näki, miten punakaarti oli ottanut vallan. Osuusliike Elannon toimitusjohtaja Väinö Tanner oli lauantaina 26. tammikuuta ystävänsä Väinö Huplin kanssa hiihtelemässä pientilallaan lähellä Kauniainen asemaa. Viikonlopun jälkeen juna Helsinkiin ei enää kulkenut lakon vuoksi. Kun Tanner palasi pääkaupunkiin rekikyydillä Mankkaan kautta, kiväärein aseistautuneet punakaartilaiset pysäyttivät reen Munkkiniemen sillalla. He vaativat nähtäväksi papereita. Niitä ei ollut matkassa, mutta selittämällä päästiin

Jussi Tuominen, joka oli punaisen Helsingin siviilihallinnon nokkamiehiä, on muistellut julkaisemattomissa muistelmissaan sisällissodan alkuketkiä:

Punakaartilaisia saapui aamuyöstä ryhmittäin Toimeenpanevan Toimikunnan huoneeseen. Niille oli varattava punaista kangasta lakki ja hiha nauhoiksi. Kiireellisimpään tarkoitukseen lähetin aamuyöstä pari miestä takavarikoimaan R.Y Koiton punaiset airuenauhat. Niistä saimme ensimmäiset lakki ja hihanauhat niille miehille jotka heti aamulla lähetimme, myymälöiden avautuessa, takavarikoimaan kaikki kaupoista löytyvän Punaisen villakankaan ennenkuin kauppiat ennättivät sen piilottaa. Niin saimme Punaiselle kaartille runsaan saaliin punaista villakangasta. Heti aamulla meidän miehet seisoivat pankkien ja muiden rahalaitosten ovilla hoitamassa heille uskottuja tehtäviä.

Työmies-lehti ilmestyi punaisessa Helsingissä edelleen, mutta porvarilliset lehdet lakkasivat ilmestymästä. Sitä lukiessa saattoi alkuun ajatella, että kaikki oli kuten ennenkin. Edelleen ihmisiä viihdyttivät Kansallisteatteri, Koiton Näyttämö, Sörnäisten työväenyhdistyksen näytelmäseura, laulaja Alfred Tanner ja Teatteri Progress kabareehjelmineen – viimeksi mainitussa esiintyivät jongleeraavat intialaiset terävien veitsien ja palavien soihtujen kanssa. Tanssi-iltamia järjestettiin Heimolassa Hallituskadulla – ”Hei sulii vei!” – ja samaan aikaan Hakasalmenkadulla venäläisiä tanssi-iltamia, joissa soitti Miinoitusväen Esikunnan orkesteri. Hilja Huppala ja Väinö Rantala julkaisivat kihlauksensa kuten monet muutkin. Pekka Ervast kävi pitämässä Bulevardi 7:ssä teosofisia esitelmäänsä. Alustusten aiheina olivat mm. ”Jeesuksen ihmetyö ja nykyaika” tai ”Elääkö ihminen kuoltuaan?” tai ”Mitä kuolema opettaa?”¹²⁶ Vielä huhtikuun alussa tarjosivat palveluksiaan vakuutuskonttorit, yksityiset etsivätoimistot, matkailutoimistot – matkoja vain ei enää ollut tarjolla.

Ne jotka näkivät *Työmiehen* uutisten taakse, olivat neuvottomia. Juhani Aho kirjoitti päiväkirjaansa tammikuun lopussa: ”En tiedä mitään, en ymmärrä mitään, en voi mitään, istun vankina kammiossani ja tahrin paperia loppumattomiin. Tekisi mieli

mennä käyskentelemään ennen maatapanaa. Mutta jos menisin, minut luultavasti vangittaisiin tai ammuttaisiin. Aika aikaa kutakin.”¹²⁷

Pohjoismaiden Pankin edustalla Aho näkee helmikuussa herkin kohtauksen. Nuori, kaunis vartijamies juo kahvia. Sitä on tuonut hienoon turkkiin, silkkisukkiin ja ruskeisiin uusiin kenkiin sonnustautunut punatyttö. Kun poika juo tyytyväisenä kahviaan, tyttö hipelöi toisella kädellä hänen kivääriään ja pitää toisella kädellä tarjotinta.¹²⁸

Jotakin oli kuitenkin muuttunut. Aho oli pannut merkille, etteivät ihmiset enää ilmaisseet tunteitaan, eivät osoittaneet kauhistustaan tai inhoaan, vaikka olisivat joutuneet kokemaan mitä pöyristyttävämpiä tapauksia. Näytti kuin ihminen mukautuisi ja sulattaisi melkein mitä tahansa. Ennen oli suuri tapaus, jos auto tai raitiotievaunu ajoi jonkun kuoliaaksi. Nyt tieto murhasta otettiin – ellei se koskenut lähintä tuttavapiiriä – vain tavallisena kuolemantapauksena.¹²⁹

Turun kasarmilla lähellä rautatieasemaa, nykyisen Lasipalatsin paikalla, venäläiset sotilaat järjestivät tanssiaisia. Paikalle osui toverinsa kanssa myös kirjailija Eino Railo, joka sodan jälkeen kuvaili teoksessaan *Kynällä ja kiväärillä* iltaista menoa omasta valkeasta näkökulmastaan:

Joka portissa kuhisee matruuseja ja huonoja naisia. Siistejä herasmiehiä katsotaan jo pitkään. Kihahtaa takaapäin: S-nan porvari! Naurun hihitystä. Tulemme Turun kasarmille. Tahdikas sotilasmusiikki kajahtaa vastaan ja kiehtovat valssin sävelet ovat viedä meidät pyörryksiin. Aivan oikein: ”tantsevalnii vetsher”, tietysti. Pysähdymme ulkopuolelle keppimme nojaan katsomaan kirkkaasti valaistuun saliin, jossa tiuhana rykelmänä pyörii tanssivia pareja.

Kun äiti-Venäjän poika tempaisee suomalaisen piian syleilyynsä ja lähtee kiidättämään häntä pitkin Turun kasarmin permantoa, niin takaanpa, että tanssitetään siinä tyttö ryysyiksi. Kuin autuaana retkottaa hän ryssä ryntäillä, joka kiepaisee milloin oikealle, milloin vasemmalle, jauhaa ja vanuttaa saalistaan kuin telojen välissä, iskee koroilla lattiaan, nauraa, hyväilee mennessään ja

Perunajono Kauppatorilla. Kuva: Helsingin Kaupunginmuseo.

vie vihdoinkin huumautuneen uhrinsa bufettiin saamaan virkistystä. Hänhän, matruusi, on nyt vapauden saatuaan maailmanmies. Tottuneesti tilaa hän juomaa ja maksaa rennosti, sytyttää paperossin ja imee sitä ahneesti, koko ajan herkeämättä puhellen ja polittaen onnelliselle naaraalle. Kas siinä teerenpeli, jota kelpaa katsella. Huokaisten käännyimme takaisin pitkin Heikkiä. -- Mikä se on tuo kaupunki, jossa tällaista ja paljon pahempaa tapahtui? Oliko se todellakin Helsinki? Tekee hyvää nyt tietää, että tuo häpeä ja alennus saatiin pestä pois ryssän **verellä**.¹³⁰

Epävarmuus lisääntyi kaiken aikaa. Yöt muuttuivat entistä pelottavammiksi. Pimeillä kaduilla kiersi mustilla autoilla liikkuvia punakaartilaisia, jotka etsivät valkokaartilaisia, porvarien keulahahmoja ja tehtaanjohtajia. Kaduilta kuului huutoja ja laukauksia. Kaupungilla liikkui uhkaavalta kuulostavia huhuja.

”Kyllä tämä aika on niin hirveä ja kauhistuttava, ettei sitä voi eikä julkea sanoin kuvata”, kuvaili yhteiskoulun rehtori Lucina Hagman Helsingin elämää kirjeessään maaliskuussa 1918.¹³¹

Mitä pitemmälle talvi kului, sitä enemmän ilmestyi *Työmieheen* rintamalla kaatuneiden kuolinilmoituksia. Niiden värssyissä yhdistyi vanha uskonnollisuus ja uhmakas luokkataisteluhenki. Mäntyniemelle kokoonnuttiin joukkohautajaisiin. Sitä ennen ”kaatuneiden tuttavien ja omaisten pyydetään käymään Koleraparakilla tuntemassa ja antamassa tietoja kaatuneiden nimistä ja syntymäajajoista ym.”¹³²

Punaisten ahdistusta lisäsi maaliskuun puolivälissä venäläisen sotaväen lähtö kaupungista. Päiväkävelyllään Juhani Aho näki, kuinka kohti Pietaria suuntaavien sotalaivojen jättämä savupilvi leijailee vielä horisontissa. Toisella kävelyllään hän näki, miten jotkut helsinkiläislapset leikkivät Sörnäisten kallioilla ja lähimetsissä punaisia ja valkoisia.¹³³

Pelko sodan onnettomasta lopputuloksesta kasvoi punaisten puolella. Maaliskuun lopulla pienetkin voitot alkoivat näyttää punaisessa Helsingissä suurilta. Pääsiäisenä Helsingin asemalle saapui kauan odotettu viljajuna Siperiasta. Kansanvaltuuskunnan elintarvikeosaston päällikkö Oskari Tokoi, jonka oli onnistunut ostaa viljaa Venäjältä, oli päivän suuri sankari. Juna otettiin vastaan suurin juhlallisuuksin. Kullervo Manner oli junaa vastassa jo Riihimäellä ja piti puheen. Väliasemillakin junaa tervehdittiin kuin hengenpelastajaa, ja juhlinta saavutti huippunsa Helsingissä.¹³⁴

Herman tarttuu toimeen

Helsingissä punakaartilla oli kolme esikuntaa. Koko maan sota-toimia johtava yleisesikunta oli sijoitettu yhdessä punaisen hallituksen eli kansanvaltuuskunnan kanssa Senaatin linnaan Kauppatorin laitaan. Yleisesikunnan virastot ja majoitustilat olivat rakennuksen Hallituskadun puoleisessa osassa. Helsingin paikallinen esikunta toimi Smolnassa Eteläesplanadilla lähellä

Kauppatoria. Paikallinen esikunta ei sodan aikana ollut juurikaan tekemisissä yleisesikunnan kanssa. Lisäksi pääkaupungissa toimi Uudenmaan piiriesikunta.¹³⁵

Työttömille maksettiin kansanvaltuuskunnan varoista työttömyyskorvauksia. *Työmies*-lehti ilmoitti helmikuun lopulla, että tiilenkantajille, pesijättäriille, verhoilijoille ja tupakkatehtaan työläisille jaetaan työttömyysavustuksia – ”leipäkortit mukaan”.¹³⁶ Sen sijaan kaarteihin kuulumattomien miesten, etenkin työmiesten, tilanne alkoi sodan pitkittyessä käydä tukalaksi. Kyseltiin, miksei joutilas mies ollut liittynyt punakaartiin. Kansankeittiötkin olivat punaisten hallussa. Vain hyvällä onnella saattoi löytää ruokalan, jossa ruokaa myytiin myös siviiliasuisille. Satamassa ei ollut enää töitä, kun ainoastaan sotalaivat olivat liikkeellä.

Myös Herman oli työtön ja vaihtoehdot olivat vähissä. Puna-kaartiin liittyville luvattiin 450 markan kuukausipalkka, mikä vastasi ammattimiesten palkkatasoa, vaikka punakaartin sotilaat eivät mitään ammattimiehiä olleetkaan.¹³⁷

Myöhemmin valtiorikosoikeuden kuulusteluissa Herman kertoi punakaartiin liittymisensä syyksi kaartin maksaman rahanpalkan ja päivittäisen aterian. Hän olikin saanut luvattua kuukausipalkan 450 markkaa. Aatteellisempaan selitykseen viittaa kuulustelijan katkonainen, epäselvä merkintä, ”syntynyt eriarvoisuudesta”, vaikka vähän epäselväksi jää, mikä oli syntynyt eriarvoisuudesta. Kuulusteluissa Herman kertoi myös, että hän oli liittynyt kaartiin ”tullakseen tilaisuuteen vastustaa anarkiaa, jota ei hyväksynyt”.

Tiistaina 26. helmikuuta Herman, joka siihen asti oli pysytellyt erossa vallankumouksellisista puuhista, käveli punakaartin yleisesikuntaan ja tarjoutui töihin. Oliko hänellä suosituksia – Sörnäisten työväenyhdistyksestä hän oli eronnut jo vuosia sitten – tai oliko hänellä tuttavuuksia tuossa siviilimiehistä koostuvassa esikunnassa? Esimerkiksi sosialistisen reformipuolueen ajoilta? Mitään todisteita suosituksista tai tuttavuuksista ei löydy, mutta joka tapauksessa Herman sai paikan yleisesikunnan linnoitusosaston kirjurina tai kuten toisessa yhteydessä sanotaan apulaiskirjurina. Kynämiehen ja puhujan taitojahan hänellä oli. Se oli todettu

runsasta vuosikymmentä aikaisemmin hänen toimiessaan Matti Kurikan puolueessa.

Joka aamu Herman tuli töihin Sörnäisistä kaupungin keskustaan. Hän käveli Senaatintorille ja nousi siitä yleisesikunnan linnoitusosastolle. Sisätilojen ilme oli nyt muuttunut siitä, mitä se oli senaatin käyttäessä rakennusta. Sotaväen ja punaisen hallinnon majoittuminen samoihin tiloihin aiheutti epäjärjestyttä. Huoneissa juotiin teetä, syötiin eväitä ja aterioitiin.

Yleisesikunnan työntekijänä Hermanin täytyi olla huomattavasti paremmin selvillä tilanteen kehittymisestä maassa kuin jos hän olisi ollut vain *Työmiehen* ja tai kansanvaltuuskunnan *Tiedonantajan* lukija. Ruotsin kielen taitoisena hän saattoi seurata myös porvaripuolen laitonta *Vapaa Sana – Fria ord* -monistetta, koska sellaisia varmasti joutui punaistenkin käsiin.

Yleisesikunnassa Hermanin kirjurintehtäviin kuului hoitaa kopiokirjaa, johon jäljennettiin kaikki esikuntaan tulevat ja sieltä lähtevät kirjelmät. Hän hoiti myös telefontipostikirjaa, johon merkittiin puhelimitse tulleet ilmoitukset. Yleisesikunnan linnoitusosaston päätehtäväksi hän kertoi kuulustelijoilleen kulkulupalippujen myöntämisen Viaporin ja muidenkin linnoitusten alueelle. Tämä olikin elintärkeä tehtävä, sillä yleisesikunnan päällikkö Ernst Hausen muistutti toistuvasti *Työmies*-lehdessä, että kaikki ilman lupakirjaa linnoituksen alueella liikkuvat ammuttaisiin ilman eri varoitusta.

Linnoitusosasto oli tavallaan punakaartin tulevaisuusprojekti, sillä varsinaisesti mitään linnoituksia punakaartilla ei ollut käytössä. Ne olivat venäläisen sotaväen hallussa. Venäläiset olivat kuitenkin jättämässä Suomen, ja linnoitusten tulevaisuudesta neuvoteltiin. Tarkoitus oli, että linnoitusosasto ottaisi venäläisiltä vastaan heidän Suomessa olevat linnoituksensa. Vastaanottamisesta ei tullut kuitenkaan mitään, koska se soti Venäjän ja Saksan solmimaa rauhaa vastaan. Näin Herman Hesekiel kertoi kuulustelijoille. Silti ainakin yksi linnoitus siirtyi hänen muistamansa mukaan venäläisiltä punakaartille jossakin päin Lounais-Suomea ja toinen linnoitus lähellä Kotkaa. Myös Viipurin linnoitus luo-

Senaatin linnan työhuone taistelujen jäljiltä ja punakaartin lähdettyä sieltä huhtikuussa 1918. Kuva: Helsingin Kaupunginmuseo.

vutettiin kokonaisuudessa punakaartille aseineen, karttoineen ja elintarpeineen.

Herman työskenteli yleisesikunnassa kuukauden verran ja näki päivittäin punaisen Suomen johtomiehiä. Kun häneltä kuulusteluissa kyseltiin päälliköiden nimiä, hän mainitsi yleisesikunnan päällikön August Wesleyyn, linnoitusosaston päällikön, virolaisen Ernst Hausenin, vakoilosaston päällikön O. Kallion, liikennesaston päällikön Jussi V. Holmin, harjoitusosaston Hans Kulmin ja Joh. Kiipsaarin (molemmat virolaisia), aseistusosaston Söderlundin ja virolaisen Kiimanin, yleisesikunnan rahastonhoitajan K.(onstantin) Soisalon ja yleisesikunnan sihteerin K. Torvisen. Myös intendenttihallituksen päällikkö Matikka oli käynyt tutuksi samoin kuin intendenttilaitoksen elintarvikeosaston päällikkö Järvisalo ja majoitusosaston päällikkö virolainen Romat. Helsingin paikallisesta esikunnasta hän tunsi Oivarisen, Johanssonin, Järvisen. Kaikista pöytäkirjaan merkityistä nimistä ei saa selvää,

mutta se voi johtua siitäkin, että pöytäkirjan pitäjä ei ollut yhtä hyvä kynämies kuin Herman ja että nimet olivat valtiorikosiokeuden kirjurille oudompia kuin syytetyille.

Vielä 25. maaliskuuta Herman oli allekirjoittanut yleisesikunnan linnoitusosaston puolesta toveri Johanssonille Smolnaan osoitetun kirjeen, jossa pyydettiin tarkkoja tietoja kaikista Johanssonin esikunnan linnoitusosaston vartiopaikoilla olevista miehistä.¹³⁸

Kuulusteluissa Herman korosti myöhemmin, että hän ei ollut missään vaiheessa rintamalla eikä myöskään kantanut asetta. Hän myönsi kyllä, että oli ollut kerran maanmittaushallituksessa erään Salminen-nimisen helsinkiläisen etsivän kanssa tarkastamassa huoneistoa, jonne yleisesikunta oli aikeissa muuttaa. Tällä käynnillä maanmittaushallituksesta otettiin mukaan, ei kuitenkaan Helosalon aloitteesta, kirjoituskone senaatin talolle. Salmi-nen antoi siitä kuitenkin, jonka Helosalo varmensi omalla nimellään. Yleisesikunnassa käymistään puhelinkeskusteluista hän muisti, että oli mahdollisesti ottanut vastaan ilmoituksen Humalsaarella majailevista ”lahtareista”. Hän vakuutteli tuomioistuimelle, ettei ollut punaisten yleisesikunnassa missään itsenäisessä asemassa. Vallankumouksellisten palvelukseen hän oli mennyt voidakseen estää anarkismia.

Kansanvaltuuskunnalle tilanteen epätoivoisuus selvisi kokonaisuudessaan Tampereen taisteluiden yhteydessä. Järjestöjen varoja alettiin evakuoida ja hallinnolle alettiin miettiä uutta sijoituspaikkaa. Saksalaiset nousivat maihin Hangossa keskiviikkona 3. huhtikuuta. Tieto saapui kansanvaltuuskunnalle vielä samana aamuna, ja nopeasti käynnistettiin hätäsuunnitelman laatiminen läntisen Suomen evakuoimiseksi. Helsingin evakuointi annettiin Edvard Gyllingin toimeksi. Junat täyttyivät nyt pakenevista punaisista hallintomiehistä, kansanvaltuuskunta siirtyi Viipuriin saman viikon lauantaina. Helsingin jättivät taaksensa myös punakaartin yleisesikunta ja rautatieneuvosto.¹³⁹

Pako Viipuriin

Herman toimi yleisesikunnassa kirjurina maaliskuun loppupäiviin asti. Tuolloin Helsingin punakaartilaiset kiistelivät ankarasti keskenään siitä, tulisiko sotaa jatkaa vai olisiko viisainta antautua verenvuodatuksen lopettamiseksi. Jyrkkä suunta voitti, ja taistelua päätettiin jatkaa.¹⁴⁰ Herman oli ollut ainakin oman kertomuksensa mukaan antautumisen kannalla, ja pelätessään jyrkän siiven kostotoimia hän päätti siirtyä Viipuriin. Valtiorikosoikeuden kuulustelijat merkitsivät myöhemmin papereihinsa:

-- ei olisi millään tahtonut siirtyä Viipuriin, mutta kun Helsingin paikallinen esikunta tuli syrjäytetyksi punakaartin päälliköiden asettamalla esikunnalla, joka päätti puolustaa Helsinkiä, niin lähti Helosalo, joka oli kannattanut vanhaa esikuntaa, siinä että se oli päättänyt vastustuksetta luovuttaa Helsingin, Viipuriin peläten seurauksia siitä että ei olisi lähtenyt.¹⁴¹

Samaan aikaan Viipuriin matkusti junalla myös punaisen Helsingin siviilihallinnon nokkamies Jussi Tuominen. Tuominen kuvaa eloisesti junamatkaansa, vaikkakin hänen muistelmansa ovat melko epäluotettavia ja niistä näkyy jälkiviisauden maku:

Minä satuin olemaan samassa junassa kun Edvard Valpas matkusti Venäjälle eli 26.3.1918 jolloin minä matkustin Pietariin. Kaikki vaunut olivat tupaten täynnä matkustajia. Minä olin tapani mukaan, kolmannen luokan täyteen ahdetussa vaunussa. Tähän vaunuun sattui tulemaan Hyden joka sanoi minulle: ”Mitäs Sinä täällä istut” ”Meillä on tuolla pitkä Sakivaunu ja siellä on paljon tilaa ja paljon tuttuja.” ”Siirry Sinäkin sinne.” Minä siirryin sinne ja siellä olikin paljon eri järjestöjen toimihenkilöitä. Kysytyäni heidän matkansa tarkoitusta, jokainen selitti että heillä on erittäin tärkeitä toimitettavia Venäjällä. Kehuivat vievänsä sinne liittojensa kassoja ja toiset arkistoja. E. Valppaalla oli pari raskasta kirjalaatikkoa mukanaan. Hän sanoi, että ehkä minä niitä siellä tarvitsen ja kertoi minulle menevänsä karkuun. Haluan nähdä mitä tämänkin touhun jälkeen tapahtuu hän jatkoi. Junan saavuttua Terijoen asemalle oli sitä vastassa kuuluisa Kenraali Kal-

junen. Hän pyysi kaikki tunnettuja helsinkiläisiä saapumaan Aseman ravintolaan ruokailemaan. Meitä kerääntyi sinne useita kymmeniä. Ruokaa siellä oli runsaasti, kahvin kanssa. Tätä ruokailua kesti parin tunnin ajan. Juna seisoj koko ajan asemalla odotellen meitä. Ruokaillessamme Valpas sanoi minulle että eihän meidän sovi syödä täällä ilmaiseksi. Sinä kun olet liikemies niin anna sinä näille Terijoen Punaisten sairaiden hyväksi 500 markkaa niin kyllä me sitten keräämämme rahat ja annamme sinulle. Minä annoin 500 markkaa sairaiden hyväksi, mutta niitä rahoja ei minulle koskaan kerätty eikä annettu. Tultuamme Pietariin, Valpas meni asumaan Astoria hotelliin, jonne minä hänet saatoin. Astoria hotellin huoneessa istuessamme Valpas sanoi minulle että hän on ensimmäistä kertaa tässä kaupungissa, enkä minä ole paljon muuallakaan matkustanut, hän jatkoi. Jätin Valpaan ja menin toimittamaan asioitani.¹⁴²

Viipuriin saavuttuaan Herman majaili toista viikkoa rautatieasemalla sinne pysäköidyssä rautatievaunussa. Vasta kun kansanvaltuuskunnan jäsenet ja muuta punaisten johtoa oli saapunut Helsingistä Viipuriin, Hermanillekin löytyi tehtävää. Hänet otettiin diktaattoriksi julistautuneen Kullervo Mannerin toimituskansliaan, jossa Hermanin tehtävänä oli pitää kirjaa kaupungin postin kantamisesta. Kansliatöitä riitti aina siihen saakka, kunnes kapinallisten oli paettava Viipuristakin.¹⁴³

Jussi Tuominen järjesteli Viipurissa pakolaisten muonitus- huoltoa aina siihen saakka, kunnes kansanvaltuuskunta pakeni Pietariin:

Heti sen jälkeen meni kaikki asiat Viipurissa nopeasti sekaisin. Jokainen rupesi epäilemään toinen toistaan. Kansan Valtuuskunnan lähdön jälkeisenä aamuna menin Viipurin vanhaan linnaan siellä tornihuoneessa tapasin silloisen linnanpäällikön O. Rantalan. Samalla kertaa samassa paikassa tapasin Edvard Gyllingin. Uskomatonta mutta totta. Otin häntä oikein hartijoista kiinni varmistuakseni asiasta. Tämä onnettomuustoveri kertoi minulle että hänellä ja Kullervo Mannerilla oli yhteinen sopimus jäädä joukkojen mukana, mutta viime hetkellä naiset saivat Kullervo

Mannerin muuttamaan päätöstään ja niin hän sitten lähti toisten mukana.¹⁴⁴

Teemu Keskisarja kuvailee Viipurin viimeisiä punaisia päiviä keväällä 1918 teoksessa *Viipuri 1918*. Kullervo Manner valittiin punaisen Suomen diktaattoriksi Viipurissa yöllä huhtikuun 10. ja 11. päivän välisenä yönä. Väkeä saapui lännestä lisää. Turun punaisten johtajien saapuessa pakomatallaan Viipuriin viikkoa myöhemmin helsinkiläiset olivat jo varanneet kaikki hotellit ja matkustajakodit. Punaiset johtajat valmistautuivat siirtymään Venäjälle ja jättämään Viipurin meritse yöllä 25.4. Viipurissakin liikkui samaan tapaan kuin Helsingissä huhuja kaupungin mii-noittamisesta ennen valkoisten tuloa. Viipurin viimeinen punainen päivä oli 28.4. Vielä tuolloin Viipurin satamasta lähti pakolaisia rahtilaiva Hektoksella kohti Venäjää. Kansanvaltuuskunnan paon jälkeisinä vuorokausina satamasta lähti vielä toistakymmentä alusta ja parituhatta matkustajaa. Osa punakaartilaisista suunnitteli murtautuvansa saarretusta Viipurista länteen ja yritys toteutettiin.¹⁴⁵

Samana päivänä, jolloin Manner lähti laivalla Viipurista, Herman matkusti junalla Vainikkalaan, yöpyi siellä ja palasi seuraavana päivänä Viipuriin. Tiet tuntuivat olevan tukossa.

Vappuna tilanne oli punaisten kannalta jo täysin kaoottinen ja toivoton. Punaisten keskisen rintaman esikunta antoi julistuksen, jossa taistelu todettiin menetetyksi. Herman matkusti jälleen junalla Kouvolaan ja Kouvolasta seuraavana aamuna Kotkaan. Kotka oli sekasorron vallassa, kun suuret määrät punaisia oli paennut sinne. Kotkasta Herman palasi Kouvolan ja Inkeröisten kautta Elimäelle, jonne pakoreitti oli vielä auki. Elimäkeläiset näkivät punaisten pakenevan joukoittain kohti itää ja etelää, mutta pakotiet olivat joka taholla tukossa. Raskaasti lastattujen hevoskaravaanien tie nousi pystyyn Kymijoen itäpuolella, jossa vangitsijat olivat vastassa. Kouvola joutui valkoisten haltuun 3.5. ja Ahvenkoski seuraavana päivänä.¹⁴⁶ Herman jäi valkoisten vangiksi Elimäen kirkonkylässä.¹⁴⁷ Hänet vangittiin 4. toukokuuta ja siirrettiin ensin Kouvolaan ja 22. toukokuuta edelleen Riihimäen vankileiriin.

Vankeja Riihimäen punavankileirillä.

Ylempi kuva: Työväen Arkisto. Alempi kuva: Kansan Arkisto.

Oikeudenkäynti ja tuomio

Riihimäen varuskunnan vanhat kasarit muuttuivat touko-kuussa 1918 sotavankileiriksi.¹⁴⁸ Muutamassa viikossa sinne sijoitettiin 8 500 punavankia. Riihimäki oli maan kuudenneksi suurin punavankileiri, ja vaikka se ei kuulunut huonomaineisimpien joukkoon, sielläkin kuoli vuoden 1918 loppuun mennessä yli 1000 henkeä.

Valtiorikostuomioistuimet koostuivat viidestä jäsenestä, joita johti ammattilakimies. Erilaisia lausuntoja hankittiin syytteiden tueksi, ja myös syytetyillä oli mahdollisuus hankkia itselleen syyttömyyttään tukevia lausuntoja. Lopuksi esitutkija esitti syytetystä kokonaisarvion.

Valtiorikosoikeuden 89. osastolla ensimmäinen Herman Hesekeelin tapausta käsitellyt pöytäkirja on laadittu kesäkuun 6. päivänä 1918. Se on kuulustelupöytäkirja, joka on laadittu valmiiksi painetulle lomakkeelle ja johon Hermanin antamat tiedot on merkitty käsin. Käsiälästä on joissakin kohdin vaikea saada selvää, mutta sekä oikeudenkäynnin luonne että syytetyn vaiheet sodan aikana tulevat kyllä selviksi. Tuntuu kuin Herman olisi halunnut helpottaa kuulustelijoiden työtä kertomalla asioista seikkaperäisesti. Esitutkintaa johti turkulainen hovioikeuden auskultantti Erik Granberg, ja todistajana paikalla oli asioitsija Basilius Juntunen.¹⁴⁹ Loppulausunto on erittäin kriittinen:

Teki hyvin epäsympaattisen vaikutuksen. Täydellinen agitaattori, on luultavasti ollut johtavassa asemassa, koska persoonallisesti ollut tekemisissä Tokoin, Mannerin ja Haapalaisen ym. kanssa. Piti pitkän esitelmän Tokoin ja Haapalaisen eri vallankumous-teorioista.

Eric Granberg

Todistaa: *Basilius Juntunen*

Tässä ensimmäisessä oikeudenistunnossa Herman kertoi kuulustelijoilleen – kuulustelulomakkeen kysymyksiä seuraten – aikaisemmasta elämästään. Hänen lähin omaisensa oli isä Kustaa Holmström, joka parhaillaan työskenteli Haapamäen-Jyväskylän

radalla. Itse hän oli käynyt kansakoulun ja ollut kolmatta vuotta lyseossa.

Lomakkeessa oli myös sairauksia koskeva kohta, ja siihen Herman joutui vastaamaan, että hän sairasti syfilistä. Mistä Herman oli tautinsa saanut, jää vaille vastausta, Helsingin yöstä ilmeisesti. Mutta tähän sairaushistoriaan liittyy tuttavuus, joka avaa Hermanin henkilöhistoriaa ja ajattelua. Hän nimittäin pyysi itselleen puolustavaa lausuntoa helsinkiläiseltä lääkäritään Uno Lojanderilta. Lojander oli 56-vuotias iho- ja sukupuolitautien erikoislääkäri, lääkintäneuvos, joka piti vastaanottoaan Uudenmaankadulla. Hän oli toiminut 1890-luvulla Suomen kadettikoulun esikunnan lääkärinä, mutta asunut jo vuodesta 1900 lähtien pääkaupungissa, jossa hänellä oli yksityisvastaanotto. Nyt Lojander halusi puolustaa Hermania.

Kun kysyttiin, mitä vanki tietää ryöstöistä, murhista ja murhapoltoista edellissyksyn sosialistisen suurlakon aikana ja myöhemmin, Herman osasi antaa vain yhden nimen. Hän oli kuullut, että Walldén Kouvolassa oli murhannut ihmisiä.

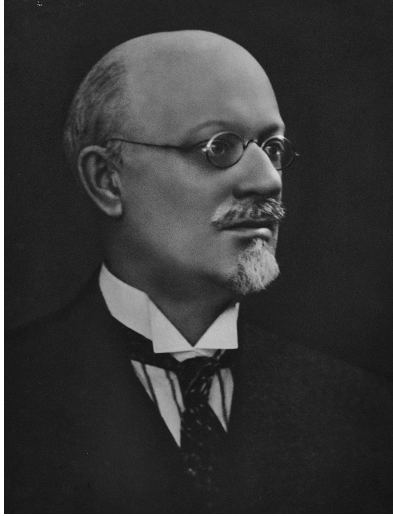
Syytetyllä oli siis oikeus pyytää kirjallisia luotettavuustodistuksia hänet tunteneilta henkilöiltä, mikäli hän arveli, että niistä olisi hyötyä asian käsittelyssä. Hermanilla olikin joukko tuttuja, joihin hän halusi vedota nyt vaikealla hetkellä. He olivat tohtori Lojanderin ohella liikemies Jussi Risku Kauhajoelta, Kustaa Lindholm Helsingistä sekä kansakoulunopettaja Paavo Laitinen, jonka helsinkiläisen osoitteenkin Herman tiesi: Itä-Viertotie 6 porras B:32. Paavo oli hänen kansakoulutoverinsa Suonenjoelta.

Tohtori Lojanderille lähti juhannuksen alla seuraava kirje:

Riihimäen sotavankila 22.6.-18

Herra Tohtori

Kuten viimein tavatessamme arvelin, on nyt käynyt. Kuten ehkä muistanette olin viimeksi luonanne vähän ennen Helsingin vapautumista ja ennustin, että minä joudun suuriin rettelöihin sen takia, että koetin tehdä voitavani estääkseni Helsingin tuhoutumista. Siinä, ettei silloin puheena olleet miinoittamisaiheet

Tohtori Uno Lojander. Kuva: Museovirasto.

käyneet toteen, lienen joksikin hyvin onnistunut, mutta siinä että olisi voinut turvata omaa persoonaani edes sillä, että olisi voinut jäädä Helsinkiin, en onnistunut. Ja sehän olikin itse asiassa sivuasias. Nyt ovat täällä olevat tuomarini kuitenkin, selitettyäni heille, etten ole ollut punaisten joukossa kapinoitsijana vaan tarkoituksella vastustaa punaisen terrorin valtaa, kehottanut minua hankkimaan todistusta, josta se kävisi ilmi. Tulin silloin ajatelleeksi myöskin Teitä ja lupaustanne, että syyttömiä ei rangaista. Voinenkohan näin ollen toivoa, että Herra Tohtori näkisi minun takiani niin paljon vaivaa, että lähettäisi tänne Riihimäelle Valtiorikosoikeuden 86 osaston syyttäjälle todistuksen, jossa selittäisitte minun pyytäneen Teitä hoitamaan itseäni väliaikaisesti ja niin että olen tilaisuudessa toimimaan Helsingin ja sen asukkaiden turvaamiseksi sekä muutakin asiaanvaikuttamista, silloin puheena olleista seikoista. [Epäselvää] asiaa koskevista mielipiteistäni voisitte ehkä myöskin mainita, mikäli niitä muistatte, ehkä niillä voisi olla myöskin jotain arvoa tämän satunnaisen kohtaamisemme pohjana.¹⁵⁰

Ruuhimäen pitäväkylä 2⁹/₂-19

Herra Tohtori:

Kuten viimein taratessonne
arvelin, on nyt käynyt. Kuten ehkä
muistatte olin viimeksi luononne vä-
hän ennen Helsingin vapautumista ja
ennustin, että minä joudun suuriin
rettelöihin sen takia, että koetan tek-
dä voitavani estääkseni Helsingin
tuloutumista. Siinä, ettei silloin puhessa
ollat minoittamis paikat käyneet toteen,
siis en joksikin hyötiin muistunut, muitta
siinä, että plisin voinut turvata puos-
persoonasani pades pillä, että plisin voinut
jäädä Helsinkiin, en muistunut. - Ja
sekä on onkin jte priassa pivuasia.
Nyt ovat täällä olevat luomariini kii

Alku Hermanin kirjeestä Uno Lojanderille. Kansallisarkisto.

Lojanderilta tulikin oikeuteen kirje:

Herra Helosalo on ollut hoidossani ainakin yli vuoden ja on hän
sinä aikana käynyt luonani muistaakseni noin parikymmentä
kertaa. Lääkärikirjojen puutteessa en voi tarkoin mainita näitä
lukuja. Käydessään luonani oli Helosalo usein keskustellut kans-

sani yleisistä asioistakin ja olin minä hänestä saanut sen käsityksen, että hän ei olisi niinkään anarkisti vaan aatteellisista syistä liittynyt sosialisteihin. Erittäin muistan erään käynnin luonani noin viikkoa ennen Helsingin vapautumista (ainakin olivat saksalaiset silloin jo maihinnousseet Hankoniemellä). Silloin muistan hänen myöntäneen, että punaisten tappio oli selvä, vaan sanoi hän itse jääneen Helsinkiin, vaikka olisi kyllä voinut paeta sieltä niin kuin toisetkin johtajat pelastaakseen mikäli mahdollista kaupunkia, jossa nim. hänen kertomuksensa mukaan suuri osa yleisistä rakennuksista olivat miinoitetut. Sanoi jääneen Helsinkiin oman henkensäkin uhalla, sekä valkoisten että omiensaakin puolesta, jotka niinkuin muistan hänen sanoneen, jo olivat poistaneet hänen ja muita maltillisia kumppaneita kaikesta johdosta.¹⁵¹

Mikäli Herman on kertonut oikeudessa oikein Viipuriin siirtymisensä ajan, Lojander muistaa väärin tapaamisen ajankohdan.

Hermanille antoi ”luotettavaisuustodistuksen” myös Pekka Ervastian kasvattipoika Jaakko Liukkonen, vaikka Herman ei ollut häneltä todistusta pyytänytäkään. Ervast ja Liukkonen asustivat 1917 ja 1918 Oinoon talon Lokkalan huvilassa. Liukkonen oli oman ilmoituksensa mukaan Sammatin suojeluskunnan järjestyksessä toinen jäsen. Oinoon isännän Fredrik Litzénin muistiinpanojen mukaan Liukkonen oli huhtikuun puolivälissä 1918 yhdessä hänen kanssaan valmistanut muutaman pomminkin, joista ainakin yhden he räjäyttivät pelotellakseen paikallisia punaisia.¹⁵²

Liukkonen kertoi ensin, kuinka Herman oli ollut 1910-luvun alussa Ervastian töissä ja kuinka hän oli tuolloin saanut tästä kaikein puolin luotettavan vaikutelman. Sitten hän jatkoi:

Olen myöskin voinut seurata hänen toimintaansa seuraavina vuosina aina tähän saakka enkä ole huomannut mitään joka olisi käsitykseni hänestä muuttanut. Ja kun hän nyt on liittynyt kapitalisiin niin on hänellä varmasti ollut jalommat vaikutteet kuin ryöstöt ja murhat, vaan on hän luultavasti mennyt punakaartin riveihin juuri sellaisia tihutöitä estääkseen.

Minä puolestani menen takaukseen siitä että jos syytetty lupaa että hän ei enää tästä lähtien ota osaa politiikkaan niin hän varmasti pitää sanansa.

Sammatissa heinäkuun 27. pnä 1918

Jaakko Liukkonen

Sammatin suojeluskunnan jäsen N:o 2

Varsinaisesti Herman oli pyytänyt apua Pekka Ervastilta, mutta Ervast tyytyi vain vahvistamaan Liukkoson todistuksen. Todistus lähti Ervastin kirjoittamassa kuoressa, jonka reunassa oli arvokkaan näköinen lakkasinetti. Liukkoson kirjeen kääntöpuolelle Ervasti kirjoitti selvennyksen:

Toisella sivulla olevaan suojeluskuntalainen Jaakko Liukkoson antamaan todistukseen H. Helosalosta, jonka todistuksen puolestani todistan oikeaksi, pyydän lisätä, että tiedän H. Helosalon aikoinaan olleen Matti Kurikka vainajan oppilaita ja kannattajia ja siis jyrkästi mielipiteissään poikenneen valpaslaisesta työväenpolitiikasta, enkä minäkään saata muuta ymmärtää kuin että H. Helosalon tuon onnettoman punaisen kapinan aikana on rauhotamistarkoituksissa liittynyt punaisten joukkoon.

Sammatissa kesäkuun 28 p:nä 1918

Pekka Ervast

Kirjailija

Vanha Suonenjoen aikainen luokkatoveri Laitisen Paavo, joka oli nyt Helsingissä kansakoulunopettajana, ei Hermanin pyyntöön vastannut. Kenties Paavo ajatteli, että hän ei halunnut olla enää missään tekemisissä Hermanin kanssa. Vastaamatta jätti myös Kustaa Lindholm, ilmeisesti Luumäen vuosilta tuttu vanha ratavartija.

Vankileirit ja kuolemantuomiot – siihen on nyt tultu. Mutta ei näytä kaikki tulevan käymään koston tunteesta vapaan tuomarin tyyneydellä ja puolueettomuudella. Oikeuden jakajan vaaka

Toisella sivulla olevaan sugihetimitäisiin jankko dink-
 kosen antamaan todistukseen H. Helosaloista, jonka todistukseen
 joudettiin todistaa oikeaksi, pyydyttiä kiittää, että tiedän
 H. Helosalon aikoinaan olleen Matti Keurikko vanhaajan
 oppilaita ja kannattajia ja siis jyrkästi mielipiteissään
 joikennut valpaslaisista työväenpolitiikasta, enkä mi-
 näkään osata muuta ymmärtää kuin että H. Helosalo tuoma
 onnellomana junaisen kapinan aikana on muhottamis-
 tarkoituksissa liittynyt junaisten joukkoon.

Sannettuna Heinäk. 28 p:nä 1918.

Pekka Ervast,
 Kirjailija.

Pekka Ervastin kirje valtiorikosoikeudelle kesäkuussa 1918. Kansallisar-
 kisto.

vaappuu ja miekka huitoo hermostuneissa, kiihtyneissä käsissä. Aivan nuoret ja ”keltaiset” toimivat tunteidensa valtuuksilla. Humanistit ja armahtajat, vaikka saisivatkin sydämensä parhaat tunteet itsessään puhumaan – mihin usein pääsee vain suurin ponnistuksin – eivät saisi sen ääntä kenenkään kuuluville. Nyt kulkee yli maan rangaistusretkihengen ukonilma ja raesade. Mikä tapahtuu, se tapahtuu sitäpaitsi esiripun takana, jota sanomalehdetkään eivät nosta. Vain historia sen nostanee ja sen olkoon, ja tulee olemaan puolueeton tuomio myös tuomareista. (Juhani Aho, Hajamietteitä kapinaviikoilta)¹⁵³

Riihimäen vankileiriltä on säilynyt jonkin verran valokuvia ja ainakin yksi kaunokirjallinen kuvauskin. Se on Kaarlo Vallin

Liekeissä, ”yhteiskunnallinen romaani Suomen v. 1918 luokkasodasta”. Romaani julkaistiin 1922. Se on katkeran traagista luokkasotakirjallisuutta, jonka taiteelliset ansiot ovat vähäiset. Romaani tukeutuu samaan paatokseen, joka oli tullut tutuksi sotatalven *Työmies*-lehestä ja jossa henki oli tärkeämpää kuin tosiasiat. Joissakin yksityiskohdissa romaani kuitenkin vie lukijan samoihin vankikoppeihin, joissa Herman odotti tuomiotaan.

Pienessä valottomassa yksityiskopissa Riihimäen entisessä sotilaskasarmissa oli Hannes jo viettänyt kolmatta viikkoa. Tulonsa jälkeen oli hän ensi aikoina saanut olla pari tuntia päivässä raittiissa ilmassa. Mutta sitten sattui niin, että eräällä ulkokävelyllä hänet tunnettiin. Ja sen jälkeen haudattiin hänet seinien sisälle, poissa ulkoilmalta, elämältä - - - Vain pieni, katonrajassa oleva ikkunan tapainen antoi päivänäteille tilaisuuden pilkistää puoli-hämärään koppiin, ja salli Hanneksen nähdä vapaasta luonnosta kappaleen sinistä taivasta.

Harry oli hankkinut runsaasti puolustavia lausuntoja, vaikutukseen niiden avulla edullisesti asian ratkaisuun ja saadakseen jutun käsittelyn pitkistymään mahdollisimman kauan kestäväksi. Se oli suurimerkityksellistä, sillä vielääkään ei ylemmältä taholta oltu asetettu pienintäkään säännöstelyä hillittömälle kostonhimmolle. Huhuja tosin liikkui upseeriston keskuudessa, että sellainen säännöstely oli valmistelun alaisena – mutta mitään ei kuulunut. – Oli siis voitettava aikaa hinnalla millä hyvänsä. (Kaarlo Valli, *Liekeissä*)¹⁵⁴

Hermanista pyydettiin lausunto myös Helsingin suojeluskunnan esikunnasta. Kesäkuun puolivälissä päivätyssä lausunnossaan Niilo Jalava totesi yksikantaan, että ”tietoja ei ole”. Siten jäivät selvittämättä lomakkeen kysymykset siitä, oliko mies kiivas vai rauhallinen, työteliäs vaiko lakkoihin yllyttelijä, viettikö hän säännöllistä vai kuljeksivaa elämää, oliko vanki toiminut kiihottajana tai levittänyt vääriä kulkupuheita sotatoimista.

Valtiorikosoikeus langetti tuomionsa elokuun lopulla. Se katsoi selvitetyn, että Herman Heseke Helosalo oli tahallaan edistänyt kapinaliikettä ryhtymällä kapinallisten palvelukseen,

Laap. 12/9 18

Valtiorikosoikeuden 89 osas-

№ 330

ton päätös asiassa, jossa virallinen syyttäjä

Ministeri Jakob Salmén
on vaatinut vangittuun
Ker-
man Keskheil Helosalon
tuomitsemisesta rangaistukseen maan- ja
valtiopetokseen.

Helosalo
(Holmström)

Julistettu asianomaisille 28. päivänä

28. elokuuta 1918.

Valtiorikosoikeus on tullut tämän asian ja katsoo siinä selvitettyksi, että Ker-
man Keskheil Helosalo on syyt-
teessä kerrottua kapinallista
tahallaan edistänyt siten että
hän on viime Heinäk. 26. päivänä
ryhtynyt kapinallisten
palvelukseen toimien kirjurina
ensin Helsingissä punakaartin
yleis- osikunnan linnoitusosas-
tossa ja sitten Viipurissa dik-
taattoriksi itsensä julistaneen

2080-18

Valtiorikosoikeuden päätös 28. elokuuta 1918. Kansallisarkisto.

toimien kirjurina ensin Helsingissä punakaartin yleisesikunnan linnoitusosastossa ja sitten itsensä diktaattoriksi julistaneen Kulervo Mannerin toimituskansliassa Viipurissa. Valtiorikosoikeus harkitsi oikeaksi, nojautuen Rikoslain 11. luvun 2. ja 6. pykälään, 12. luvun 3. ja 9. pykälään, 5. luvun 3. pykälään sekä 7. luvun 1. pykälään, tuomita Helosalon avunannosta valtio- ja maanpetokseen pidettäväksi neljä vuotta kuritushuoneessa ja olemaan sen jälkeen kuusi vuotta vailla kansalaisluottamusta.

Päätös syntyi äänestyksen jälkeen, vaikka kaikki oikeuden jäsenet olivatkin yksimielisiä siitä, että Helosalon oli syyllinen siihen, mistä häntä syytettiin. Valtiorikosoikeuden puheenjohtaja Paul Ståhlström, 31-vuotias turkulainen lakimies, olisi halunnut tuomita Helosalon kuudeksi vuodeksi kuritushuoneeseen ja olemaan sen jälkeen kahdeksan vuotta vailla kansalaisluottamusta. Oikeuden jäsenistä tehtaanisännöitsijä Grönlund ja hovioikeuden auskultantti Kylmäkoski kannattivat tuomioistuimen päätökseksi tullutta rangaistusta, kun taas liikemies Tuononen ja herra Lindqvist olisivat halunneet tuomita Helosalon vain kolmen vuoden ehdolliseen kuritushuonerangaistukseen.

Herman anoi heti ”nöyrimmästi” armahdusta tai ainakin lievennystä rangaistukseen, joka oli hänen mielestään liian ankara. Hän vapautuikin vankilasta ennaikaisesti kuten useimmat muutkin vankeusrangaistuksen saaneet punavangit. Jo keskikesällä 1919 hän asui Itäisellä viertotiellä eli nykyisellä Hämeen-tiellä osoitteessa 22 B III 14, kuten Helsingin poliisilaitoksen osoitekortistosta käy ilmi.

Tuhlaajapoika

Nuorempi veli Emil runoili Miehikkälässä runoja myös sisällissodasta. Niiden sävy oli sovitteleva ja maltillinen. Eräässä kevään 1919 runossaan hän kehottaa vaihtamaan miekat auraan ja aloittamaan sodan karua luontoa vastaan, maan muokkaamiseksi viljelykselle. Asia oli hänelle niin tärkeä, että hän kirjoitti aiheesta myös suorasanainen kirjoituksen haminalaiseen *Maaseutu*-lehteen.¹⁵⁵

Veljessodan kipeys ei kuitenkaan ollut unohtunut. Tampereella pitkänäperjantaina 1918 haavoittunut Lauri-veli sai oman runonsa, ”jossa sankaripoika se äitinsä luo / maineen ja purppuran ruusuja tuo”. Tämäkin runo ilmestyi *Maaseutu*-lehdessä.¹⁵⁶ Ja viikkoa myöhemmin kotkalainen *Uusi Kotka* -lehti julkaisi Emilin oman muunnelman *Raamatun* tuhlaajapojan tarinasta:

Tuhlaajapoika

Uusi Kotka 2.5.1919

Portot ja porsaat sun sieluusi julki
heittivät petturin rapaa. –
Tuhlaajapoikako nöyränä kulki?
Myyrientyöstä sen tapaa!
Tuhlasi aarteensa – veljeltä salaa
öisiä petturin polkuja palaa.

Vanhempi veljistä korpea kuokki,
nuorempi korttia koki.
Maaemon rakkaus hylkyä ruokki. –
Luulisi tuntevan toki
tuhlaajan syntinsä, tahtovan koittaa
äitinsä suosion lemmellä voittaa.

Vanhempi veljistä valmisti häitä,
nuorempi synkkänä ihan
seurasi syrjästä toimia näitä
vaalien viljoja vihan. –
Vanhempi varttui ja työstänsä eli –
kostolla uhkasi nuorempi veli.

Tuhlaajapoika, sä äitisi vuoksi
hillitse hirveät tuumat!
Paljon on kärsitty syntisi vuoksi:
Itketty kyynelet kuumat,
annettu uhriksi sankarit, kodit. –
Miksikä äitisi murheeksi sodit?

Tyynny ja taukoa turhasta työstä!
Voita jo kiukkusi, veikko!
Elkösi äitisi henkeä ryöstä!
Äiti on sairas ja heikko.
Varjele äitiä, lohduta – varmaan
äitisi siunaisi tuhlarin – armaan!

Emil Holmström

Voittajatkin häviävät

Herman Hesekiel oli hävinnyt sisällissotansa. Jaakko Liukkonen kuului sisällissodan voittajiin, mutta hänen elämänsä ei kulkenut voitokkaasti itsenäisessä Suomessa. Pekka Ervastian kasvattipojasta tuli Ervastian elämäntoveri siinä mielessä, että he asustivat yhdessä, hankkivat maatilan, jota Liukkonen viljeli. Lopen Pilpalasta löytyi pieni maanviljelystila ja koti ”vanhuuden päivien” varalle. Sinne Ervasti ja Liukkonen muuttivat maaliskuussa 1924. Liukkonen, joka Ervastian mukaan oli mielistynyt maanviljelyyn, toimi talon isäntänä.¹⁵⁷ Ervasti keskittyi teosofiaansa, jossa hänellä oli siinä määrin oma linjansa, että hän perusti 1920-luvun alussa oman Ruusu-Risti-liikkeensä, jonka arvostettu keskushenkilö hän oli. Varhaiseen kuolemaansa 1934 asti hän oli aktiivinen kirjoittaja ja keskustelija, jonka ympärille monet aikakauden mystis-uskonnollista hengen lentoa tavoitelleet ihmiset hakeutuivat.

Jaakko Liukkonen avioitui, sai kaksi tyttärtä ja jatkoi Ervastian sekä oman vaimonsa varhaisen kuoleman jälkeen maatilan viljelemistä. Sammattilaisen ’Oinoon Paavon’ eli Paavo Lietzenin muistiinpanoissa kerrotaan paikallisen suojeluskunnan ensimmäisistä jäsenistä, joihin Liukkonenkin kuului: ”Jaakko Liukkonen. Synt. Hankasalmella 26.7.1895. Teosofi-kirjailija Pekka Ervastian kasvattipoika Helsingin Oulunkylästä, asui Ervastian kanssa Lokkalassa suvet 1917 ja 1918. Liittyi sk:aan 9.4.18. Aika hulivili. Asui sittemmin Lopella Tevännän kylässä Saarenmaanimisessä huvilassa. Jäi leskeksi ja raha-asiat menivät hunnigolle. Ampui itsensä ja molemmat tyttärensä helatorstaiyönä 18.5.39 syytettyään huvilansa palamaan. Siinä paloivat kaikki.”¹⁵⁸ Kuvaus pitää paikkansa. Maatilan tulipalossa liekkeihin jäivät Liukkosen ohella hänen 6- ja 10-vuotiaat tyttärensä ja tuhoutui myös Pekka Ervastian laaja kirjasto.¹⁵⁹

Retki Karjalaan

Pari vähäpätöistä lehtiutusta johtavat 1920-luvun alussa Hermanın tarinan jälleen uuteen suuntaan. *Vapaa Karjala* kertoi kevättalvella 1921, että mies nimeltä Helosalo oli mukana lähetystössä, jonka bolsevikkiviranomaiset olivat kutsuneet neuvottelemaan Karjalan autonomiasta. Muut tämän ”vienankarjalaisten lähetystön” jäsenet olivat nimeltään Aheinen ja Poppinen. Viikkoa myöhemmin asia tarkentui, kun sama lehti tiesi, että lähetystö oli matkustanut Sortavalan kautta Aunukseen neuvottelemaan pakolaisten kotiinpaluumahdollisuuksista. Lähetystö oli käynyt myös Petroskoissa, jossa se oli neuvotellut Edvard Gyllingin kanssa.¹⁶⁰ Kuka muu tämä Helosalo saattoi olla kuin Herman Hesekiel!

Hieman tarkempia kuvauksia neuvottelumatkasta ilmestyi *Suunta*-lehdessä vuotta ja kahta myöhemmin. Niiden mukaan myös Suomen ulkoministeriö olisi ollut lähetystön toiminnan takana.¹⁶¹ Tietoja valtuuskunnan toiminnasta sisältyi lehden mukaan valtuuskunnan ulkoministeri Carl Enckellille 1922 jättämään memorandumiin. Artikkelissa mainitaan myös pöytäkirja Aunuksen kaupungissa kevättalvella 1921 pidetystä Toimeenpanevan Komitean ja Suomessa oleskelevain pakolaisten edustajain neuvottelukokouksesta, jossa Suomen hallituksen lähettämänä oli läsnä herra Herman H. Helosalo.

Kuinka käy Itä-Karjalan pakolaisten?

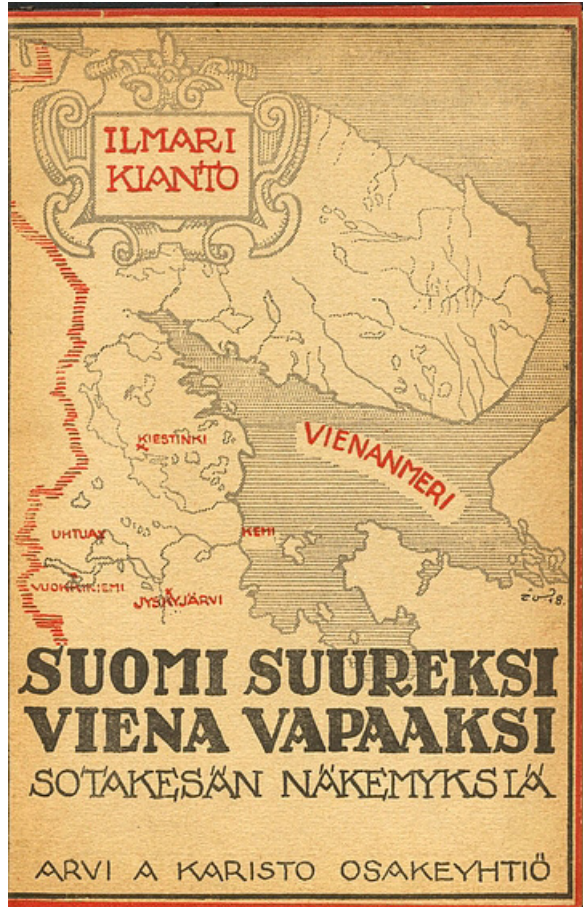
Vapaa Karjala oli Sortavalassa vuodesta 1920 ilmestynyt, Itä-Karjalasta Suomeen tulleille pakolaisille tarkoitettu viikkolehti. Lehteä julkaisi Karjalan kansalaisliiton Itä-Karjalan komitea ja lehti sisälsi uutisia ja kirjoituksia rajantakaisesta Karjalasta.

Suunta puolestaan oli Suomen sisällissodan jälkeen ilmestynyt poliittinen viikkolehti, jonka taustalla vaikuttivat entiset itsenäisyysaktivistit. Lehden ohjelmana oli Suomen itsenäisyyden varmistaminen ja puolustustahdon lujittaminen.

Itä-Karjalan kysymys oli parhaillaan erittäin ajankohtainen. Vienasta ja Aunuksesta oli Venäjän vallankumouksen jälkeen tullut Suomeen joukoittain pakolaisia, mutta alueen tulevaisuus näytti olevan vielä hämärän peitossa. Itä-Karjalan tilanne kiinnosti paitsi Itä-Karjalasta Suomeen paenneita myös suomalaisia. Olihan Mannerheimkin julistanut sisällissodan alkuvaiheessa, ettei pane miekkaansa tuppeen ”ennen kuin viimeinen Leninin soturi ja huligaani on karkotettu niin hyvin Suomen kuin Vienan Karjalastakin”.¹⁶²

Heimosodissa suomalaiset heimosoturit lähtivät vapauttamaan Vienaä, mutta saivat todeta, että alueen väestö ei ollut vapautumisesta erityisen kiinnostunut. Lisäksi Suomesta paenneet punaiset olivat jo rakentamassa Edvard Gyllingin johdolla Itä-Karjalaan sosialistista ihannevaltiota. Suomen hallitukselle asia oli kiusallinen, koska Suomi oli Tarton rauhansopimuksessa hyväksynyt vuoden 1920 lopulla Itä-Karjalan alueen jäämisen osaksi Neuvosto-Venäjä. Suomessa oli Itä-Karjalan asioita pohtinut valtion nimissä Itä-Karjalan toimituskunta, mutta se lakkautettiin talvella 1921 samaan aikaan, kun virallinen Suomi luopui Tarton rauhansopimuksen mukaisesti intresseistään Itä-Karjalassa.¹⁶³

Itä-Karjalan pakolaisia tuli Suomeen erityisesti kapinayritysten epäonnistuttua 1921–1922. Tuolloin pakolaisia saapui lähes 12 000 henkeä.¹⁶⁴ Mutta saman tien Suomeen siirtyneiden pakolaisten paluusta kotiin alettiin neuvotella. Suomen valtio pysytteli muodollisesti taka-alalla, ja pieni neuvotteluvaltuuskunta muodostettiin pakolaisista, jotka olivat ikään kuin omalla asiallaan. Suomen valtio ei kuitenkaan jäänyt kokonaan sivuun. Herman Helosalon rooli liittyy juuri valtion osallisuuteen. Siis vastikään valtiorikoksesta tuomittu punakapinallinen ja edelleen kansalaisluottamusta vailla oleva mies edustamassa Suomea! Tätä tuskin voi selittää millään muulla kuin että Suomen ulkoministeriö

Keskustelu Itä-Karjalasta ja sen merkityksestä Suomelle kävi kuumana sisällissodan jälkeisinä vuosina. Ilmari Kianto osallistui keskusteluun useilla teoksillaan. Suomi suureksi – Viena vapaaksi ilmestyi syksyllä 1918.

koetti näyttää mahdollisimman vähän kiinnostuneelta palautusasiassa.

Toisaalta Hermanin näkökulmasta herää kysymys, kuinka juuri hän valikoitui tähän tehtävään. Oliko hänellä yhteyksiä sodan jälkeisen heimoaktivisteihin? Karjalainen heimomies Iivo Härkönen

oli tuttu kansanvaltuuskunnan sihteerin Sulo Wuolijoen kanssa ja kapinakeväänä 1918 oleskellut Helsingissä ja informoinut punaista hallitusta Itä-Karjalan kysymyksessä. Ehkä Härkösen ja Helosalon tiet olivat osuneet yhteen Senaatin linnassa. Tai oliko liikemies Tuomo Tuisku, joka oli ollut Suomen valtion epävirallisena edustajana Uhtuan kansallishenkisillä maakuntapäivillä maaliskuussa 1920,¹⁶⁵ oikeastaan Hermanin vanha tuttu liikemies Tuomas Tuisku?

Hermanin tulo pakolaisasian neuvottelijaksi ei miellyttänyt Suomen aktiivista Itä-Karjalan politiikkaa ajaneita henkilöitä. *Suunta*-lehti arvostelikin jälkikäteen Helosalon tuloa mukaan katsauksessaan, jossa se käsitteli laajasti pakolaisten palauttamisia. Vielä 1923 lehti oli sitä mieltä, että neuvostohallituksen ei tulisi vaatia palaavilta pakolaisilta Itä-Karjalan uuden poliittisen järjestyksen tunnustamista, ”siksi kunnes tässä riitakysymyksessä Suomi ja Venäjä olisivat saavuttaneet yksimielisyyden”. Lehti mainitsi, että pakolaisneuvotteluissa oli ollut läsnä ”Suomen hallituksen lähettämänä” herra Herman H. Helosalo.¹⁶⁶ Lehden mielestä Suomen hallituksen ei olisi ollut syytä osallistua sellaisiin neuvotteluihin, joita käytiin Aunuksen kaupungissa maaliskuun alussa 1921, ”varsinkaan kun mukaan ei voitu tarjota karjalaisen pakolaisten edustajille parempaa avustajaa kuin eräs suomalainen, ehdonalaista vapautta nauttiva kommunisti H. Helosalo, joka lähetettiin heidän mukaansa teknillisenä sihteerinä.”¹⁶⁷

Jos Herman oli siis mukana valtion edustajana, joitakin jälkiä hänen matkastaan pitäisi kai löytyä Suomen ulkoministeriön arkistosta. Arkisto sijaitsee Katajanokalla. Sen viileissä kellaritiloissa tutkija voi levittää eteensä kellastuneita asiakirjoja. Ja kaikki löytyykin asianmukaisessa järjestyksessä.¹⁶⁸ Itä-Karjalan kysymys on laajasti dokumentoituina 1920-luvun alkupuolen asiakirjoissa, ja kysymystä on koetettu viritellä myöhemminkin, erityisesti Suomen armeijan edettyä Itä-Karjalaan jatkosodan aikana. Pakolaisneuvottelujen asiakirjat ovat osaksi käsin kirjoitettuja. Niihin kuuluvat Hermanin oma kertomus Aunuksen matkastaan maaliskuussa 1921, matkatoverin Aheisen matkakertomus, Hermanin laaja muistio ”Karjalan kysymyksestä” sekä Aunuksessa pide-

työn kokouksen pöytäkirjoja, jotka on naputeltu kirjoituskoneella puhtaaksi Petroskoissa.

Aunuksen kaupunki talvella 1921

Herman lähti helmikuussa 1921 ilmeisesti ensimmäiselle ulkomaanmatkalleen yhdessä kahden itäkarjalaisen matkatoverinsa Aheisen ja Pappisen kanssa. Seuralaisia on vähän vaikea identifioida, koska heidät mainitaan tavallisesti vain sukunimellä, myös sanomalehdissä.¹⁶⁹ Aheinen saattaisi olla se kiimasjärveläinen Matti Aheinen, joka valittiin Uhtuan maapäivillä maaliskuun lopussa 1920 Karjalan väliaikaisen hallituksen varajäseneksi ja joka myöhemmin kesällä oli Karjalan väliaikaisen hallituksen sota-asiaain osaston neuvotteleva jäsen. Ilmeisesti sama Matti Aheinen kuului vuoden 1920 lopulla Karjalan maakuntavaltuustoon ja yhdessä sen kanssa vetosi Suomussalmelta käsin suomalaisiin hätäavun saamiseksi Karjalan nälkää näkeville. Pappinen saattaisi olla A. A. Popov, joka julkaisi 1920 Salmin kansallisiin heimojuhliin pienen vihkosen nimeltä *Aunuksen Karjala. Kansantajuinen kuvaus Anuksenmaasta ja kansasta*. Aheisen ja Pappisen nimet oli suomennettu Itä-Karjalassa käytetyistä nimistä Agejeff ja Popov.

Matkalaiset olivat jo ennakoon valmistelleet asioita, joita heidän oli tarkoitus käsitellä Anuksen kaupungissa Karjalan Työkansan Kommuunin lähettämien edustajien kanssa. Herman kirjoitti matkan jälkeen perusteellisen matkakertomuksen, joka on säilynyt ulkoministeriön arkistossa.¹⁷⁰ Valitettavasti käsin kirjoitetusta matkakertomuksesta on kadonnut ensimmäinen arkki, neljä sivua, joissa on ilmeisesti kerrottu matkalaisten saamasta toimeksiannosta sekä matkan ulkoisista vaiheista. Jäljelle jäänyt osa matkakertomusta, kolme arkkia eli 11 liuskaa kauniilla käsialalla kirjoitettua tekstiä, on Hermanin kuvausta neuvottelujen kulusta ja hänen henkilökohtaisia arvioitaan Itä-Karjalan tilanteesta.

Aunuksen näkymiä syksyllä 1941. SA-kuva.

Arkistossa on myös Aunuksessa käytyjen neuvottelujen viralinen pöytäkirja. Neuvottelut aloitettiin maaliskuun ensimmäisenä päivänä ja niihin osallistui Suomesta tulleiden lisäksi Karjalan alueen Toimeenpanevan komitean puolesta toverit Vasili Kudšijeff – Edvard Gyllingin petroskoilainen työtoveri – Konstantin Sallijeff, Väinö Karttunen, Sergei Proskurjakoff sekä sihteerinä Mihail Romantšuk. Kudšijeff avasi kokouksen ja esitti, että hän itse toimisi kokouksen puheenjohtajana. Se sopi suomalaisille. Aheinen ja Pappinen olivat saaneet mukaansa valtakirjat Itä-Karjalan väliaikaiselta hallitukselta, mutta ne valtakirjat joutuivat roskakoriin, kun vastapuoli totesi, että he eivät tunnusta Itä-Karjalan väliaikaista hallitusta ja kieltäytyivät neuvottelemasta

sen kanssa. Pöytäkirjaan merkittiin, että Aheinen ja Pappinen edustivat Itä-Karjalan pakolaisia, ja se sopi kaikille.

Keskusteluja käytiin venäjäksi, ja kun Herman ei osannut venäjää, ne jouduttiin tulkitsemaan hänelle suomeksi. Ilmeisen aktiivisesti hän kuitenkin seurasi keskustelua ja osallistui siihen. Vähän väliä hän esitti omia näkökohtia ja kyseli tarkennuksia.

Toveri Kudšijeff esitti laajan avauspuheenvuoron, jossa hän kertoi, että keskustelut Karjalan autonomiasta eivät kuuluneet tämän kokouksen asialistalle. Hän totesi myös, että Karjalan Valankumous-Komitea oli jo ennen Tarton rauhansopimuksen solmimista anonut Venäjän Tasavallan Neuvostohallitukselta, että Suomeen lähteneille karjalaisille varattaisiin mahdollisuus palata Karjalaan. Tämä lupa oli myös saatu. Kudšijeffin puheenvuoron jälkeen Matti Aheinen kiiruhti lausumaan, että puheenjohtajan esittämä asioiden käsittelyjärjestys oli sopiva ja että Suomesta tulleilla oli esittää oma listansa kokouksen käsittelyyn tarkoitettuista asioista. Aheinen oli myöhemminkin huomattavan ketterä hyväksymään vastapuolen ehdotukset, kun taas Herman halusi esittää tarkentavia kysymyksiä. Suomalaisien toivomukset käsiteltävistä asioista sovittiin käännettäväksi seuraavaksi päiväksi venäjän kielelle, ja kaikkiin kysymyksiin luvattiin vastaukset.

Pakolaisten edustajat halusivat tietää matkaa varten laatimassaan paperissa ensinnäkin (1) mitkä olivat autonomisen Karjalan Työkansan Kommuunin rajat maantieteellisesti ja mitkä olivat kommuunin autonomian rajat ja ”missä määrin täytyisi tehdä muutoksia” Kemissä 1919 ja Uhtualla 1920 pidettyjen edustajakokousten ohjelmiin, jotta ne olisivat sopusoinnussa autonomisen Karjalan Työkansan Kommuunin ohjelman kanssa. Voisiko autonominen Karjala esimerkiksi solmia itsenäisesti suhteita Suomen tasavallan kanssa? Toiseksi haluttiin tietää (2) miten Karjalaan palaavia pakolaisia kohdeltaisiin? Myönnettäisiinkö heille yleinen armahdus, olisiko heillä täydet kansalaisoikeudet, olisiko heillä täydet vaalioikeudet ja saisivatko myös Suomeen jäävät pakolaiset nämä samat oikeudet? Lisäksi toivottiin tietoja siitä, (3) miten pakolaisten paluu käytännössä järjestettäisiin ja (4) miten järjestettäisiin elintarvikekysymys – Karjalassahan val-

litsi suoranainen nälänhätä – ja mistä saataisiin tarvittavat koneet ja työkalut sekä siemenvilja.

Kudšijeff teki selväksi, että Karjalan nykyinen hallinto oli aivan eri maata kuin entinen eikä niiden välillä kannattanut haaveilla mistään sovittelusta: ”Karjalan Työkansan Kommuuni on työtätekevien luokkajärjestö, sen hallinto perustuu työläisten ja talonpoikien neuvostojärjestelmään, tavallista porvarillista luokkajärjestelmää ei sillä ole, tämä on välttämätön selittää, jotta pakolaisten edustajat voisivat sen käsittää ja löytää yhteisen tien esillä olevien kysymysten ratkaisemiseksi.” Kudšijeffin mielestä ero Karjalan Neuvostohallituksen ja entisen Itä-Karjalan väliaikaisen hallituksen välillä oli ”suunnaton – kuten ero köyhän ja rikkaan välillä”.

Pakolaisneuvottelijat olivat vihjanneet Suomen mahdolliseen ruoka-apuun Itä-Karjalan köyhille, mutta vastapuoli ei ollut vakuuttunut tämän avun vilpittömyydestä. Porvarillinen yhteiskunta ei voinut vilpittömästi avustaa työtätekevien tasavaltaa. Mutta koska pakolaisten keskuudessa oli paljon työläisiä, he voisivat palatessaan auttaa Karjalan rakentamisessa.

Mitä taas tuli Itä-Karjalan väliaikaisen hallituksen politiikkaan, niin sitä ohjasi varmuudella Suomen hallitus, ja väliaikaisen hallituksen neuvostohallintoa vastaan julkaisemissa lentoleh-tisissä ja julistuksissa oli ”helsinkiläisten diplomatian selvät merkit”. Uhtuan hallitus oli ollut vain leikkikalua Suomen hallituksen käsissä.

Kudšijeffin avajaispuheenvuoro sai lisää uhoa – oli nopeasti löydettävä keskusteluille yhteinen kieli, hän huomautti. Sitten hän ikään kuin leikkillisesti lisäsi, ettei heillä ole tarkoitusta poistaa neuvostojärjestelmää Karjalan Työkansan Kommuunin hallinnosta. Venäjänkielisen pöytäkirjan suomennoksessa hän päättää pitkän yksinpuhelunsa: ”Teitä Karjalan pakolaisten edustajia emme me tunne, poliittisesti emme teihin voi luottaa emmekä voi olla vakuutettuja ettekö te käytä täällä saamaanne aineistoa Karjalan Työkansan Kommuunin vahingoksi, mutta siitä huolimatta me avoimesti annamme teille kaikki tiedot ja kehoitamme

työtätekeviä pakolaisia palaamaan ja työskentelemään yhdessä meidän kanssamme.”

Herman kommentoi ensimmäisenä Kudšijeffin puhetta. Suomennos hänen suomenkielisen puheenvuoronsa venäjänkielisestä käännöksestä on tosin niin sekava, että sen tarkoitusta voi vain arvailla. Herman kertoi, miten Suomessa oli rajoitettu väliaikaisen komitean oikeuksia ja miten heidän toimintaansa oli rajoitettu, kun he olivat alkaneet ”ajaa perille tarkoituksiaan”. Yhtä kaikki he uskoivat, että yhteinen kieli oli löydettävissä, koska hekin katsoivat elämää työtätekevän luokan kannalta.

Seuraavina kokouspäivinä käsiteltiin oikeastaan vain pakolaisten delegaation laatimia kysymyksiä. Vastaukset kysymyksiin Karjalan Työkansan Kommuunin luonteesta, tarkoituksesta ja tavoitteista tulivat vuolaina ja perusteellisina. Saatiin kuulla kansalaisten oikeuksista ja velvollisuuksista, äänioikeudesta, kuntien hallinnosta, koulutuksesta ja kansanvalituksesta – kouluopetusta annettiin suomeksi tai venäjäksi ”riippuen väestön tahdosta” – jne. Suomeen paenneille oli Yleisvenäläinen Toimeenpaneva Keskuskomitea Karjalan vallankumouskomitean pyynnöstä jo 1920 vallankumouksen 3-vuotispäivän kunniaksi luvannut täydellisen armahduksen.

Jossakin vaiheessa kokousta toveri Kudšijeff kysyi pakolaisten edustajilta, tyydyttivätkö hänen antamansa vastaukset Karjalan Työkansan Kommuunin luonteesta, laeista ja kansalaisten oikeuksista vastapuolta. Nämä vastasivat, että nämä asiat voitaisiin katsoa loppuun käsitellyiksi. Lähetystö tulisi käyttämään saamiaan vastauksia Suomessa asian valaisemiseksi ja saattamaan ehdot pakolaisten ratkaistaviksi. He saisivat joko hyväksyä tai hylätä asetetut ehdot.

Seuraavaksi keskusteltiin siitä, millaisiin oloihin palaavat pakolaiset tulisivat Karjalassa. Kysyttiin esimerkiksi, olisiko hyviin työtuloksiin pääsevien mahdollista saada enemmän palkkaa tai suuremmat ruoka-annokset tai pitää enemmän karjaa, jos he tehokkaammin työmenetelmin tai omaa työtään lisäämällä saisivat laajennettua viljelyalaansa. Vastaus oli tavallaan selkeä, tavallaan kiertelevä. Palaajiin sovellettaisiin samoja sääntöjä kuin

*Kerjäläispoika Aunuksessa 1920-luvun alussa. Valok. Sakari Pälsi.
Kuva: Museovirasto.*

muihinkin. Valtion palkintoja myönnettäisiin ”toimenpiteistä talonpoikain maatalouksien vahvistamiseksi ja kehittämiseksi annetun lain 17. pykälän mukaan”. Entä miten suhtauduttaisiin niihin, jotka olivat sotineet bolševikkihallintoa vastaan Itä-Karjalassa: ”Sotilaallista luonnetta olevat toimenpiteet taistelujen aikana lasketaan poliittisiksi.” Entä eroaisivatko pakolaisten oikeudet Karjalaan jääneiden oikeuksista: ”Ei eritellä.” Voisiko palaaja, jonka täällä katsotaan syyllistyneen rikokseen, palata ennen tuomion toimeenpanoa Suomeen: ”Takaisin ei voi palata ennen oikeuden päätöstä ja tuomion täytäntöönpanoa.” Siinä oli terveisiä Suomessa paluuta harkitseville.

Kokous pohti myös tapaa, jolla pakolaiset käytännössä voisivat siirtyä Suomesta takaisin Karjalaan. Voisivatko he palata myös ryhmissä: ”Voivat.” Entä voisivat pakolaiset tehdä yksittäin tai ryhmissä ennakoilmoituksen halustaan palata, jotta he saisivat vakuuden siitä, ettei heitä tulla vainoamaan tai syyttämään: ”Hyväksytään, lukuunottamatta takeita, koskapa tutkimusta on mahdollisin toimittaa edeltäpäin.” Voisiko palaajille antaa takeet heidän tekemänsä ennakoilmoituksen perusteella jo ennen rajan ylittämistä, niin ettei palaajia syytettäisi myöhemmin: ”Vastaus sisältyy edelliseen kohtaan.”

Pakolaisten lähetystön kysymykset pyrkivät kartoittamaan myös erilaisia käytännön ongelmia, joita palaajilla olisi edessään Karjalassa. Missä määrin he voisivat tuoda mukanaan vaatetavaraa, kylvösiementä, elintarvikkeita, kotitalousvälineitä, hevosia, lemmiä? Vastaukset pysyivät kuitenkin yleisluontoisina – oli olemassa laki ja säädöksiä, joiden puitteissa tulnaisiin toimimaan. Voitaisiinko paluusopimuksen sanamuoto sorvata valmiiksi jo tässä kokouksessa: ”Suotavaa olisi.”

Kokouksen aikana Herman oli useaan otteeseen äänessä. Pöytäkirjasta päätellen hän oli aktiivisin suomalaisen osapuolen jäsen. Hän esimerkiksi kyselee tarkennuksia siihen, miten rikoksista syyttämisen rajoja voitaisiin ennakoida ennen paluuta. Mutta kun puheenjohtaja sitten kysyy, olisiko Suomesta tulleilla vielä joitakin käytännöllisiä kysymyksiä, Aheinen kiirehtii vastaamaan lähetystön nimissä, että saadut vastaukset voidaan katsoa tyhjentäväksi ja että ne ”täydellisesti vastaavat pakolaisten palaamisaikeita”. Herman Hesekiel täydentää vielä, että ehdot on esitetty selkeästi ja parempia ei ollut odotettavissa – nyt oli pakolaisten asia ratkaista, muuttavatko he Karjalan Työkansan Kommuuniin.

Kun Kudšijeff pyytää lähetystöä kertomaan totuudenmukaisesti Suomessa paluuta suunnitteleville, että palaajien on noudatettava Karjalan Työkansan Kommuuniin lakeja ja periaatteita, Aheinen vastaa lähetystön nimissä, että ”katsomme velvollisuudeksemme kertoa valitsijoillemme kaikki siinä muodossa, kuin täällä on osoitettu, informeerattu”, ja että palaajat samalla hyväk-

syvät neuvostojärjestelmän. Herman huomautti vielä sellaisesta juridisesta seikasta, että ”olisi erittäin toivottavaa ja auktoriteettillista, että tämän neuvottelun ehdot ja asiakirjat olisivat Alue-Toimeenpanevan Komitean vahvistamat”. Niihin olisi siis saatava Petroskoin johtajien allekirjoitukset. Siihen päättyi toinen kokouspäivä.

Kolmantena päivänä suunniteltiin palaajilta vaadittavan sitoumuksen sanamuotoa ja mietittiin sopivia rajanylityspaikkoja. Juhlallisen sitoumuksen sanamuoto olikin jo valmiina toveri Kudšijeffilla, ja se hyväksyttiin. Vähän myöhemmin Kudšijeff esitti myös suunnitelmansa paluun käytännön järjestelyistä, joita Herman halusi kommentoida. Hänen mielestään siirtymistä ja rekisteröitymistä helpottaisi, jos vastaanottoaikoilla olisi asianomaisen kunnan toimeenpanevan komitean edustajia vastaanottamassa tulijaa ja hänen ilmoitustaan. Kudšijeffin mielestä heitä ei ollut mahdollista tuoda rajanylityspaikoille, koska he olivat jo muutenkin ylityöllistettyjä. Kun Herman kysyi, onko naistenkin rekisteröidyttävä samalla tavalla kuin miesten, Kudšijeff vastasi, että kaikkien on henkilökohtaisesti ilmoitauduttava, ”koskapa meillä ei ole erotusta miesten ja naisten välillä”. Herman kysyi vielä tarkennuksia useisiin yksityiskohtiin, mutta tuntuu kuin Kudšijeff ei enää olisi ollut oikein kiinnostunut vastaamaan, niin lyhyesti hän kuittasi kysymykset.

Hermanin oman matkakertomuksen perusteella arvioiden pöytäkirjojen luotettavuus on kyseenalainen. Hän huomauttaa matkakertomuksensa lopussa ”yksityisesti”, että hänen lausuntonsa olivat hänen ”venäjänkielen taitamattomuuden turvin” merkitty pöytäkirjaan kauttaaltaan harhaanjohtavasti ja jopa tarkoituksellisesti väritettyinä. Kun ne olivat jääneet Petroskoissa allekirjoitettuun venäläiseen pöytäkirjaan ja siten myös Petroskoissa suomennettuun suomalaiseen pöytäkirjaan, Hermanilla ei enää Aunuksessa ollut mahdollisuutta korjata asiaa.

Aheinen käy Petroskoissa

Matti Aheinen lähti Petroskoihin hakemaan Gyllingin hallinnon allekirjoituksia neuvottelupöytäkirjoihin. Hän kuvasi matkaansa matkakertomuksessa, joka on tallella ulkoministeriön arkistossa:

Matkakertomus Karjalaisten pakolaisten lähetystön jäsenen M. Aheisen matkasta Aunuksesta Petroskoihin 4/III – 10/III 1921.

Kun neuvottelupöytäkirjat 4-III-21 allekirjoitettiin esitimme, että pöytäkirjat olisi hyvä alistaa Karjalan Työkansan kommuunin Toimeenpanevan Komitean hyväksyttäväksi ja vahvistettavaksi. Kommuunin T. K:n valtuutetut olivat samaa mieltä ja ilmoittivat, että minä voin matkustaa heidän seurassaan Petroskoihin, jossa pöytäkirjat suomennetaan ja kirjoitetaan koneella.

4-II-klo ½6 i.p lähdettiin matkalle Aunuksen kaupungista, saavuttiin 5-II klo ½9 Lotinanpellon asemalle, siitä ½12 i.p. erityisessä lähetystövaunussa edelleen ja saavuttiin 6-II-klo ½1 a. p. Petroskoin kaupunkiin.

Ennen puolta päivää menin valtuutettu V. Sallisen kanssa E. Gyllingin, K. T. K:n Toimeenpanevan Komitean Puheenjohtajan, luo hänen virkahuoneustoonsa ent. kuvernöörin talossa. Gylling otti hyvin ystävällisesti vastaan. Myöskin hra Arjanne saapui. Keskustelu oli asiallista, mitään kiihkoilua ei ilmennyt ja mitään uteluja Suomen oloista ja asioista en huomannut ja hymysuin vastaanotettiin terveiseni Suomesta. Gylling tuumi, että muistavatko ne siellä vielä häntäkin. – Keskustelussa, joka kesti puoli-toista tuntia, ei erityisesti kosketeltu poliittisia asioita, paitsi mikä johtui neuvottelupöytäkirjoista. Gylling sanoi olevansa tyytyväinen neuvotteluun ja lausui toivomuksensa, että pakolaiset viipymättä palaisivat kotikonnuilleen uutta Karjalaa rakentamaan.

Neuvottelun päätyttyä esitti Gylling, että kävisin katsomassa juhlasalia, jossa äsken päättynyt Yleis-Karjalainen Neuvostojen Edustajakokous oli pidetty. Sali oli hyvin juhmallinen, komeasti sisustettu ja tilava. Sitten esittivät, että kävisin katsomassa oppilaitoksia, etupäässä seminaaria. – Kello ½1 jätin hyvästi Gyllingille ja menin asuntooni Kaupungin Hotelliin Nro 1. – Klo ½2

Edvard Gylling oli sosialidemokraattinen poliitikko ja Helsingin yliopiston tilastotieteen dosentti. Sisällissodan jälkeen Gylling siirtyi Ruotsin kautta Venäjälle, jossa hän toimi Karjalan autonomisen sosialistisen neuvostotasavallan kansankomissaarien neuvoston puheenjohtajana vuosina 1920–1935. Kuva: Museovirasto.

syötiin päivällinen ja klo 3 saapui meitä varten lähetetty hevonen. Asetuimme rekeen ja ajoimme seminaarille (kivitalo).

Seminaarilla opettaja kohteliaasti näytteli oppilaiden huoneita. Valitti opettajain puutetta. Oppilaita oli 60 karjalaista ja 33 suomalaista tyttöä ja poikaa. Venäläisiä ei ollut. Oppilaat ovat 17 v. vanhempia.

Sitten käytiin alkeiskoululla ja illalla klo 5 menimme uudelleen Gyllingin luo hänen yksityisasunnossaan. Vastaanotto ystävällinen. Keskustelussa ilmeni Gyllingin toivomus saada Suomesta opettajia Karjalaan. Niitä tarvittaisiin joka alalle - kansanvalistustyöhön, ammattiopettajia, seppiä y. m. Sanoi siihen kiinnitetyn erityistä huomiota, että ainakin joka kuntaan saataisiin

perustettu Kommuunin kustantamia työkouluja, pajoja, puusep-päverstaita j. n. e. Vakuutti myös, että he kyllä pitävät Karjalasta oikeata huolta. Muuten näytti Gyllingin mielipiteet olevan täydellisesti kommuuniaatteen läpitunkemia.

Gylling valitti myös kykenevistä toimihenkilöistä olevan kovasti puutetta, mutta toivoi, että Karjalan Kommuunista kaikesta huolimatta kehitty oikea mallivaltio. Lopuksi ilmoitti Gylling, että hän on tuomamme pöytäkirjat tarkastanut ja huomannut ne asiallisiksi sekä että hän seuraavana päivänä esittää ne Toimeenp. Kom. vahvistettavaksi. Sen jälkeen ne heti käännetään Suomenkielelle.

Seuraavan päivän keskustelussa viittasin, että Karjalan muo-nittamisessa ehkä olisi suurempia mahdollisuuksia jos se voisi tapahtua Suomesta päin. Gylling sanoi olevansa ajatukselle myötätuntoinen. Ilmoitti, että K. T. K:n Toimeenp. Kom tulee pyytämään Neuvosto-Venäjän Ulko-asiain-Komissariaatilta lupaa, että K. T. K:lla saisi olla oma edustaja Suomessa elintarveasioita varten.

9-II-21 ilmoitettiin minulle, että matkaani koskevat asiat ovat kunnossa, joten voin, jos haluan, palata Aunukseen. Ilmoitin, että asiamme tärkeys velvoittaa mitä pikemmin palaamaan niiden luo, jotka ovat lähettäneet. Klo 3 i. p. tuli hevonen ja suomalaisen Karttusen kanssa ajoimme T. K:n talolle. Hain paperit, jätin hyvästit Gyllingille ja hänen sihteerilleen Arjanteelle, jotka lähettivät terveisiä Suomeen ja ajoimme asemalle. Meitä varten oli varattu erityinen I l. vaunu, jolla Karttusen kanssa matkustimme Lotinanpeltoon ja sieltä hevosella Aunuksen kaupunkiin, johon saavuimme 10-III-illalla.

Helsinki 17-III-21.

Suomessa olevien Vienan Karjalan pakolaisten valtuutettu

M. Aheinen

Hermanin matkahavaintoja

Herman on päivännyt oman laajan matkakertomuksensa Helsingissä 16. maaliskuuta 1921. Se on oikeastaan enemmän kuin

pelkkä matkakertomus, sillä se sisältää runsaasti kuvauksia ja arvioita Karjalan Työkansan Kommuunin senhetkisestä tilasta. Sillä aikaa, kun Aheinen viipyi Petroskoin matkallaan, Herman tutustui kolmannen neuvottelijan Pappisen kanssa Aunuksen kaupunkiin. He pyrkivät liikkumaan kaupungilla huomiota herättämättä, jotta heitä ei pidettäisi tungettelijoina tai urkkijoina.

Kävimme m. m. pari kertaa kaupungin teatterissa. 7/III oli illalla alle 18 v. alottelijoiden näytöntö ja 8/III vars. näytöntö, jossa esiintyi m. m. 2 Pietarista lähetettyä, nähtävästi jossakin suuressa teatterissa toiminutta näyttelijää. Näytettiin vanhempia 1 näyt. kappaleita ja oli näyttelemisen paikallisiin olosuhteisiin nähden hyvää. Paikallisetkin voimat näyttivät kehittyneen aika korkealle. Samoin näytti lähtömme edellisenä iltana 2 luokan työkoululla esitetty 3 näyt. kappale, että paljon työtä oli uhrattu näyttelijäin kehittämiseen. Ja hyvään työhön näytään pyrityn monella muullakin alalla. Puhelinlinja Vitelestä Aunukseseen on hyvin tehty – niin hyvin, että tuntuu kiusalliselle nähdä yhtäällä melkein taiteellisen tavoittelua samalla kun toisaalla esim. pelлот näyttävät unohtuneen hoitamatta. Maantien sivuun, missä se vaan vähänkin jyrkemmin alenee, on noin 1½ metr. etäisyydelle upotettu hirrenpätkiä pystyyn – ja niiden päät on pyöristetty, joten niissä on ollut paljon työtä, sillä tällaisia paalurivejä on paljon. Uutta siltaa rakennetaan myös palaneen (kaupungin kauppaosan) kohdalla, samoin laajennetaan teatteritalon näyttämöä ja uusi teatteritalo pitäisi ensitilassa alotettaman.

Yleensä näyttää kuitenkin kaikki olevan hoidon puutteessa. Talojen piha-aidat kaatuvat, portit ja portaat ovat rikki j. n. e. Tehdään, mitä käsketään. Ja milläpä ne käskijät kerkiävät joka paikkaan. – Samoin ei missään näkynyt tunkiota pellolla tai merkkiä, että peltotöitä ajateltaisiin. Lyhyesti sanoen näyttää sille, että aloitteenteko on siirtynyt yksityisiltä työnjohtajille ja päälliköille, joilla ei ole kykyä ja keinoja suurviljelyksen toteuttamiseen, vaikka he sitä koettavat – väkisten – asettaa entisen (yksityisten) pienviljelyksen tilalle.

Poliittinen muistio

Matkakertomuksensa ohella Herman kirjoitti myös muistion ”Karjalan kysymys”, joka on selvästi tarkoitettu ulkoministeriölle ja Suomen valtiolle niiden harkitessa suhtautumistaan Itä-Karjalaan. Helsingissä maaliskuun 21. päivänä 1921 allekirjoitettu muistio on tallella ulkoministeriön arkistossa.

Herman kirjoittaa, että vaikka Karjalan autonomia ei vastaa niitä vaatimuksia, joita suomalaiset Karjalan ystävät sille mielellään asettaisivat, pieniä mahdollisuuksia Karjalan jatkuvalla auttamiselle voisi olla olemassa. Herman suorastaan vetoaa hallitusvaltaan:

Koska Suomen Hallitus jo niin monta kertaa, monella tavalla ja suuressa määrin on osoittanut ymmärtävänsä Karjalaisen heimokansan aseman ja tarpeet, olen vakuutettu että nyt kuten ennenkin kaikki mahdollisuudet Karjalaisen heimon taloudellisen ja sivistyksellisen tason kohottamiseksi ja sen turvaamiseksi vieraan heimon sorrolta tullaan käyttämään.

Muistiossaan Herman toivoi, että Suomen hallitus pyytäisi virallisesti Karjalan Työkansan kommuunin Toimeenpanevalta Komitealta tietoja sikäläisestä yhteiskunnallisesta järjestelmästä, laeista, päätöksistä, sopimuksista ja asetuksista y. m. Karjalassa ja vasta sitten määritteli lopullisesti kantansa Karjalan kysymyksessä. Samoin hän toivoi, että Suomen hallitus lähettäisi lähetystön kiertomatkalle Karjalaan ennen kuin laajempia suunnitelmia Karjalan kysymyksessä ryhdyttäisiin laatimaan.

Hermanin käsityksen mukaan osa Suomessa olevista pakolaisista haluasi mitä pikimmin palata kotimaahansa ja osa oli jo mennytkin. Olisi hyvä, jos pakolaisia voitaisiin auttaa jatkamaan elämäänsä vanhalla kotiseudullaan. Karjalan tulevaisuudelle olisi tärkeätä, jos mahdollisimman suuri määrä karjalaista väestöä voisi toistaiseksi pysyä kotikonnuillaan ja viljellä maataan. ”Kulturiksi joutuneelta väestöltä sekoaa useinkin käsitys isänmaan, kodin ja oman kansallisuuden tarpeista hermostuneeksi, kaosmaiseksi kaipaukseksi (koti-ikäväksi) sensijaan kuin maanviljelys

ja karjanhoito estää kansallisuuksia sekoamasta ja kiihoittaa puolustamaan kansallisia oikeuksia.”

Herman pohtii muistiossaan myös Karjalan mahdollisuuksia maatalouden kehittämiseen. Aunus oli mitä parhaita maanviljelysmaata, ja pohjoisemmassa Karjalassa oli hyvät edellytykset suoviljelykseen ja karjanhoitoon. Sitä tietä Karjala voisi verraten helposti saada huomattavan etumatkan ”rappeutuneen” Venäjän edelle.

Elämisen puitteet olivat Karjalassa kuitenkin juuri nyt surkeat. Elintarpeita oli hyvin vähän ja siementä tuskin olleenaan. Hevosten ja kulkuneuvojen puute voisi pakottaa Gyllingin hallituksen siirtämään Suomen rajalla olevan Vienan väestön pois kotikonnuiltaan Muurmanin radan varsille ja muualle, varsinkin jos rajaseuduille ei saada hyvin pian elintarpeita Suomesta käsin. ”Karjalaisella väestöllä Karjalassa on äärimmäinen hätä ja ne hätähuudot, joita sieltä Suomen rajan yli kuuluu, puhuvat totta.”

Jos Karjalan pellot jäisivät seuraavana keväänä kylvämättä, ’Karjalan mallivaltiota’ voisi pian tulla kuljeskelevien metsätyöläisten luvattu maa, josta paikallinen väestö on siirretty pois ja jossa nykyiset karjalaiskylät ovat kesät autioina ja talvet metsäkämpinä. Vaikka karjalaisille annettaisiinkin mahdollisuus Neuvosto-Venäjän suurteollisuutta ja työvelvollisuutta suosivien periaatteiden mukaisesti olla kesät Vienanmeren rannoilla saha- ja uittotoissa sekä talvet kaatamassa Karjalan hongikoita Neuvosto-Venäjän ulkomaisen rahan tarpeen ja Pietarin polttoainenälyn tyydyttämiseksi, asia ei olisi paljon parempi.

Tärkein ja kiireellisin asia oli maanviljelyksen ja karjanhoidon saaminen kuntoon. Ja ensimmäinen ehto tälle olisi se, että Suomesta saataisiin elintarpeita ja siementä mitä pikimmin ainakin rajaseutuja varten. Suomen hallitus voisi sähkösanomien vaihdolla ja Moskovassa olevan lähettiläänsä välityksellä sopia viljan ja siemenen hinnasta niin, että ensimmäiset vilja- ja siemenkuormat olisivat rajalla jo viikon kuluttua. Se voisi olla ratkaiseva tekijä Karjalan kysymyksen onnelliselle käänteelle.

Maanviljelyksen ja karjanhoidon kehittämiseksi Karjalassa tulisi tukea osuustoimintaa, minkä kannan jo Uhtuan maakun-

takokous oli omaksunut. ”Bolsevismi eli kommunismi sellaisena kuin sitä Venäjällä ajetaan, ei sovi Karjalaan eikä sitä kansan taholta todella suosita eikä kannateta. Bolsevismi on puhtaasti slaavilainen ajatus – Pietari Suuren ajatus toisessa muodossa. -- Karjalainen ei halua luopua kodistaan ja kotiseudustaan saadakseen kunnian päästä työkomppaniaan ja elää sotilaallista kasarmieliämää koko ikänsä. Ainoastaan petos ja pakko voi hänet siihen ajaa ja siinä pitää.”

Lopuksi Herman suositteli muistiossaan, että ulkoministeriön yhteyteen perustettaisiin erityinen Karjalan-asiain osasto, jolta hankittaisiin lausunto kaikissa Karjalaa koskevissa asioissa ennen niiden ratkaisua. Ensimmäiseksi osaston tulisi ryhtyä kiireellisiin toimiin hätäavun hankkimiseksi rajaseutujen karjalaiselle väestölle.

Hermanin laatima muistio esitti, että perustettavan osaston tulisi olla täysin salainen, että sen tulisi seurata Neuvosto-Venäjän ja Karjalan oloja mahdollisimman tarkoin ja sen johdossa tulisi olla Neuvosto-Venäjää ja Karjalaa hyvin tunteva vapaamielinen valtiomies, ja että sen tulisi saada tarpeeksi käyttövaroja tarkoituksiaan varten.

Loppuarviosta kuvastuu vielä usko siihen, että Itä-Karjala ja Suomi voisivat tiivistää suhteitaan ja että Itä-Karjalan asian ajaminen olisi Suomen etu.

Karjalan kysymys on epäilemättä Suomen ulkopolitiikan tärkein ala. Bolsevismi pyrkii ilmeisesti ja julkisesti sitä tietä Suomeen ja Skandinaviaan. Laiminlyönti Karjalan kysymyksessä voi koitua kohtalokkaaksi myöskin Suomelle. Mutta luomalla Karjalasta elinvoimaisen, osuustoiminnallisen rajavyöhykkeen, alueen jonka oma etu ajaa irti Venäjästä ja bolsevismia vastaan, olisi Suomi voittanut historiallisen voiton itsensä, Karjalan ja koko ihmiskunnan onnelliselle tulevaisuudelle. Ja tälle voitolle voi olla suuriakin mahdollisuuksia juuri nyt olemassa.

Itä-Karjala haudattiin Suomen virallisesta ulkopolitiikasta, mutta haave suuresta Suomesta jäi elämään Akateemisen Karjala-

Seuran piirissä aktivoituakseen vielä viimeisen kerran jatkosodan vuosina.

Viimeiset vuodet

Herman Hesekiel poistuu historiasta

Aunuksen-retkensä jälkeen Herman eli vielä yli kaksi vuosikymmentä. Hänen jälkensä häviävät kuitenkin niin olemattomiin, että oikeastaan vain painettu *Helsingin osoite- ja ammattikalenteri* ja Helsingin poliisilaitoksen osoitekortisto muistavat hänet. Maailmansotien välillä Herman asui useissa eri osoitteissa.

Vankileiriltä hän palasi kotiinsa niin, että Helsingin poliisilaitoksen osoitekortistoon hänen osoitteekseen merkittiin 12.6.1919 Itäinen viertotie 22 B III 14. Siellä hän asui vielä 1921, kunnes muutti osoitteeseen Saarikatu 1 H 23, jossa toimi suutarina. Saarikadun osoitteesta hän muutti 1925 Vaasankadulle osoitteeseen 34 B 19 ja Vaasankadulta Pengerkadun numeroon 4 A 4 ja edelleen kesällä 1927 Vironkadulle osoitteeseen 10 C 16. Poliisilaitoksen osoitekortistoon, kortin reunaan, on muistettu 1920-luvun lopulla merkittä lyijykynällä myös: ”Kuulunut Punakaartiin.”

Vuosikymmenen loppuvuodet Herman asui Kaarlonkadulla, ensin osoitteessa 1 C 40 ja sitten osoitteessa 13 A 2, kunnes helmikuun alussa 1930 muutti Franzéninkadulle osoitteeseen 20 A 16. Siinä hän vaihtoi samassa portaassa uuteen asuntoon 20 A 5. Vuoden 1931 *Helsingin osoite- ja ammattikalenterissa* Hermanin osoitteena on Castréninkatu 20 A ja ammattina muurari – porras ja huoneiston numero on sama kuin Franzéninkadulla ikään kuin asunto olisi säilynyt samana, mutta merkitty nyt toisen kadun varteen. Asunnot siis vaihtuivat eikä Hermanilla maailmansotien välillä ollut pysyvää asuinsijaa.

Kesällä 1931 Herman siirtyi tilapäisesti Seutulaan – tieto on Helsingin poliisilaitoksen osoitekortistosta eikä sieltä selviä muutoin syy. Voi olla, että pulavuosien paineessa asuminen Helsingissä

H

- Helosalo, Herman H.**, skomakare, Holmg. 1 H 23.
Helppi, Antti J., handlande, 3 linj. 11 1 27.
 — **Greta L.**, frk., handelsbitr., Euraväg. 2—6 B 12.
Helsing, se Carlson-Helsing.
Helsing, Ester M., frk., kassör, Aurorag. 15 D 40.
Helsinge domsagas arkiv, Bärgeg. 4 C, kl 10—3; arkivarie, frih. E. Palmén.
 — **häradschronofogdekantor**, (F. Frostell), Ö. Brunnsprk. 12. T o54 55.
Helsingfors Advokatbyrå — Helsingin Laki-asiainmestari, Arvid Sourander, (inr. f.; telegr.adr.: Justitia), Bärgeg. 4; exp., kassa, inkassoavd. o. Lahonen T o39 93.
Helsingfors baptistiseural
 — **Begravningsbyrå**, betsg. 25. T o22 424;
 — **Beklädnads A.**, H:fors Beklädnadsbyrå
 — **Beklädnadsaffär**, moliike.
 — **Belysningsbyrå**, Valaistustoimi
 Glog. 7. T o22 424;
 Dahlberg.
 — **Bibelsällskap**, Marieg. 12 B
 — **Billardsalong**

Helsingin ammatti- ja osoitekalenterissa 1924-1925 Herman mainitaan suutariksi.

kävi kalliiksi ja Vantaalta löytyi edullisempi kortteeri. Kuitenkin jo syyskuussa 1932 Herman asui jälleen kaupungissa, muurarina, osoitteessa Fleminginkatu 8 C 57, ja vuoden 1935 tammikuussa osoitteena on Vaasankatu 10 H 21. Siihen päättyvät Hermanin jäljet pääkaupungissa. Osoitekortiston viimeinen merkintä on ”1.2. maalle”. Vuosimerkintä puuttuu, mutta se on joko 1935 tai joku seuraavista.

Ainakin jo vuodesta 1924 lähtien Herman oli ollut Suomen muurarien ammattiliiton jäsen. Vuosikymmenten vaihteessa hän oli Helsingin uunintekijäin osaston jäsen numero 2519.¹⁷¹ Nämä tiedot käyvät ilmi Suomen muurarien ammattiliiton äänenkannattajasta *Peruskivistä*, joka julkaisi vuosittain luettelon jäsenistöstään. Proletaarinen solidaarisuus tuntui elähdyttäneen häntä edelleen, sillä vuonna 1926 hän oli lahjoittanut 100 markkaa Englannin ja Pohjolan lakkolaisille. Se oli suhteellisen suuri summa – nykyrahassa 30 euroa. Esimerkiksi Tampereen uunintekijäin osasto lahjoitti yhdessä vain vähän enemmän, 106 markkaa.¹⁷²

Puhelinlueteloista Hermanin nimeä ei löydy, mikä tarkoittaa, että tällä suutarilla tai muurarilla ei ollut puhelinta. Ennen 50. ikävuotta Hermanin ammatti oli lopullisesti vaihtunut muurariksi,

Vaasankatua sodan jälkeen. Oikealla näkyy Vaasankatu 10, Hermanin viimeinen osoite Helsingissä. Kuva: Helsingin kaupunginmuseo.

Sisarukset äidin hautajaisissa Torniossa 1936. Takana vasemmalta Emil, Toivo, Hjalmar ja Lauri. Eturivissä Emilin tytär Annikki, Siiri, Hilja ja Hjalmarin vaimo Johanna. Joukosta ovat poissa Väinö ja Herman.

mikä voi tarkoittaa sitä, että vanha suutarin ammatti ei Helsingissä lyönyt enää leiville. Joka tapauksessa hän siirtyi ammattiin, josta hänen isänsä oli luopunut puoli vuosisataa aikaisemmin.

Varsin niukat ovat siis tiedot miehestä, jolla oli sentään takanaan värikäs elämä. Oliko hänellä ystäviä tai tuttavvia, joiden kanssa hän vaihtoi kuulumisia tai mielipiteitä? Pitikö hän mitään yhteyttä Torniossa asuviin vanhempiinsa tai eri puolille maata asettuneisiin sisaruksiinsa? Vieläkö hän liikkui teosofien parissa? Merkitsivätkö politiikka ja ammattiyhdistys hänelle vielä jotakin? Ehkä hän vetäytyi syrjään maailmasta, asusti omissa pienessä asunnossaan, seurasi sieltä Suomen pula-aikoja ja uutta vaurastumista, uuden sodan syttymistä. Oliko hänellä radio, kirjajhyllä ja kirjoja, kirjoittiko hän kirjeitä tai muistinpänoja elämästään?

Mitään ei ole jäänyt jäljelle. Ei edes Hermanin valokuvaa löydy, ja kadonnut on myös perunkirjoitus, joka sentään useimmista ihmisistä on tallella. Ehkä sotavuosina joustettiin tällaisista pienistä muodollisuuksista, varsinkin jos vainaja oli kuulunut yhteiskunnan syrjässä olijoihin eikä hänellä ollut lähiomaisia.

Herman Hesekiel kuoli yksin, naimattomana, lauantaipäivänä 18.9.1943, kuten Helsingin evankelisluterilaisten seurakuntien virkatodistuksesta ilmenee. Hän oli täyttänyt muutamaa viikkoa aikaisemmin 60 vuotta, mutta tiedossa ei ole, oliko kukaan juhlimassa hänen syntymäpäiväänsä. Sitäkään ei tiedetä, kuinka nopeasti sana veljen kuolemasta kulki sisaruksille. Herman oli ollut sisarussarjansa vanhin ja kuoli myös ensimmäisenä, ellei oteta lukuun sylilapsena kuollutta Helmi Irene Ingeborgia. Muutama vuosi Hermanin jälkeen kuolivat Väinö leukemiaan ja Emil aivohalvaukseen, kuten vanhan perheraamatun alkulehdillä olevaan sukutauluun merkittiin. Sen sijaan Herman Hesekielin kohdalle perheraamattuun ei Emil-veli koskaan merkinnyt tietoa hänen kuolemastaan.

”Koville otti, mutta pahin on voitettu”

Hermanin kuolinpäivänä etusivun uutinen *Suomen Sosialidemokraatissa* oli tieto Italian taisteluista.¹⁷³ Uutisjutussa kerrotaan miten saksalaisjoukkojen ja maihin nousseiden liittoutuneiden raivoisat taistelut jatkuivat Italiassa. Englantilaisten lähteiden mukaan saksalaiset olivat kärsineet raskaita tappioita yrittäessään murtaa liittoutuneiden sillanpääaseman Salernossa: ”Koville otti, mutta pahin on voitettu.” Roomassa ”joukko sosialisteja ja kommunisteja” piti hallussaan osaa kaupungista ja saksalaiset laskuvarjojääkärit kontrolloivat muuta kaupunkia. Jugoslaviaiset partisaanit olivat puolestaan vallanneet saksalaisilta 160 kilometriä rannikkoa Italian rajalla.

Etusivun otsikoihin kuului myös, että Helsingissä oli leimattu salakauppalihaa varastetulla leimasimella. Raastuvanoikeudessa oli ensimmäistä kertaa esillä ”suuri lihan salakauppajuttu, johon useiden lihakauppiaiden lisäksi on sekaantunut joukko pääkaupungin tunnettuja ravintoloita sekä eräiden suurliikkeiden henkilökuntain ravintoloita”. Alkukesästä salakaupassa oli myyty lihaa lähes kolmen miljoonan markan arvosta. Pääsyytetty oli lihakauppias Toivo Pekkarinen, joka oli vangittu. Pekkarisen teu-

rastamoita tarkastettaessa Pekkarinen oli tarjonnut kahdelle poliisille lahjuksina 50 000 markkaa kumpaisellekin. Vastaajia jutussa oli yhteensä 57 henkilöä.

Samassa lehdessä julkaistiin vanhan sosialistin Matti Turkian näyttävä artikkeli ”Suomen työväen ensimmäinen koko maata käsittävä kokous. 50 vuotta kulunut työväenyhdistysten ensimmäisestä edustajakokouksesta.” Työväenyhdistysten vuoden 1893 kokous oli pidetty Helsingissä, ja sen puheenjohtajana oli toiminut Viktor Julius von Wright. Herman oli ollut silloin 10-vuotias suonenjokelaispoika. Talvella 1918 Turkia oli toiminut kansanvaltuuskunnan prokuraattorina ja punaisen kaartin ylimmän johtavan komitean jäsenenä ja liikkunut siis samoilla Senaatin linnan käytävillä kuin Herman.

Suomen Sosialidemokraatin Ilmoitettavaa-palstalla oli tällä kertaa vain lyhyt tiedote: ”Virallisesta tiedotetaan: rintamiltamme ei erityistä ilmoitettavaa.”

Nimimerkki ”Mustamaalarin” pakinassa kerrottiin Ruotsin ammattiliittojen antamasta julkilausumasta, jonka mukaan Suomen julistus turvata maan vapaus ja riippumattomuus oli myös Ruotsin etujen mukaista. Kuitenkin koko Pohjolan etujen mukaista olisi, että Suomi ja Neuvostoliitto pääsisivät rauhaan mahdollisimman pikaisesti. Aikaisemmat toiveet siitä, että Venäjän armeija romahtaisi, olivat täysin kaatuneet. Venäjän armeijaa tuskin tullaan lyömään lopullisesti. ”Ja siten on kaikkien suomalaisten, niin kovalle kuin se ottaakin, totuttauduttava siihen ajatukseen, että Suomi joutuu tekemään rauhan juuri neuvostohallituksen kanssa.”

Lehden ilmoitusosastossa oli kuten aina paljon ilmoitettavaa, esimerkiksi, että ”perunannostajain juna” lähtee Helsingistä seuraavana päivänä Kirkkonummelle kello 7.10.

Herman ei kuitenkaan enää lehteä lukenut. Hänen ei tarvinnut enää lähteä minnekään, ei pohtia rauhanehtoja eikä paheksua salakauppaa. Hänen maailmansa pysähtyi.

Herman Hesekeel Helosalo haudattiin Aleksis Kiven päivänä 1943 Siuntion hautausmaalle, keskiaikaisen harmaakivikirkon tuntumaan. Hauta on sittemmin hävinnyt eikä sen likimääräinen paikkakaan ole tiedossa.

Kaunis lokakuun päivä

Herman näytti siis hävinneen maailmasta jälkiä jättämättä. Vasta keväällä 2017 selvisi, että Herman oli kuollut Siuntiossa Bollstadin kylässä, ei Helsingissä. Tieto sisältyi Helsingin evankelisten seurakuntien hautausrekisteriin. Rekisteriin on merkitty myös hänen kuolinsyynsä koodinumero 2600, joka sotavuosina tarkoitti aivoverenvuotoa. Siuntioon Herman myös haudattiin, vaikka seurakunnan kirjonpitoon ei tietoja Hermanin kuolemasta jäänytkaan. Hautapaikkaakaan ei löydy. Hautaa ei ilmeisesti kukaan ole hoitanut, ja se on aikaa myöten hävinnyt.

Kun selvisi, että Herman on kuollut Siuntiossa, Siuntion kotiseutuyhdistyksen opas Marina Grotell alkoi etsiä Hermanin jälkiä paikkakunnalta.¹⁷⁴ Hän selaili Siuntion seurakunnan hautakortistoa ja Siuntion henkikirjoja. Hautakortistossa ei ollut yhtään Helosaloa eikä ulkopaikkakuntalaisten toimituskirjassakaan vuodelta 1943 mainittu Helosaloa. Henkikirjasta Grotell selasi kaikki vuoden 1943 siuntiolaiset – siellä ei ollut Helosaloa. Vuoden 1942 henkikirjasta hän kävi läpi koko Bollstadin kylän väen – sielläkään ei ollut mainintaa Helosalosta.

Entä mitä selviäisi Hämeenlinnan maakunta-arkistossa? Puolen päivän mittainen vanhojen asiakirjojen selailu ei tuonut lisäselvyyttä Hermanin viimeisiin vuosiin. Hänen nimeään ei löydy Siuntion henkikirjoista eikä myöskään Siuntiossa laadituista perukirjoista.

Eräs paljonpuhuva dokumentti oli kuitenkin tallella. Marina Grotell oli tallettanut Siuntion kirkon kirkkovahtimestarina 1937–1972 toimineen Albert Henrikssonin päiväkirjan, jota tämä piti työstään. Päiväkirjan mukaan sunnuntaina 10.10.1943, joka oli kuudestoista pyhän kolminaisuuden päivän jälkeinen sunnuntai, oli kaunis ilma. Jumalanpalvelus pidettiin kuten tavallista. Yksi pari vihittiin, kaksi ihmistä haudattiin, ja jumalanpalveluksessa oli läsnä 50 seurakuntalaista:

Idag vackert väder och eld i en kamin och i sakristian. Pastorn som vanligt. Vigsel i kyrkan av rikssvenska Andersson och Berg-

häll ifrån Kynnar. Bollström Pickala egrovs och likaså Helosalo, muraren. 50 personer.

Tänään kaunis ilma ja tuli kamiinassa ja sakaristossa. Jumalanpalvelus kuten tavallisesti. Kirkossa vihittiin riikinruotsalainen Andersson ja Berghäll Kynnarista. Bollström Pikkalasta haudattiin ja samoin Helosalo, muurari. 50 henkeä.

Lähdeviitteet

- 1 Varpio 1992.
- 2 <http://www.genealogia.fi/hakem/tiedustelucs.htm>.
- 3 Lauri Holmströmin haastattelu 2.12.1984.
- 4 *Hufvudstadsbladet* 15.9.1878.
- 5 *Helsingin Wiikko-Sanomia* 11.8.1882; sama myös *Helsingfors* 5.8.1882 ja *Uusi Suometar* 28.8.1882.
- 6 Valtionrautateiden rautatiehallituksen II arkisto. Rataosaston 1860–1880-lukujen (1888 asti) matrikkeli, s. 81. Kansallisarkisto.
- 7 Vrt. *Tammerfors Aftonblad* 28.4.1886.
- 8 Talve 1963, 197–198.
- 9 *Uusi Suometar* 3.7.1876.
- 10 *Rautatien Lehti* 5.12.1895.
- 11 *Hämeen Sanomat* 22.2.1884.
- 12 *Helsingfors* 17.11.1880.
- 13 Ks. *Hämäläinen* 12.10.1881, *Uusi Suometar* 18.10.1881.
- 14 *Suomen Teollisuuslehti* 18.4.1885.
- 15 *Suomalainen Wirallinen Lehti* 2.4.1885.
- 16 *Suomen Teollisuuslehti* 18.4.1885.
- 17 *Hämeen Sanomat* 15.12.1882.
- 18 *Hämeen Sanomat* 16.7.1886.
- 19 Vilkuna 2004, 299.
- 20 *Hämeen Sanomat* 28.7.1882.
- 21 *Hämäläinen* 7.6.1884.
- 22 Kalervo Karevaaran sähköpostia Yrjö Varpiolle 21.5.2017 (”Hämeenlinnan esikoislestadiolaisten seurojen pito-paikkoja”)
- 23 Ks. *Sanomia Siionista* 1.12.1892, kirjoittaja Gustaf Holmström.
- 24 Kaisla 1912, 42–43.
- 25 Kumpulainen 1992, 345, 352.
- 26 Kumpulainen 1992, 353.
- 27 Kumpulainen 1992, 381–384.
- 28 Kansallisarkiston aineistossa ks. <http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=2468145>
- 29 Kansallisarkiston aineistossa ks. <http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=2343296>

- 30 Ks. Helsingin yliopiston ylioppilasmatrikkeli 1853–1899.
- 31 Talve 1963, 30–35.
- 32 Korpisaari 1912, 198–199.
- 33 Kumpulainen 1992, 398.
- 34 Gulin 1984, 240.
- 35 *Uusi Suometar* 11.11.1888.
- 36 *Turisti* 1.1.1891.
- 37 Talve 1963, 30–35.
- 38 Ramsay 1888, 68–69.
- 39 *Kuopion Sanomat* 3.3.1881; *Savo* 7.11.1882; *Karjalatar* 12.1.1883.
- 40 *Finlands Allmänna Tidning* 7.2.1890, *Finland* 7.2.1890, *Åbo Underrättelser* 9.2.1890.
- 41 Kaila 1912, 42–43.
- 42 Järnvägsatrikel – Rautatiematrikkeli. Viipuri 1904, s. 108–109.
- 43 Järnvägsatrikel – Rautatiematrikkeli. Viipuri 1904, s. 141.
- 44 *Rautatien Lehti* 1895 A, B.
- 45 *Savon Työmies* 4.4.1907.
- 46 *Rautatie* 20.5.1904.
- 47 *Tornion Lehti* 14.11.1908.
- 48 Vahakantiseen runovihkoon kirjoitetussa runossa on päiväys 6.11.46.
- 49 Koskimies 1944, 141–146.
- 50 Ropponen 1993, 256–259.
- 51 *Sanomia Siionista* 1.3.1892.
- 52 *Sanomia Siionista* 1.12.1892; *Röster från Sion* 1.12.1892.
- 53 *Sanomia Siionista* 1.6.1895; *Röster från Sion* 1.8.1895.
- 54 *Sionin Lähetyslehti* 1.10.1920.
- 55 *Sionin Lähetyslehti* 1.12.1929.
- 56 Otto Aleksander oli syntynyt Kuopiossa 9.4.1861 kaupungin eliittiin kulu-
neen kultaseppä Jafet Knuutisen nuorimpana lapsena. Isä Jafet kuoli 1898
69-vuotiaana yhtenä Kuopion ”vanhimmista asukkaista”. Hufvudstadsbla-
detin kuolinuutisen mukaan hän oli toiminut kultaseppänä Helsingissä ja
Savonlinnassa ja vuodesta 1857 lähtien Kuopiossa. (Hufvudstadsbladet
29.6.1898) Toisen tiedon mukaan Solmu tuli Suonenjoen opettajaksi 1885.
(Ropponen 993, 194, 197, 203)
- 57 *Uusi Savo* 9.1.1894.

- 58 Ks. *Savo-Karjala* 10.6.1898; *Savo-Karjala* 16.4.1894; *Savo-Karjala* 5.9.1900, 18.12.1901 ym.; *Savon Sanomat* 27.10.1913; *Savo* 7.11.1920; *Opettajain Lehti* 22.4.1921; Ropponen 1993, 194, 197, 203, 215, 303.
- 59 *Uusi Savo* 5.11.1896.
- 60 Emil Holmströmin kirjallinen jäämistö, perikunnan hallussa.
- 61 Kuopion Lyseon lukukausiluettelot syyslukukaudelta 1899. Joensuun maakunta-arkisto.
- 62 Kaila 1912, 30-31.
- 63 *Uusi Rautatielehti* 21.4.1910, *Rautatienlehti* 18.5.1910.
- 64 *Savotar* 24.9.1910; ks. myös *Savo* 22.9.1910; *Savon Sanomat* 23.9.1910; *Uusi rautatielehti* 28.9.1910.
- 65 Ks. myös *Suomen Kuvalehden* kuvallinen syntymäpäiväilmoitus ”Muotokuvia”: Toivo Holmström, ratamestari, Paimio, 50 v. 26.7.35. (*Suomen Kuvalehti* 3.8.1935); Toivo Holmström saanut Suomen rakennusmestariiliton 25-vuotisansiomerkin. (*Rakennustaito*. Suomen rakennusmestariiliton ammattilehti 21.4.1944).
- 66 *Defensor legis* 1.10.1923; *Länsi-Savo* 15.12.1927; *Länsi-Savo* 13.10.1928; *Länsi-Savo* 30.10.1934; *Kannaksen Vartio* 1.2.1936; *Länsi-Savo* 30.3.1940; *Länsi-Savo* 28.10.1947; *Lakimies* 1.1.1949.
- 67 Varpio & Holmström 2016.
- 68 Varpio 1992, 93.
- 69 Ks. Varpio 1992.
- 70 *Tornion Laakso* 13.1.1914; *Tornion Lehti* 2.10.1917 ja 16.10.1917.
- 71 *Tornion Lehti* 14.1.1919, 25.7.1919 ja 25.6.1921.
- 72 *Länsi-Savo* 29.4.1949.
- 73 *Vaasa* 2.6.1919; *Maaseudun Tulevaisuus* 11.8.1925.
- 74 Suonenjoen seurakunnan sähköpostia Yrjö Varpiolle 9.9.2016.
- 75 *Tornion Lehti* 14.11.1908; Valtion rautateiden rataosaston 1890–1910-lukujen (1920 asti) matrikkeli. Kansallisarkisto.
- 76 Rantatupa 1988, 258.
- 77 Rantatupa 1988, 359-361.
- 78 *Perä-Pohjolainen* 4.9.1909, *Tornion Uutiset* 14.9.1909.
- 79 *Tornion Lehti* 9.2.1910 ja 7.5.1910; *Tornion Uutiset* 10.5.1910.
- 80 Teerijoki 2007, 343, 339.
- 81 *Tornion Laakso* 29.5.1914.
- 82 *Tornion Laakso* 26.5.1914.
- 83 *Sionin Lähetyslehti* 1.10.1920.
- 84 Finne 1908, 38.

- 85 *Elämä* 14.2.1906.
- 86 *Elämä* 14.2.1906.
- 87 Adress- och yrkeskalender för Helsingfors jämte förorter 1906, 873, ja 1907, 895.
- 88 *Hufvudstadsbladet* 16.3.1906.
- 89 *Työmies* 26.4.1906.
- 90 Viktor Saarikoski oli aktiivisesti mukana Kurikan reformipuolueen toiminnassa.
- 91 *Elämä* 18.6.1906.
- 92 *Elämä* 31.7.1906. Kirjoittaja nimimerkki Ainut Aherre.
- 93 *Elämä* 18.8.1906. Kirjoittaja F. K.
- 94 *Elämä* 18.8.1906.
- 95 *Elämä* 25.8.1906; *Pohjois-Savo* 29.8.1906.
- 96 Rautatievirkailija O. Inkinen oli aktiivisesti mukana Kurikan reformipuolueen toiminnassa ja valittiin ryhmään, joka kirjoitti ohjelmaa uudelle puolueelle.
- 97 J. Liimatainen oli aktiivisesti mukana Kurikan reformipuolueen toiminnassa.
- 98 Isännöitsijä Onni Heino oli aktiivisesti mukana Kurikan reformipuolueen toiminnassa ja hänet valittiin puolueen edustajakokouksen sihteeriksi 1907 Kurikan toimiessa puheenjohtajana. Heino toimi sosialistisen reformipuolueen sihteerinä ainakin jo ennen maaliskuun 1907 eduskuntavaaleja. Ks. *Elämä* 9.3.1907.
- 99 Kirj. -i -o. *Elämä* 4.9.1906. Kokouksesta myös *Helsingin Sanomat* 4.9.1906; *Raahen Lehti* 6.9.1906; *Keski-Savo* 11.9.1906; *Pohjois-Savo* 7.9.1906.
- 100 *Elämä* 22.9.1906.
- 101 Puhujamatkoille lähtivät ainakin A. Aaltonen, H. Helosalo, V. Saarikoski, J. Toivonen, Juhola ja Liimatainen. Ks. *Elämä* 18.10.1906.
- 102 *Elämä* 18.10.1906 ja 1.11.1906.
- 103 *Elämä* 6.11.1906. Kirjoittaja V. Saari.
- 104 *Kansan Lehti* 15.12.1906. Kirjoittaja Kiia.
- 105 *Elämä* 29.12.1906.
- 106 *Nya Pressen* 7.2.1907.
- 107 *Elämä* 9.2.1907.
- 108 Ks. *Työmies* 21.3.1907.
- 109 *Elämä* 8.5.1907.
- 110 *Elämä* 12.6.1907.
- 111 *Elämä* 12.6.1907.

- 112 *Työmies* 15.2.1908.
- 113 *Hufvudstadsbladet* 17.12.1909, *Nya Pressen* 17.12.1909.
- 114 *Työmies* 15.12.1910.
- 115 *Työmies* 30.7.1916. Ks. myös *Vapaan Sanan* uutinen syksyltä 1917: Teatterinjohtaja Kaarlo Kuusela lausui Vaasan teatterissa taidolla E. Helosalon kirjoittaman melodraaman ” Pietarin veripäivät”. *Vapaa Sana* 28.9.1917. Melodraaman tekstiä ei ole löytynyt.
- 116 Registreringstidning för varunärken. 1917: 641.
- 117 *Uusi Suometar* 9.6.1917; *Hufvudstadsbladet* 9.6.1917.
- 118 *Elämä* 14.3.1907; Patentti 3277, keksijä Kurikka Matti, myöntämispäivä 12.3.1908. Keksinnön nimi: Laite talviautobiiliin ja muitten talviajopelien liikkeelle saamista varten.
- 119 <https://www.genealogia.fi/hakem/tiedustelubs.htm>
- 120 *Nuorten Nuija* 1.7.1910. Ks. myös *Vaasa* 26.1.1909, 23.3.1909 ja 27.3.1909, *Kaiku* 20.9.1909 ja *Savon Sanomat* 13.5.1910.
- 121 Sukututkija Marja-Leena Sairasen sähköpostia Yrjö Varpiolle 17.5.2016.
- 122 Jussi Tuominen konekirjoitetut muistelmat Kansan Arkistossa. Vuonna 1917 Tuominen valittiin Helsingin Työväenjärjestöjen eduskunnan puheenjohtajaksi. Vuoden 1918 kansalaissodassa hän oli myös Vallankumousskomitean puheenjohtaja sekä Helsingin kaupungin valtuuston puheenjohtaja. Kansalaissodan loppuvaiheissa Tuominen siirtyi Viipuriin ja onnistui välttämään Viipurissa vangitsemisen. Hän piilotteli maan alla vuoteen 1921 asti.
- 123 *Tietäjä*, syyskuu 1918, 63.
- 124 Tanner 1957, 191.
- 125 Aho 1961, 16.
- 126 *Työmies* 7.2., 23.2. ja 23.3.1918.
- 127 Aho 1961, 56.
- 128 Aho 1961, 233.
- 129 Aho 1961, 229.
- 130 Railo 1918, 155–156.
- 131 Nyström 2013, 273.
- 132 *Työmies* 22.3.1918.
- 133 Aho 1961, 353, 417.
- 134 Aho 1961, 454.
- 135 Jaakkola 1929, 163–168.
- 136 *Työmies* 23.2.1918.
- 137 Nyström 2013, 243, 256.

- 138 Syyttäjistön arkistossa oleva todistusainekortti nro 1031.
- 139 Nyström 2013, 277.
- 140 Vrt. Aho 1961, 459; Tanner 1957, 205.
- 141 Herman Helosalon kuulustelupöytäkirja. Valtiorikosoikeuden akti numero 89/330.
- 142 Jussi Tuomisen muistelmia keväältä 1918.
- 143 Herman Helosalon kuulustelupöytäkirja. Valtiorikosoikeuden akti numero 89/330.
- 144 Jussi Tuomisen muistelmia keväältä 1918.
- 145 Keskisarja 2013, 239, 243, 272, 290, 302, 304-313.
- 146 Oksanen 1985, 527.
- 147 Herman Helosalon kuulustelupöytäkirja. Valtiorikosoikeuden akti numero 89/330
- 148 http://www.riihimaenupseerikerho.fi/vrk_historia.html.
- 149 Vuoden 1916 Helsingin seurakunnallisissa ilmoituksissa Basilius Juntunen mainitaan työnjohtajaksi.
- 150 Herman Helosalon kirje Uno Lojanderille 22.6.1918. Valtiorikosoikeuden akti numero 89/330, liite.
- 151 Uno Lojanderin kirje Valtiorikosoikeudelle 1.8.1918. . Valtiorikosoikeuden akti numero 89/330, liite.
- 152 Litzén kertoo pommeista vuoden 1918 almanakassaan, jota Anne Heimo on käyttänyt aineistona tutkimuksessaan *Kapina Sammatissa* (2010).
- 153 Aho 1961, 565-566.
- 154 Valli 1922, 139-141.
- 155 *Maaseutu* 5.4.1919.
- 156 *Maaseutu* 24.4.1919.
- 157 Aimo Mela, Pekka Ervast. Verkkojulkaisu.
- 158 Toivo Haation sähköpostia Yrjö Varpiolle 15.5.2017.
- 159 *Lopen Lehti* 24.5.1939.
- 160 *Vapaa Karjala* 10.3.1921 ja 17.3.1921.
- 161 *Suunta* 23.9.1922 ja 2.6.1923.
- 162 Mannerheimin miekkavalapuhe 23.2.1918. Ks. <http://www15.uta.fi/yky/arkisto/suomi80/v18v9a.htm>
- 163 Setälä 1983, 38.
- 164 Nygård 1996.
- 165 Setälä 1983, 42.
- 166 *Suunta* 2.6.1923.

- 167 *Suunta* 23.9.1922.
- 168 Sarja Fb 11: Itä-Karjalan kysymys. 11.H.5. Ulkoministeriön arkisto.
- 169 Ks. myös Ahavan luettelo Kuusamossa olevista Itä-Karjalan pakolaisista noin 1920 ja Irja Rämän selvitykset Karjalan Sivistysseurassa.
- 170 Sarja Fb 11: Itä-Karjalan kysymys. 11.H.5. Ulkoministeriön arkisto.
- 171 *Peruskivi*: Suomen muurarien liiton äänenkannattaja 1925: 1, 1926: 1, 1929: 1-2, 1931: 1-2.
- 172 *Suomen Ammattijärjestö* 1926: 8., 141.
- 173 *Suomen Sosialidemokraatti* 18.9.1943.
- 174 Marina Grotellin sähköpostia Yrjö Varpiolle 25.5.2017.

Lähteet

Arkistolähteitä

- Helsingin poliisilaitoksen osoitekortisto 1907–1940.
- Herman Hesekiel Helosalon virkatodistus Helsingin ev. lut. seurakunnista.
- Helsingin keskisen ev. lut. seurakunnan hautarekisteri 1943.
- Siuntion kunnan henkikirjat 1939–1944 ja Siuntion kunnan perukirjat 1941–1946. Hämeenlinnan maakunta-arkisto.
- Siuntion kirkonvahtimestari Albert Henrikssonin muistiinpanot 1943.
- Suonenjoen kansakoulun arkisto. Suonenjoen kaupunginarkisto.
- Suonenjoen seurakunnan hautarekisteri 2017.
- Kuopion Lyseon lukukausiluettelot 1897–1899. Herman Holmströmin arvostamat. Kuopion Lyseon arkisto. Joensuun maakunta-arkisto.
- Sarja Fb 11: Itä-Karjalan kysymys. 11.H.5. Ulkoministeriön arkisto.
- Valtionrautateiden rataosaston 1860–1880-lukujen (1888 asti), 1860–1880-lukujen (1896 asti) ja 1890–1910-lukujen (1920 asti) matriikkelit. Valtionarkisto.
- Valtiorikosylioikeuden akti 9925. Valtionarkisto.
- Jussi Tuomisen omaelämäkerrallisia muistiinpanoja 1917–1918. Kansan Arkisto.

Lehdet

Suomen sanoma- ja aikakauslehdet 1880–1920. Historiallinen sanomalehtikirjasto. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/search>

Defensor logis

Finland

Finlands Allmänna Tidning

Helsingfors

Helsingin Sanomat

Helsingin Wiikko-Sanomia

Elämä

Hufvudstadsbladet

Hämeen Sanomat

Hämäläinen

Kaiku

Kannaksen Vartio

Karjalatar

Keski-Savo

Kuopion Sanomat

Lakimies

Lappeenrannan Uutiset

Lopen Lehti

Länsi-Savo

Maaseudun Tulevaisuus

Maaseutu

Mikkelin Sanomat

Nuorten Nuija

Nya Pressen

Opettajain Lehti

Peruskivi

Perä-Pohjolainen

Pohjois-Savo

Raahen Lehti

Rakennustaito

Rautatie

Rautatien Lehti

Sanomia Siionista
Savo
Savo-Karjala
Savon Sanomat
Savon Työmies
Savotar
Suomalainen Wirallinen Lehti
Suomalainen
Suomen Ammattijärjestö
Suomen Kuvalehti
Suomen Lähetyslehti
Suomen Sosialidemokraatti
Suomen Teollisuuslehti
Suunta
Tammerfors Aftonblad
Tietäjä
Tornion Laakso
Tornion Lehti
Tornion Uutiset
Turisti
Työmies
Uusi Rautatielehti
Uusi Savo
Uusi Suometar
Vaasa
Vapaa Sana
Wiipurin Sanomat
Åbo Underrättelser

Kirjallisuutta

Aatteet ja aseet. Suomen työväen henkinen perinne. Toim. Matti Hako, Heimo Huhtanen, Matti Nieminen. Helsinki 1967.

Juhani Aho, *Hajamietteitä kapinaviikoilta. (1918–1919). Kootut teokset täydennysosa II.* Helsinki 1961.

Martti Favorin, *Siuntion historia.* Tammisaari 1986.

- Jalmari Finne, *Me*. Helsinki 1908.
- A. L. Gulin, *Ristiinan rovastin seitsemän vuosikymmentä*. 1984.
- Eelis Gulin, *Elämän lahjat, edellinen osa (1893–1945)*. Porvoo 1967.
- Atso Haapanen, *Suomalaisten heimosotaretket 1918–1922*. Helsinki 2014.
- Yrjö Heilala, *Rautatieltä ja sen varsilta I. Kertomuksia ja kuvia*. Hämeenlinna 1905.
- Anne Heimo, *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnot osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Helsinki 2010.
- Helsingin ammatti- ja osoitekalenterit 1902–1940*. Helsinki 1902–1940.
- Esther Hjelt-Cajanus, *Vera Hjelt. Uranuurtaja*. Aura 1948.
- Paavo Holmström, *Lauhduttimet. Teoria ja käytäntö*. Tampere 1982.
- Kalevi J. Holsti, *Suomen ulkopoliittikka suuntaansa etsimässä vuosina 1918–1922. Rudolf Holstin osuus*. Helsinki 1963.
- K. E. Jaakkola, *Esikuntien synnystä ja toiminnasta*. Teoksessa *Punakaarti rintamalla*. Toim. J. Lehtosaari. Leningrad 1929.
- Järnvägsmateriel – Rautatiematrikkeli*. Viipuri 1904.
- E. A. Kaisla, *Suomen valtionrautateiden ratamestarien ja rataesimiesten matrikkeli*. Helsinki: Ratamestari- ja esimiesyhdistyksen keskus toimikunta 1912. Ratamestari- ja esimiesyhdistyksen keskus toimikunnan julkaisu 5. Helsinki 1912.
- Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905*. Toim. Pertti Haapala ym. Helsinki 2008.
- Teemu Keskisarja, *Viipuri 1918*. 2013.
- Sylvi-Kyllikki Kilpi, *Sörnäisten tyttö. Päiväkirja 1964*.
- Laura Kolbe – Samu Nyström, *Helsinki 1918. Pääkaupunki ja sota*. Helsinki 2008.
- Frans Korpi, *Pyhä tuli. Nykyaikaisen totuudenetsijän elämänvaiheita*. 1 osa. Tampere 1919.
- Paavo Korpisaari, *Suomen rautatieläiskunta V. 1862–1912*. Helsinki 1912.
- Kalervo Koskinen, *Suonenjoen seurakunnan vaiheita*. Kuopio 1944.
- Anu Koskivirta, *Siuntio. Avainkunta kautta aikojen*. Keuruu 2010.
- Kalevi Kumpulainen, *Luumäen historia*. Jyväskylä 1992.
- Kuriton kansa. Poliittinen mielikuvitus vuoden 1905 suurlakon ajan Suomessa*. Kirjoittajat Anu-Hanna Anttila, Ralf Kauranen, Olli Löytty, Mikko Pollari, Pekka Rantanen, Petri Ruuska. Tampere 2009.
- Olle Leino, *Utsikt från Skillnaden: inbördeskriget i Helsingfors 1918 sett med gamla och nya ögon*. 1997

- Aimo Mela, *Pekka Ervast. Kirjailija – teosofian tutkija – kristillinen mystikko*. <http://docplayer.fi/5537267-Aimo-mela-pekka-ervast-kirjailija-teosofian-tutkija-kristillinen-mystikko-helsinki-1956-copyright-by-ruusu-ristin-kirjallisuusseura-r-y.html> (1956).
- Helsinki ensimmäisessä maailmansodassa. Sotasurmat 1917–1918*. Toimittanut Jarmo Nieminen. Jyväskylä 2015.
- Toivo Nygård, *Itä-Karjalasta Suomeen 1917–1922 tulleet pakolaiset*. *Genos* 67(1996).
- Samu Nyström, *Helsinki 1914–1918. Toivon, pelon ja sekasorron vuodet*. Helsinki 2013.
- Eeva-Liisa Oksanen, *Elimäen historia*. Elimäki 1985.
- Jalmari Parikka, *Viiimeinen taisto. Punaisen rintamapäällikön muistelmia v:lta 1918*. Porvoo 1938. Alahuomautukset laatinut U. V. Rauanheimo.
- V. J. Penttala, *Pohjois-Kymenlaakson itsenäisyshistoria*. Karhula 1961.
- Punakaarti rintamalla*. Toimittanut J. Lehtosaari. Leningrad 1929.
- Pyhä Raamattu sisältäen Wanhan ja uuden Testamentin sekä Apokryfa Kirjat ja Pyhän Raamatun Kirjojen historian ynnä Teräs-, väri- ja kivipiirroksia*. Piirtäneet Gustave Doré ja muut hyvin tunnetut piirtäjät. 1890.
- Eino Railo, *Kynällä ja kiväärillä. ”Sissin” pakinoita itsenäisyys- ja vapaustaistelulle ajalta*. Porvoo 1918.
- August Ramsay, *Kanootissa*. Suomen Matkailijayhdistyksen vuosikirja 1888.
- Heikki Rantatupa, *Alatornion historia*. Jyväskylä 1988.
- Osmo Rinta-Tassi, *Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena*. Helsinki 1986.
- Jari Ropponen, *Suonenjoen historia. Pitäjien takamaasta mansikkakaupungiksi*. Suonenjoki 1993.
- Martta Salmela-Järvinen, *Alas lyötiin vanha maailma. Muistikuvia ja näkymiä vuosilta 1906–1918*. Porvoo 1966.
- Akseli Salokannel, *Vanajan kirja [I–II]*. Hämeenlinna 1955–1956.
- Raimo Savolainen, *Valtioneuvoston kanslia 200 vuotta. Kansliatoimituskunnasta pääministeriöksi*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 11/2011.
- Voitto Setälä, *Iivo Härkönen. Karjalainen heimomies*. Lappeenranta 1983.
- G. Synnerberg, *Rautateistä ja niiden merkityksestä sotavaen suhteen sekä rauhan että sodan aikana*. Lukemisia Suomen sotamiehille 1.1.1893.
- Ilmar Talve, *Suomen radanrakentajain ja rautatieläisten työ ja olot muistitiedon valossa*. – Teoksessa *Radoilta ja ratojen varsilta. Rautatieläisten elämää entisaikaan heidän itsensä kuvaamana*. Toimittanut Ilmar Talve. Helsinki 1963.
- Väinö Tanner, *Kuinka se oikein tapahtui. Vuosi 1918 esivaiheeseen ja jälkiselvittelyineen*. Helsinki 1957.

- Ilkka Teerijoki, *Tornion historia 2. 1809–1918*. Jyväskylä 2007.
- Kaarlo Valli. *Liekeissä. Yhteiskunnallinen romaani Suomen v. 1918 luokkasodasta*. Vaasa 1922.
- Yrjö Varpio, *Opettaja. Emil Holmströmin (1889–1948) elämä*. Tampere 1992.
- Yrjö Varpio & Ilkka Holmström, Kyyveden kesiä maailmansotien välillä 1–3. *Haukivuoren Seutu* 28.4., 12.5., 19.5 ja 26.5.2016.
- Anna-Maria Vilkuna, *Vanajan historia 3. Vanajan kunnan ja Hämeenlinnan maalaiskunnan historia 1860-luvulta kuntien lakkauttamisen vuosiin 1948 ja 1967*. Hämeenlinna 2004.
- Tuula Vuolle-Selki, *Vera Hjelt – työväensuojelija*. Saksa 2013.

Muita lähteitä

- Emil Holmströmin kirjallinen jäämistö. Perikunnan hallussa.
- Esikunnan tiedusteluosaston Luettelo B (29.5.1918). <https://www.genealogia.fi/hakem/tiedustelubs.htm>.
- Lauri Holmströmin (s. 12.12.1894) haastattelu Joensuussa 2.12.1984. Haastattelijana Yrjö Varpio. Nauhoitus Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistossa.
- Emil Holmströmin runokäsikirjoitukset 1919–1946. Yrjö Varpion hallussa. http://www.hamewiki.fi/wiki/Harvialan_rautatierakennukset.
- Helsingin yliopiston ylioppilasmatrikkeli. <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/1853-1899/>.
- Marina Grotellin, Toivo Haation, Kalervo Karevaaran, Marja-Leena Sairasen ja Suomenjoen seurakunnan sähköposteja Yrjö Varpiolle.
- Mannerheimin miekkavalapuhe 23.2.1918. <http://www15.uta.fi/yky/arkisto/suomi80/v18v9a.htm>.
- http://www.riihimaenupseerikerho.fi/vrk_historia.html.
- http://www.sukuhistoria.fi/sshy/kirjat/Kirkonkirjat/helsinki/muuttaneet_1853-1887_mko1-8/287.htm
- http://www.sukuhistoria.fi/sshy/kirjat/Kirkonkirjat/vanaja/syntyneet_1846-1886_mko285-296/322.htm.
- <https://www.teologia.fi/tutkimus/kristinuskon-historia/345-oppiriidat-hajottivat-lestadiolaisuuden-1800- ja 1900-lukujen-vaihteessa>.

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran verkkokirjat 2010-2017

27. Rohkea kynä. Syntymäpäiväkirja Maria Lähteenmäelle 9.6.2017. Toimittaneet Oona Ilmolahti ja Sinikka Selin. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017, 237 s.
26. Oona Ilmolahti, Eheys ja ennakkoluulo. Työväenyhteisön ja kansakouluopettajiston jännitteinen suhde Helsingissä sisällissodasta 1930-luvulle. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017, 525 s.
25. Anna Rajavuori, Esityksen politiikka. Sosialistinen agitaatio keskisuomalaisella maaseudulla 1906-1908. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017, 341 s.
24. Andreas McKeough, Kirjoittaen kerrottu sota. Tutkimus vuoden 1918 sodan kerronnallisesta käsittelystä omaelämäkerrallisissa teksteissä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017, 345 s.
23. Antti Kujala, Vastakkainasettelun yhteiskunnan synty. Syksyn 1905 suurlakko Helsingissä ja muualla Suomessa. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016, 257 s.
22. ILMESTYSKIRJA Vietnamin sodan kulttuurihistoriaa. Toimittaneet Hanne Koivisto, Kimi Kärki ja Maarit Leskelä-Kärki. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016, 600 s.
21. Niko Kannisto, Vaaleanpunainen tasavalta – SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys vuosina 1918–1924. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016, 693 s.
20. Pertti Nurminen, Aatteesta ammatiksi – Puoluetyötä ja punapää-omaa. Julius Nurmisen ja Anna Haverisen(ent. Nurminen) elämä ja toiminta työväenliikkeen järjestöaktiiveina 1900-luvun alkukymmeninä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016, 462 s.
19. Matias Kaihovirta, Oroliga inför framtiden. En studie av folkligt politiskt agerande bland bruksarbetarna i Billnäs ca 1900–1920. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 452 s.

18. ¡NO PASARÁN! Espanjan sisällissodan kulttuurihistoriaa, toimittaneet Hanne Koivisto & Raimo Parikka. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 464 s.

17. Tauno Saarela, Finnish communism visited. The Finnish Society for Labour History, Papers on Labour History VII. Helsinki 2015, 236 p.

16. Petri Jussila, Tilastomies torpparien asialla. Edvard Gyllingin maatalouspoliittinen ajattelu ja toiminta suurlakon ja sisällissodan välillä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 286 s.

15. Pauli Kettunen, Historia petollisena liittolaisena – Näkökulmia työväen, työelämän ja hyvinvointivaltion historiaan. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 248 s.

14. Tapio Bergholm, Kaksoissidoksen synty. Suomen työmarkkinasuhteiden muotoutuminen 1944–1969. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 270 s.

13. Juuso Marttila, Työ teollistumisen ja arjen rajapintana Strömforsin ja Ramnäsin rautaruukkiyhteisöt 1880–1950. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 283 s.

12. Seppo Hentilä, Bewegung, Kultur und Alltag im Arbeitersport – Liike, kulttuuri ja arki työläisurheilussa. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 288 s.

11. Kulkijapoika on nähnyt sen – Kirjoituksia nykystoriasta, toimittaneet Kimmo Rentola & Tauno Saarela. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 256 s.

10. Leena Enbom, Työväentalolle vai seurahuoneelle? – Työväen vapaa-ajantoiminta, politiikka ja vastarinta 1920- ja 1930-lukujen tehdasyhdyskunnassa. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 262 s.

9. Taina Uusitalo: Elämä työläisnaisten hyväksi. Fiina Pietikäisen yhteiskunnallinen toimijuus 1900–1930. Tutkimus työväenliikkeen sukupuolisisällöistä käytännöistä. Helsinki 2014, 435 s.

8. Marjaliisa Hentilä: Sovittelija – Matti Paasivuori 1866–1937. Helsinki 2013, 446 s.

7. Elina Katainen: Vapaus, tasa-arvo, toverillinen rakkaus – Perheen, kotitalouden ja avioliiton politisointi suomalaisessa kommunistisessa liikkeessä ennen vuotta 1930. Helsinki 2013, 474 s.

6. Kai Hirvasnoro: Päätalon matkassa – Johdatusta Iijoki-sarjaan. Helsinki 2013, 337 s.
5. Jukka Tainio: Tienhaarasta vasempaan – Siperiaan kauppa-asiamieheksi ja Neuvosto-Karjalaan. Helsinki 2012, 196 s.
4. Mikko Majander ja Kimmo Rentola (toim.) : Ei ihan teorian mukaan – Kollegakirja Tauno Saarelalle 28.2.2012, Helsinki 2012, 289 s.
3. Hanne Koivisto: Poliitiikkaa, erotiikkaa ja kulttuuritaistelua – Kirjoituksia suomalaisesta vasemmistoälymyydestä 1930-luvulta, Helsinki 2011, 340 s.
2. Sakari Selin: Kun valtiopetos oli isänmaallinen teko – Nuoret sodassa Hitleriä vastaan, Helsinki 2011, 357 s.
1. Jukka Rantala: Suomalaisen opettajan poliittinen orientaatio, Helsinki 2010, 195 s.